

A 8951

CAESAR

SUURI RIIGIMEHI JA VÄEJUHTE.

Aleksander Suur. Maailma kuulsaim väejuht ja vaimustav teoinimene. Kirj. prof. S. F. Žebelev. Hind 1 kr. 75 s.

Giuseppe Garibaldi. Isamaalane ja romantiline sõjakangelane, kes võitles Itaalia vabaduse eest ja ühendas Itaalia tervikuks. Kirj. F. J. Snell. Hind 1 kr. 75 s.

George Washington. Mees, kes väga raskeis oludes organiseeris sõjaväe, juhtis seda visadusega kuni võiduni ja tõi iseseisvuse P.-A. Ühendriikidele. Kirj. C. Th. Jones. Hind 1 kr. 75 s.

Abraham Lincoln. Ainult rahvale elav vabariigi president, haruldane riigimees, orjade vabastaja. Kirj. A. Montgelas. Hind 1 kr. 50 s.

Caesar. Kirj. F. Toomus.

Annete suurus 140—160 lk.

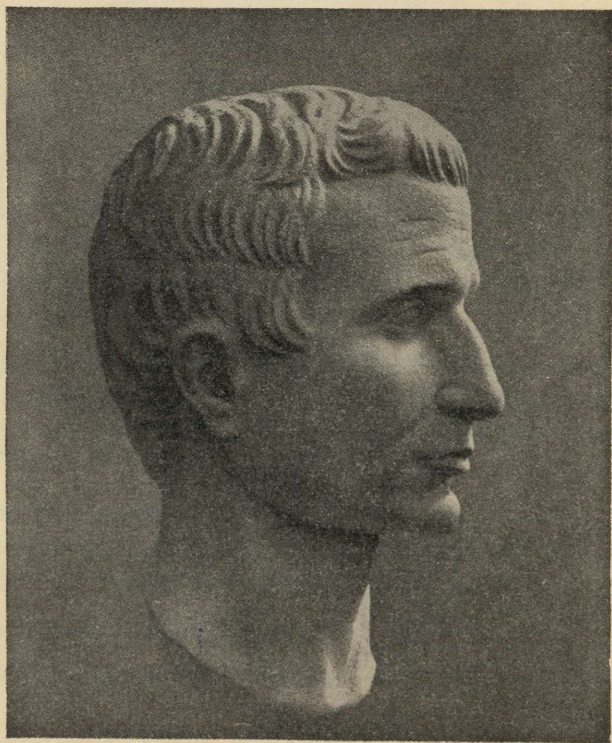
SOODUSTATUD TELLIMISTINGIMUSED.

3 eri raamatut 4 krooni. Iluköide 50 senti eksemplar, rahva raamatukogu köide 40 senti eksemplar.

Tellides maksta raha Eesti Kirjanduse Seltsi posti jooksvale arvele nr. 20-36 või saata Seltsile kirjas postmarkides. Hinna ettesaamisel tasub Selts raamatute saatekulud.

SUURMEESTE ELULOOD
EESTI KIRJANDUSE SELTSI
BIOGRAAFILINE SEERIA
TARTU 1934 (Nr. 5) Nr. 22

C A E S A R

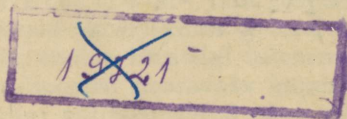

CAESAR

FRIIDO TOOMUS

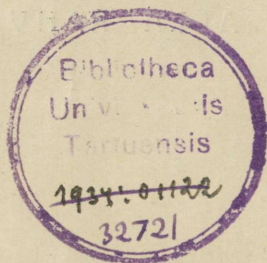
CAESAR

MEES, KES PAINUTAS OMA
TAHTE ALLA RAHVAIN

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS
TARTUS 1934

TEGEV JA VASTUTAV TOIMETAJA DANIEL PALGI

A-8451

1.

Caesari miljöö.

Rooma rahvas oli üle jõudnud rahvusjõu kõrguspunktist. Endine lihtne, aus ja vali roomlane oli muutunud lõdvaks ja priiskavaks ning seadis isiklikud mõnunõuded kõigest kõrgemaks, üldisi riiklikke ja ühiskondlikke huve hoopis unustades. Rooma vähenõudlikkus oli asendunud liialdava luksusega, Rooma mehisus hellitatu-sega, patriotism lõdva internatsionalismiga, ning Rooma isiksuse suurus näis seisnevat ainult veel põlvest-põlve pärandatud suhtumises endasse kui maailma valitsejasse. Maailmavalitsuse püsi-miseks ja süvenemiseks vajalikud omadused ise olid laostunud.

Patriitsid¹, kes aastast 509 e. Kr. alates valitsesid vabariikliku Rooma üle, püüdsid, hoolimata endise linnriigi laienemisest kogu Vahe-mere ümbrust haaravaks impeeriumiks, säilitada linnriigi valitsemisviisi ning riigikorda.

Rooma seltskonnakord oli aristokraatlik ja Rooma vabariigi valitsuskord samuti. Teised rahvakihid olid õiguslikult maha surutud, suur osa rahvastikust orjad, seega hoopis õigusteta. Kuigi väljaspool patriitsiaati leidis Caesari eel-ajal väga palju kodanikuõiguste omajaid, siis püsisid need ometi kombeõiguslikult esimeste

kõrval alistatud seisundis, sest riigi algajul olid olnud täieõiguselised kodanikud ainult patriitsid, kellelt teised said hiljem kodanikuõigused, mistõttu patriitside endiste soosikute, klientide² ja nende järeletulijate vahel jäi püsima vastastikune truuduse ja ühtehoiu vahekord, mis kõige selgemini avaldub selles, et sajandite kestel hoolimata kodanikuseisuse arvulisest üleolekust püsivad eranditult riigi juhtivail kohtadel patriitsid. Aristokraatias oldi harjutud nägema rahva juhte ja eestkostjaid.

Aristokraatliku korra juures oli Rooma saanud suureks, kestnud pika rea raskeid sõjaaegu, ja sellele korrale taheti jääda truuks, sest see oli võitnud ajalooliselt õigustuse ja omas riigi vastu salgamatuid teeneid. Seejuures Rooma aristokraatia koosnes kindlaist isand-iseloomudest ja omas hästiarenenud poliitilise ja valitsejainsintinki, mis kangekaelselt püüdis säilitada oma esiseisukohta.

See olukord kestis teatava määrani veel Caesari päevil, kuigi Gracchuste³ ajast saadik (130. a. e. Kr.) aristokraatia mõju ja lugupidamine oli järjekindlasti langenud osalt kodanikuseisuse majandusliku ja vaimlise taseme tõusu, osalt aristokraatia enese kõlbla pahenemise tõttu. Nende kõrvale oli tõusnud rahvapartei (populaarpartei, *populares*), mis püüdis säilitada Rooma senist valitsusviisi ning läbi viia vajalikke uuendusi. Kogu Caesari lähema eelaja tähtsamaks sisepoliitiliseks nähteks on aristokraatia ja rahvapartei võitlus ülemvõimu pärast. Selle tõttu riigi seesmises elus puudus stabiilsus. Segast ja ebakindlat olukorda soodustas seik, et riigi kõrgema võimu kandjad, konsulid⁴, kes kuningriigi kukutamisest saadik (509. a. e.

Kr.) rahva poolt valiti ainult üheks aastaks, oma lühikese ametikestuse tõttu ei suutnud oma ülesandesse süveneda sellel määral, nagu riigi suurus seda oleks nõudnud.

Nende vanade patriitsisugukondade hulka, kes võisid oma vanust mõõta peaaegu riigi kestusega ja kes olid kindlad oma valitsemishimus, uhkuses ja iseteadvuses, kuulus ka Juliuste suguvõsa — *gens Julia*. Ta vanim mäletatav asukoht on olnud Latiumis, sest Bovillaes (11 miili Roomast, Via Appia ääres) on leitud selle tõestisena nende perekonna ürgvana altar. Rooma siirdusid nad peale Latiumi allaheitmist Tullus Hostiliuse ajal (672—640 e. Kr.) ja paigutati siin asuma Caeliuse künka jalale, samasse kohta, kus tekkis pärast Subura linnaosa, kus esimese sajandi algul e. Kr. veel asus Caesari sünnimaja (vt. ptk. 2).

Juliuste sugukonnal on kaks õitseaga. Esimene ulatub V sajandi algusest kuni IV sajandini e. Kr. Siis kaob Juliuste nimi; nende asemele astub teine plebeilisse aadlisse⁵ kuuluv Juliuste suguharu, kuni a. 208, teise Puunia sõja⁶ ajal, jälle üks Caesari esivanemaid, preetori⁷ ja purustatud Cannae leegionide⁸ komandant, Sextus Julius Caesar Sitsiilias ajalukku kerkib. Aastaga 157 algab rida konsuleid Juliuste suguvõsast, kuid selle haru esindajad, millesse Caesar kuulub, ei ole jõudnud pretuurist kaugemale.

Esimese Juliuste sugukonna õitseaja esindajad kannavad perekonnanime Julius (*Jullus*), mis tuletus Veenuse ja Aenease poja Julius'e nimest. Seega Juliuste perekond oli põlvnenud nende endi traditsiooni järgi jumalannast. Perekonna teisel ja hiilgaval õitseajal, mis algab III sajandi lõpul, on see üldiselt omaks võtnud

Veenusest põlvnemise fiktsiooni. Eriti tugevasti esineb see 100. aasta ümber elava sugupõlve juures. Selle vahemiku kestel, mil Juliused avalikkusest kadunud, on arenenud ja kindlustunud vaade roomlaste põlvnemise kohta Troojast. Juliused võtavad selle arvamuse omaks kindlalt kui teised, arvatavasti selleks, et oma jumaliku päritolu tõendamiseks aidata tagasi võita kaotsiläinud kohta aadliperekondade hulgas. Nii ilmub 100-nda aasta paiku Veenuse pilt perekonnavapile.

Kuigi Juliuste suguvõsa pole meie teades omanud varemini mingit kaaluvat osa Rooma poliitilises elus, siiski on iseloomulik ühe III sajandi kirjaniku ütlus, et „Juliuste nimi saab kestma maailma lõpuni“.

Caesari enese perekond ei omanud mõjukat seisukohta ja otsis sellepärast oma tõusu huvides tuge suurte rahvahulkade juurest. Ta poolehoid populaarparteile ei tähendanud tõelist demokraatlikku meelsust, vaid just selle vastu Juliuste uhkus ning isandameel olid eriti teravalt arenenud.

Kui vabariigi tekkimisega kuninga võim läks üle kahele konsulile, siis selle nõuandev asutis *senatus*⁹ jäi püsima ka nende nõuandjana. Nagu kuningad nii polnud ka konsulid seotud senati enamuse arvamuse ja nõuandega (*senatus consultum*). Kui riigi piiride laienedes konsulid ei suutnud üheaastase ametiaja tõttu oma kohustesse vajalikul määral süveneda, saab *senatus consultum* poliitilise suuna määrajaks, ametnik aga ikka enam senati tahte täitjaks. Nii leiame seisukorra IV sajandil e. Kr. Peale seda jätkub areng Caesari ajani samas suunas.

Suur mõju, mis senatil oli, muutus aja jook-

sul talle enesele hukatuseks, sest patriitside kangekaelne mõjusäilitamise ja -suurendamise püüe lämmatas loomuliku üldpoliitilise arengu. Oma seisuse ja selle üksikute liikmete majanduslikkude ja poliitiliste huvide taotlemine põhjustas üldise ühiskondliku häda, mis majanduslikul ja õiguslikul alal järjest suurenes. Järsult ja inetult oli see avaldunud juba Gracchuste puhul, kes oma ühiskondlikku ja õiguslikku paranemist taotlevate reformipüüete eest pidid maksma eluga, pärast optimaatide toorest ja kangekaelset vastuseisu. Sellest saadik kestis olude järjekindel halvenemine, kuna valitseva seisuse nõuete tase kiiresti tõusis. Nii omandas senat ja kogu aadliseisus laialisis rahvahulkades kõige halvema nime. Üldpoliitiline huvi nõudis ammu juba seisuse huvide piiramist, kuid sellega senat ei tulnud toime ega võinudki tulla, sest patriitsi valitsejaiseloom oli sellele võimsaks takistuseks.

Provintse ja nende sissetulekuid, niikaugelt kui need seadusepäraselt ei kuulunud riigile, vaatlesid patriitsid endi omandina, „Rooma mõisadena“, ning püüdsid neist saada niipalju kui võimalik isiklikku kasu. Nii oli Rooma saanud oma laialiste juurdevõidetud alade suhtes jõumejaks ning elas nende kulul, ise olles eba-produktiivne. Seejuures keeldus ta nende rahvastiku edu ja heaoleku eest hoolitsemast. Kaugemate alade kõrval oli Itaalia peaaegu samasuguses olukorras: sealgi muutus ühiskondlik häda järjest teravamaks, sellal kui valitsev seisus luksusesse ja lõbuellu laskus. Kuid rahva poliitiline vaist arenes edasi ja lugupidamine ning usaldus valitseva seisuse ja selle organi, senati vastu langes pidevalt. Mõõdukate reformipüüete

asemele oli Caesari ajaks tekkinud tarve revolutsiooni järele. Samm-sammult arenes riik juba anarhiani ja igasuguse õigusliku korra laostumiseni.

Poliitilisi õigusi omasid kõik vabad kodanikud, kuid ei saanud neid kasustada, sest võimatu oli tulla kaugelt riigist Rooma igaks rahvakoosolekuks. Püsis suurriigi oludes täiesti ebakohane valimise ja seaduste hääletamise viis, sest rahvakoosolekuid peeti ainult Roomas. Nii juhtis üksnes pealinn suurt riiki. Olulise tähtsusega seejuures on, et just väljaspool Roomat elav osa rahvast, Itaalia talunikud ja väiksem osa kodanikuseisust, oli loomult terveim ja tugevaim. Pealinna elanikkond oli vaene, sageli tõsisel näljahädas, seepärast kergesti mõjustatav võitlevaist kandidaatidest raha, lõbustuste ja lubadustega. Rooma rikutud proletariaadi häältega võimaldus kõike seadusepärasust, ja nii oli nobiliteedil võimalus vastuvaidlematu seadusepärasuse katte all harrastada riiki hävitavat seisuslikku omakasu ning haletsemisväärset poliitilist vastutustundetust.

See puutub ainult poliitilisse juhtimisse, kuid olulise tähtsusega on ka kõik muu, sest riigi halb juhtimine sõltub aja jooksul ikka ainult rahva loomulaadi pahenemisest.

Caesari kaasaeglane V a r r o¹⁰ kirjutab oma ajajärku ja minevikku võrreldes: „Noormehed kohendavad ise oma aset, mille töö neile on teinud pehmeks, ning seavad endile ise voodi juurde veekruusi ja lambi. Joogiks on värske allika-vesi, eineks leib ning selle kõrvaseks sibulad. Kodus ja väljal võrsub kõik...“ Nii oli siis, kui elasid *viri fortes* (tugevad mehed), kelledele Rooma võlgnes oma suuruse. Edasi: „Kunagi

laskis Rooma talunik ükskord nädalas habet ajada: nüüd ei jõua maaorigi seda küllalt sageli teha. — Kunagi nähti mõisades viljasalvi, mis kümme lõikust mahutasid, nüüd peab isand vaukarjasid ning laseb ukсед teha Aafrika küpressi puust. — Kunagi keerutas majaperenaine käega värtnat ja pidas seejuures silmas potti koldel, et puder ei kõrbeks, nüüd kerjab tütar isalt naela * kalliskive, naine mehelt vakka** pärleid. — Kunagi oli mees pulmaööl tumm ja rumal, nüüd andub naine esimesele paremale kutsarile. — Kunagi oli lasteõnnistus naisele uhkuseks, nüüd, kui mees soovib lapsi, vastab naine: „Kas sa ei tea, mis Ennius¹¹ ütleb: „Meelsamini tahan elu lahingus kolm korda kaalule panna kui üks kord sünnitada.“ “ See aeg oli möödas, kus „lastesünnitaja“ (*proletarius*) oli aunimeks. Aga sünnitamiste arvu kahanemine on igal ajal ja kõigi rahvaste juures mõõdupuuks, millega saab mõõta elujõulisuse langust.

Rooma perekond oli lagunenu. Caesari ajal naine oli ammugi emantsipeerunud. Majanduslikult oli ta iseseisev, valitses ise oma varandust ning laenas kõrgete protsentide eest raha raskusisse sattunud mehele. Abielu oli koorem, mida salliti ainult avalikkuse huvides. Lastesünnitamine oli tülikas, elu äärmine rafineeritus meelitas mujale. Mitte ainult Roomas, vaid kogu Itaalias kahanes rahvaarv. Nii olid elanikest peaaegu tühjaks jäänud *gens Julia* esialgne kodu Bovillae ning enne väga elujõuline Latium, mille pojad olid rajanud Rooma suuruse.

* Rooma nael (*as*) = 328 grammi.

** „Vakk“ tarvitatud tõlkes rahvaliku väljenduse pärast. *Talentum* = 100 rooma naela (*as*).

Kui endine, oma tugevaist ja karedaist mehest ning poegadest lugupeetud Rooma matroon oli saanud harulduseks, siis ka mehed olid lakanud mehised olemast. Nad hoidusid sõjateenistusest või eelistasid staabiteenistust, ehkki seda peeti alandavamaks tegeliku lahingujuhi kutsest. Teenistuspaiga valisid nad võimalust mööda sellise, kus oli kõige vähem karta vaenlasega silmsilma vastu sattuda. Ausate, kindlate ja põhimõtetega meeste asemele olid tulnud lõbutsevad sahkerdajad, piiratud südame ja mõistusega intrigandid (salasepitsejad) ja õnnekütid, kohtade ja mõju ostjad, naudisklevad senati-oraatorid, kavalad ja häbematud advokaadid.

Rooma rahvastik oli saanud samuti rahvusvaheliseks kui meie-aia suurlinnades. See oli isamaalsusehuvita, igavesti vaene ja väljavaadeteta, kes kaldus sinna, kust parajasti pakuti kõige enam hüvesid. Ühel pool oli laisklev, kuritegelik, majanduslikult ja moraalselt laostunud põobel, kelle elusisu seisis „leivas ja tsirkuses“. Nõudmised leiva ja tooreste lõbustuste järele aina kasvasid mitte üksnes hulgal, vaid ka sisult, sest rahva poolehoidu teenida tahtvad nobiilid üksteise võidu pakkusid neid valimiste eel, lisaks sellele, mis anti seadusepäraselt. Teisel pool seisab aadel ühes rikaste kaupmeestega ja kodanikkudega, kes taotles poliitilise mõju ja ametite kõrval rikastumist, lõbu ja mugavust. Nende juures Rooma praktilisus oli halvenenud hoolimatuumaks omakasupüüdmiseks. Seadustest lugu pidamine oli langenud, sest kõik oli saanud raha eest ostetavaks.

Kogu riigist tuldi Rooma spekuleerima, prassima, intrigeerima ja, nagu Mommsen ütleb: „ennast kurjategijaks kasvatama ning“ — mis

kõige rabavamalt Rooma olusid valgustab — „ennast keskviimu silma alla jälitamise eest varjama“. Kusagil polnud julgeolek ebakindlam kui pealinnas. Bändiidid meelitasid ohvrid Rooma, et neid seal tappa. Linn oli hoolitsemata, uulitsad kitsad (tavaliselt mitte üle 4 meetri), sillutamata, nurgelised, elamud väikesed ja viletsad, millede hulgast eraldusid rikaste silmapaistvalt suured ja luksuslikud paleed. Kui Tiberi ülejutused olid igaaastased, tulikahjud ja majade kokkulangemised igapäevased, siis huvitas see senatit ainult niivõrra, kui see võis olla endeks jumalate poolt.

Neist ühiskondlikest vahekorrist pidid enestmõistetavalt tekkima rahunused ja uuenduspüüded. Gracchustest saadik ähvardab aadli režiimi (valitsust) populaarpartei, mis nõudis ühiskondlikkude vastuolude pehendamist, patriitside omavoli piiramist — ühe sõnaga, esindas nende rahvahulkade huvisid ja püüdeid, kes maksva korra juures majanduslikult ja õiguslikult olid patriitsidest ja nobiilidest halvemas seisundis. Ta nõuded, mis polnud veel küllalt ühtlased ja kindlad selleks, et võiks kõnelda populaarpartei poliitilisest programmist praeguses mõttes, olid tungivaist vajadusist välja kasvanud ja pidid sellepärast püsima. Ainult organisatsioon oli liiga lõtv võitluseks eeskujulikult kokkuhoidva oligarhia¹² vastu.

Populaarpartei juhiks tõuseb pisut enne Caesari sündi Gaius Marius (sünd. a. 155 e. Kr.). Ta on vaese päevatöölise poeg, vara harjunud nälja ja januga. Niipea kui vanus lubab (17-aastasena), astub ta sõjaväkke ja tõuseb kiiresti ohvitseriks. Tõusutee tasandamiseks õnnestub tal vaesust võita osavate spekulatsiooni-

dega. Kõrgemasse seltskonda pääs võimaldub Caesari isa õe Julija naimisega. On palju põhjust oletuseks, et see abielu oli poliitiline. Marius oli küll tubli sõjamees, mida ta tõendas rea hiilgavate võitudega võitlustes Numiidia vürsti Jugurtha vastu aa. 111—105, kimbrate ja teutoonide vastu aa. 102—101 e. Kr., kuid asjata ootas rahvas talt majanduse ja õiguse alal uuendajat. Ta oli igasuguse poliitilise andekuseta. Toetudes sõjaväele, kes teda armastas, oleks ta võinud kergesti oligarhia kukutada, kuid ta eelistas uuendusi läbi viia seadusepärasel viisil. Aga just selleks puudus tal osavus, ning ta on sunnitud varsti loovutama oma koha enesest nooremale, aristokraatlikult meelestatud võistlejale Cornelius Sulla'le (sünd. a. 137), kes a. 106 on kvestoriks¹³ Mariuse juures. Sulla on temaga võrdne sõjamehena, aga ületab teda kaugelt poliitikuna.

Sõjad, mis Mariusel tuli sõdida, tõid kaasa sõjaväe reformi vajaduse. Rooma löögijõudude ümberkorraldamine igatahes ei tõenda ta poliitiku võimeid, sest et ta sellega valmistas kaheotsalise piigi ükskõik millise seadusliku võimu vastu, ning teiseks, et ta selle ise jättis kasustamata riigi sisepoliitilise suuna muutmiseks.

Seni olid väeteenistuskohustuslikud olnud ainult jõukamad rahvakihid, kes endile ise pidid hankima varustise. Need kihid aga olid muutunud sõjateenistuse vastu ükskõikseks; peale selle suur riik ja alatised sõjad vajasid liiga arvukat väge, et oleks võidud rahuldada selle nõudeid endisel viisil. Arvukas Itaalia proletariaat pakus sõjaväeks palju kõlvulist materjali, mida Marius otsustab kasustada, sest see oli veel ainus võimalus sõjaväe võime tõstmiseks. Väejuht ko-

gus sõjaväe ning maksis talle palga. Vande andis sõdur oma ülemale, tal oli kohustusi ainult tema vastu ja olenes temast niihästi majanduslikult kui moraalselt. Sel kombel tekkis küll juhi käes eeskujulikult paindlik ning löögivõimeline sõjavägi, kuid see võõrdus rahvast; kodanikumeele asemele astus väeosa-meel, mis hiljemini pidi paratamatult suurt mõju avaldama. Kõigepealt sattus seesuguse sõjaväe ees seaduslik valitsus alatisse hädaohtu; teiseks tegi suure sõjaväe ülevalpidamine vajalikuks sagedaid ja ulatuslikke rekvizitsioone, mis Itaalia ennegi halvale majanduslikule seisukorrale rängasti mõjusid. Kolmandaks jäid kaua sõjas viibinud mehed võõraks oma tööle ja kodule ning moodustasid pärast ühiskonnas assimileerimatu, mitmes mõttes hädaohtriku võõrkeha. Sulla ajal näeme terveid kogukondi ilma jäävat oma maast ning isegi kodanikuõigusist, et neid loovutada tasunõudvaile leegionäridele.

Nii valmistusid ette olud, mida Caesar haruldase väejuhivõime ja organiseerimisoskusega enese huvides pärast kasustas.

Samal ajal kestab vihane võitlus populaarpartei ja senati vahel, ilma et kummalgi poolel oleks püsivamat ja tähelepanuväärsemat edu. Aastal 107 saab Marius nobiliteedi suureks pahameeleks rüütlite¹⁴ abiga konsuliks. Tugev populaarpartei agitatsioon algab kolm aastat hiljem rahvatribuunide¹⁵ Gaius Servilius Glaucia ja Lucius Appuleius Saturninuse juhatusel. A. 103 saab Saturninus enese poole ka Mariuse, mille tõttu senativastase voolu edu näib esialgu olevat kindlustatud. Aasta 100 toob aga juba veriseid rahutusi ja populaarparteile äpardumise Mariuse poliitilise vaistu puu-

dumise tõttu. Selle asemel jäi vihane, kuigi varjatud võitlus kestma rüütlite ja nobiilide vahel, sest esimeste käes olid Gracchustest saadik vandekohtud, mille tõttu igat konsulaari (endine konsul) pärast oma provintsi valitsemist võidi vastutusele võtta ja süüdi mõista. Kuriteod — rüüstamised ja väljapressimised — provintsidel sellal olid nii harilikud, et rüütlite kohtupidamise õigus oli oligarhiale alati suurimaks meelepahaks.

Järgmise aastakümne populaarpartei kihutustöö tagajärjeks on verine liitlastesõda aastail 90—88, mille järel Rooma on sunnitud andma väheste eranditega kodanikuõigused kõigile kogukondadele lõuna pool Po jõe, nagu Marius neile lubanud. Kuid samasse aega langevad ka populaarpartei rängad lüüasaamised, kuna (88) aastal konsuliks saanud Sulla läheb täiesti üle oligarhia poole. Kui samal aastal suur populaarpoliitik Rufus oma aadliseisuse maha paneb, et saada rahvatribuuniks ja sellena nõuda, et kõik vabad kodanikud, kes liitlastesõjast osa võtnud, saaksid Rooma kodaniku õigused, pöördus Sulla, kes oli minemas sõtta Pontuse kuninga Mithrades'e* vastu, sõjaväega Rooma tagasi ja sundis veriste uulitsavõitluste järel põgenema populaarpartei juhid, nende hulgas ka Mariuse. Vaevalt aga on ta Roomast lahkunud, et

* Mithrades VI Eupator pääses troonile II sajandi lõpul e. Kr. Tema valitsuse all tõusis Pontus (Musta mere kaguserval) Väike-Aasia riikest kõige tähtsamaks ja tugevamaks. Pooleldi barbar, pooleldi helleen, ürgjõuline loomus, toores ja geniaalne, sarnane Peter Suurega uemast ajaloost. Kahe aastakümne kestel oli ta oma riiki laiendanud ja kõvendanud ja esines kõnesoleval ajal tõsise hädaohuna Rooma võimule Väike-Aasias.

kindel seesmiselt kui väliselt. Seekord küll peamine välishädaoht ähvardas ida poolt, kuid kindel oli kõigile kaugelenägevamaile Rooma riigimehile, et põhjaski Mariuse võidud germaanlasi ainult ajutiselt on eemale tõrjunud.

Veel olulisem välisest olukorrast oli seesmine — kõigepealt olund, mis oli kujunenud orjadesõja järel. Kodanikuõiguste andmine Itaalia rahvastikule oli sissejuhatuseks hoopis uuele ajajärgule, sest senisele linnriiklikule korrale oli löödud tunduv mõra.

Liitlastesõja tulemusena oli Rooma ainumäärav osa kadunud ja siitpeale hakkab kogu Itaalia esikohale nihkuma. See oli eelaste sellele ühtlasele maailmariigile, mida hiljem Caesar kavatsetes luua.

Mariuse tagasitulek oli jälle seotud veriste sündmustega, kuid temale ning seega populaarparteile jääb juhtiv osa seniks, kui Sulla Aasias ja Kreekamaal oma sõjalise ülesande lõpetab.

Siis, nagu allpool näeme, tuleb uus sügavale ulatuv, kuigi ainult lühiaegne pööre, mis tõendas, et populaarpartei oli üksnes revolutsiooniliseks teguriks, rahulolematute koguks, mitte poliitiliselt konstruktiivne jõud, kelle põhimõtteliselt head püüded oleksid olnud juhitud ja korrapärastatud kaugeleulatuvast poliitilisest tarkusest. Ükski õiguslik põhimõte ei näinud võimeline olevat segaseid olukordi lahendama, vaid selleks oli vaja ürgjõulist isiksust, kes suudab olemasolevat segadikku meelevaldselt painutada oma tahte järgi. Seda isiksust ei oodatud sugugi, vaid pigemini kardeti. Mees, kes õige ja terve vaistu omas antud seisukorra parandamiseks, oli alles poisikene, kes ise veel ei aimanud oma tulevast ainuomast osa maailma-ajaloos.

Rooma seesmiste olude segadusest, põhimõtete ja riigitarkuse asemel valitsevast vägivallast ning üksiku tugeva jõu-õigusest tuleb kasvava Caesari kohta teha tähtis ja ulatuslik järeldus: paratamatult pidi neis tingimuses jõuline, auahne ja valitsushimuline noormees kaotama igasuguse lugupidamise seaduslikkuse vastu ja muutuma selle vastu hoolimatuks.

2.

Lapsepõlv.

Quintilis'e (juulikuu) 12. päeval aastal 100 e. Kr.* sündis Caesar Rooma vanimas linnaosas Suburas, elava liiklemisega uulitsas, mis ulatus Kapitoliumist Mons Esquilinus'eni. Subura (algupäraselt *S u c u r a*) kuulus nendesse nelja linnaossa, mis olid olemas juba VII sajandil e. Kr., seega tekkinud linna esimese laienemise perioodil väljapoole Rooma ürgsest südamikust *Palatinus'e*¹⁶ mäel. Caesari sünnipaik oli üldiselt vaesema rahvaosa ja linna lõbumajade

* Caesari sünniaja kohta on eriarvamusel *M o m s e n* (*Röm. Gesch.* III, lk. 16—17 alamärk.). *C.* sünniaastaks on arvatud a. 100 (= 654) sellepärast, et *Suetonius*, *Plutarchos* ja *Appianos* ta ütlevad oma surmaaastal olnud 56-aastase. *M.* leiab sellega vastuolus olevat ta saamise eeliks a. 65, preetoriks 62, konsuliks 59, sest neis ametis võidi olla alles 37/8-, 40/1-, 43/4-aastase vanusena. Sellep. oletab *M.* ta sünniaastaks 102, nii et ta suri 57 a. 8 kuud vanuses. Käesolevas teoses on peetud kinni üldisest vaatest ta sünniaja kohta, sest hilisemad uurimused on kinnitanud, et erandjuhtumel on võimalik olnud ametisse astumine ka enne seaduses määratud iga.

asumisraioon koristamata, kitsaste, nurgeliste ning värvavate abil suletavate uulitsatega.

Riigis valitseb sellal Marius, juba mitmendat korda järgemööda konsul olles. Ta seisab oma lugupidamise tipul ja senativastane vool võib muretult areneda. Ta lugupidamise lõpp tuleb aga juba veriste uulitsavõitluste järel, mida 10. detsembril Caesari sünniaastal peeti rahva-tribuun Saturninuse vastu, kes tahtis relvadega kukutada senati võimu. Otsustaval hetkel pöörab Marius oma relvad Saturninuse, s. o. sama poliitilise suuna vastu, mille juhiks ta ise on olnud. Sellega Marius kaotab kogu lugupidamise ja selle asemel tõuseb esikohale ta endine alluv, andekas, äärmiselt lõbuhimuline ja hoolimatu Cornelius Sulla.

Caesari isast, kes kandis sama nime, mis ta suur poeg, teame kindlasti, et ta aastal 85 e. Kr. suri Pisa preetorina. Riigiameteis pole ta pretuurist kaugemale jõudnud. Ta isiku kohta puuduvad igasugused muud andmed.

Pisut rohkem teame ta emast Aureliast, kuigi samuti tema kohta on vähe kindlaid daatumeid. Ta põlvnes mõjukast ning rikkast Aurelius Cotta perekonnast, kes kuulus plebeilisse aadlisse. Aurelia on olnud andekas, energiline ja õiglane naine, veel endise aja vooruslikvali Rooma matroon, kes hästi hoolitses kodu ja lastekasvatuse eest. Peale poja sünnitab ta kaks tüdart, ühe noorema Gaiusest, teise vanema, kes mõlemad saavad oma nime perekonnanimest: Julia. Tacitus kõrvutab Aureliat Gracchuste ema Corneliaga¹⁷, ja mainib, et ta nagu see on osanud õpingute ning sportlikkude ja sõjaliste harjutuste kõrval hinnata ka mängu kasvatavat väärtust. Poja kasvatuse eest on ta

hästi hoolitsenud, mida tõendab see, et ta koduõpetajaks võttis hiljem oma aja kuulsaimaks pedagoogiks tõusnud Antonius Gniph o, gallialase Põhja-Itaaliast, kes omas põhjaliku hellenistliku hariduse ning oli armastatud oma suursuguse iseloomu tõttu. Kuigi me ei saa jälgida Gniph o mõjustusi Caesarisse, siis teame vähemalt, et see oli noorukile loomulaadilt sugulaslik õpetaja.

Ainus poeg on auahnele ning tugevale emale ainsaks, kellele võib panna perekonna tulevase tõusu lootusi. Sellena omab Caesar ema täieliku armastuse ja hoolitsuse. Nende suhe on hea ja jääb seks ka edaspidi, kui poeg käib oma hädaohklikku tõusuteed. Alati on nad teineteist mõistnud, usaldanud ja toetanud.

Väike Gaius on nõrga kehaehitusega ning sageli haiglane. Juliuste sugukonnas varane surm on olnud sagedaseks nähtuseks. Pärast võitis ta kehalise nõrkuse tublide harjutuste varal, omades varakult juba enam kui tavalisi sportlikke võimeid, oli osav ratsutaja, ning karastas end niikaugele, et ta hiljem oma sõjakäikudel osutas imetlustäratavat kehalist vastupidavust. Õppijana on ta olnud virk ja haruldaselt suure vastuvõtmisvõimega.

Peamine osa selleaegsest koolitarkusest seisis filoloogias, mis ei tähendanud ainult keele- ning kirjanduseõpetust, vaid kõrgemat üldharidust üldse, mis koosnes ainult vaimuteadusist. Loodus- ja rakendusteadusi suursugune roomlane pidas vabale inimesele alandavaiks. Nendega tegelesid ainult haritud orjad. Siiski peab noor Caesar juba nooruses olema tundnud huvi nende alandavate õppeainete vastu, sest hiljemini

ta omas suuri teadmisi astronoomias ja ehituskunstis, eriti aga sõjatehnikas.

Õpetaja Gnipho tõttu Caesari haridus oli hellenistlik. Ta õppis tundma kreeka ja aлександria kirjandust, mida Roomas kõrgesti hinnati ning järele aimati. Nagu sellal üldiselt oli kombeks, kirjutab ta ise luuletusi, kõnesid ning koguni draama *Oedipus**. Ta luuletused, mis Augustus hiljem laskis hävitada, polevat olnud head. Plinius mainib teda eriti erootilise luuletajana. Ta lektüüriks on *Ilias* ja *Odyssseia*, Sophokles, Euripides ja Platon. Eeskujusid näeb ta Perikleses¹⁸ ja Aleksander Suures¹⁹, kuid samavõrdseid pakuvad Rooma mineviku suured isiksused ja iseloomud.

Poisikesena ta harjus tsirkuses nägema, et inimese elu on enam-vähem tühine. Seda nägi ta ka kodus, uulitsail ja teisis suursuguseis majades, kus orjade kohtlemine sedasama meenutas. Aga ta lapsepõlve heidab heleda kiire hilisemas elus avaldub tõsiasi, et ta ise gladiaatoritemänge korraldades püüab säästa inimesi. Caesar kasvab vähem tooreks kui läbilõike-roomlane, kuid närve ja tundlikkust meie aja mõttes pole ta omanud.

Haiglasest poisikesest kasvab meeldiv peene käitumisega nooruk. Riietuse eest ta hoolitseb piinlikult, olles niivõrra peenutsev, et see äratab

* Caesari kirjanduslikule arengule on algusest peale suundaandvat mõju avaldanud ta onu, kirjanik C. Julius Caesar Strabo, kreeka orientatsiooniga, kelle tragöödiaist lausub Cicero, et need olevat omanud „ilu ilma jõuta“. Sellest saab alguse ka ta reetori-kasvatus, mis samuti on kreekalik, vaba sellal suuresti moodi tulevast aasialikust tumetsemisest. Samas suunas jätkub ta hilisem kõnelejaraharidus Rhodoses Apollonios Moloni juures.

üldist tähelepanu. Samuti on talle tähtis kehaline puhtus ning esinemise korrektsus. Ta armastab luksust ja teeb kaasa selleaegse suursuguse nooruse ohjendumatut lõbuelu, kuid jääb siiski mõõdukaks ning säilitab kehalise ja vaimse värskuse. Perekonna kalduvus populaarpartei poole avaldab talle mõju, ühtlasi on ta väga teadlik selle kalduvuse põhjustist ning laadist. Selle kõrval areneb Rooma patriitsile tüüpiliselt omane äärmuslik isandameel ja valitsemishimu.

Nooruki jõuhulk avaldub innukais õpinguis, väsimatus sportlikes harjutusis, millega ta oma kehalist nõrkust on otsustanud võita, üleolekutundes kaasatehtavaist lõbustusist, põlguses kõduneva oligarhia seesmise tühjuse ja riigile kahjuliku võimuharrastuse vastu. Ja tugev seksuaalsus areneb vara ning paljude juhuslikkude vahekordade kõrval Subura uulitsatüdrukute ja suursuguste naistega, algab vaevalt neljateistkümnendaastase vahekord enesest palju vanema M. Junius Brutuse abikaasa Servilia'ga, kelle sõbraks ta jäi kogu eluaja.

Juba poisikesena on Caesar kihlatud rikka rüütliperekonna pärija Cossutiaga (kellest me peale nime midagi ei tea). Kui Marius 86-ndal aastal oma viimse konsulaadi esimesil päevil nimetab ta Jupiteri ülempreestriks — *flamen Dialis*'eks²⁰, siis loobub ta Cossutiast, sest et ta tulevane kutse nõudis abielu olemist naisega, kes sündinud konfarreeritud abielust*. Marius sureb juba 13. jaanuaril samal

* *Confarreatio*, erilisel pühalik abiellumisviis. Tarvitatud erilisest sakraalsest formelist ega rituaalist pole säilinud teateid. See abielu oli *manus*-viimuga, s. o. naise minekuga isa meelevallest abikaasa meelevalda. Ka naise varandus kuulus mehele. Vaba-

aastal. Sellega kaotab demokraatia juhi ja Caesar mõjuka eestkostja, mispärast ei järgne õnnistamist preestriks; ta jääb ainult *flamen designatus*'eks — flameniks märgituks.

84-ndal aastal * kosis ta lugupeetud demokraatliku rahvajuhi Cornelius Cinna tütre Cornelia, arvatavasti pisut enne Cinna tapmist. See vahekord tähendas palju, kuigi Cinnad olid kaotamas oma mõju. Selle abieluga kinnitas ta veel enam oma sidemeid demokraatliku vooluga, ja kui ta oma hiilgeajal näitab end olemuselt monarhina, siis pole meil ometi mingit põhjust arvata, et demokraatia talle nooruses ja ainuvõimu taotlemise ajal poleks olnud kunagi rohkem kui ainult poosiks. Ühes Cornelia naimisega tulevad Caesari ellu esimesed meile teada olevad hädaohud ja raskused.

3.

Vastuhakkaja ning sõdur.

82-sel aastal peale Mithradatese sõja võidukat lõppu pöördub Sulla tagasi Rooma. Juba pärast rahutegemist 84-ndal aastal teatab ta, et vastased ärgu arvestagu tema armulikkust. Sellepärast oodatakse eriti populaarpartei ringkondades hirmuga tema tulekut.

Tagasipöördunud Sulla kättemaks langeb kõigile demokraatidele. Enamik juhtivaid tege-

riigi lõpul esineb see harvemini, peamiselt ainult veel seal, kus traditsioon seda nõudis. Lahutamine oli keelatud, hiljem vähemalt raskendatud.

* Teise arvamuse järgi a. 83, peale Cinna surma.

lasi põgeneb Roomast ja Itaaliast. Kõik, kes kuidagi demokraatia kasuks tegevad olnud, kuulutab Sulla lindpriiks. See oli rängim samm, kuna demokraatia poolehoiu mõiste oli piiramatult, ning seda võidi tarvitada suurima hoolimatuse ja tooruse ettekäändeks. Roomas algas enneolematu hirmuaeg, mil ükski kindel ei võinud olla. Langesid ka hoopis süütu, kui neil ainult leidus isiklik vaenlane. Isegi paljud Sulla poolehoidjad pidid vastu võtma odapiste.

Varsti kostab Sulla enese laagrist häält selle vastu. Noor *Caecilius Metellus* julgeb Sullale senati ees öelda: „Meie ei palu nende eest, keda sa oled otsustanud surmata, vaid neid, keda sa oled otsustanud elama jätta, palume hirmust ja teadmatuses vabastada.“ *Q. Lutatius Catulus* küsib: „Kes peab meie kõrval veel elama jääma, kui me sõja ajal relvastatuid, rahu ajal kaitsetuid tapame?“ Kui Sullal oli vaid vastata, et ta ei teadvat, keda elama jätta, öeldi, et tema pidavat vähemasti nimetama neid, keda ta tahab karistada. Selle järel koostati ning pandi välja proskribeeritavate* nimed. Esimene nimestik sisaldas 80 isikut, nende hulgas käesoleva ja eelmise aasta konsulid, järgmisel päeval ilmuv 220, kolmandal umbes sama palju. Avalikus kõnes rahvale teatas Sulla, et need, kes esialgu jäänud nimestikust välja, tulevad karistamisele hiljem. Hirm ja teadmatust jäid niiviisi püsima. Selle kõrval konfiskeeriti varandusi, mis müüdi oksjonil 350 miljoni sestertsi eest, millest peosa said Sulla ning tema soosikud. See oli, nagu ta

*) *proscribo* — kedagi avaliku teadaande läbi äraneetuks, tagakiusatavaks tunnistama, ära needma. *Proscriptus* — äraneetu, tagakiusatu. *Proscriptio* — äraneedmine, tagakiusamise teadaanne.

ütles, „tema saak“. Tapetute pead laskis Sulla tuua oma majja ning seada üles Forumile, esiti kõnetribüünile, niipalju kui sinna mahtus, pärast mujalegi.

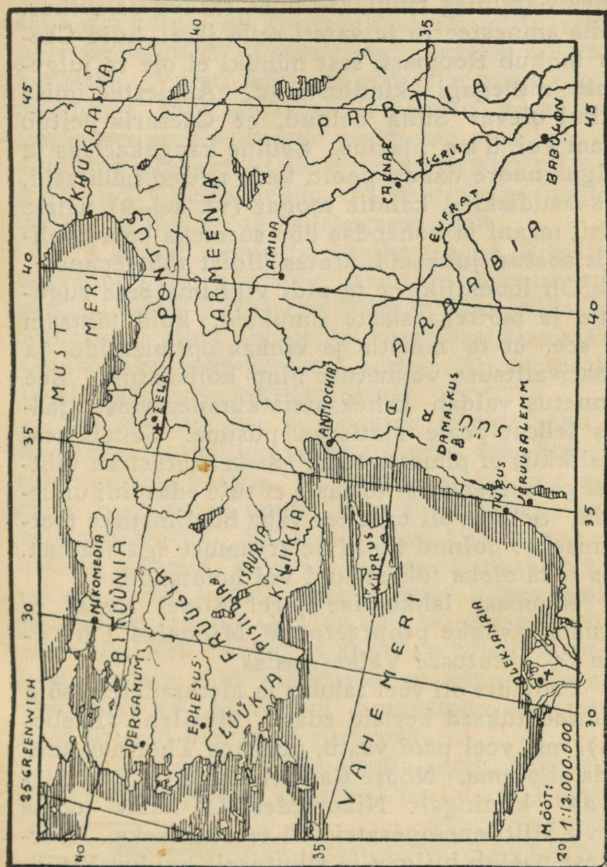
Aastaks 79, kui Sulla oli karistanud veel viimseid vastupanevaid linnu, oli Itaalia samasuguses seisukorras kui peale Hannibali sõda. Sulla laseb end nimetada diktaatoriks, „seaduste andmiseks ja olude korraldamiseks“.

Oma seaduseandliku tegevusega püstitab ta veel kord senati võimu, viimset korda enne lõplikku langust. Suurt rõõmu aga ei saanud aristokraatia sellest hilisest võidust enam tunda, sest ta suurim vastane oli parajasti meheks valmimas. Sulla kaotab vilja jagamise rahvale, mis küll polnud taktikaliselt tark samm, sest et rahvas Gracchustest saadik oli harjunud seda saama, võtab rüütlitelt kohtupidamise õiguse ja annab senatile, kaotades sellega aristokraatliku korrupsiooni ainsa pidurdaja. Kõige kaugemale ulatuv samm oli rahvatribuuni võimu murdmine, mis sajandite kestel oli ainsaks nõrkade kindlustajaks vägevate vastu. Ainuüksi tribuunivõimul oli põhjenenud Roomas kodanline vabadus. Produktiivne sellevastu on ta tegevus kohtukorralduse alal: ta asutab uusi vandekohtuid väljapressimiste, valijate äraostmise, avalike rahade kõrvaldamise, Rooma rahva au ja nime solvamise, auhaavamise ja raha- ning testamendivõltsimiste karistamiseks.

Samal ajal kestab kuulmatu toorus. 81. aasta keskpaigani on proskribeeritud 4700 kodanikku.

Caesar oli 18-aastane, kui Sulla Rooma tuli. Ta jäi küll proskribeerimata, nõuti aga ta loobumist oma demokraatliku juhi perekonnast põlvnenud naisest. Kuid nooruk ei kuula käsku,

hoolimata säärase sammu hädaohtlikkusest. Selle tagajärjeks on Cornelia kaasavara konfiskatsioon,

Väike-Aasia.

Caesari pärimisõiguse tühistamine ja tema linnapriiks kuulutamine, kuid sellest veel ei jätku

nooruki painutamiseks. Redusse minnes Sulla sõdurite eest rändab ta igal ööl asukohta vahetades Sabiinias ringi, ise olles raskes palavikus. Sulla amnesteerib ta varsti selle järel, kuid Caesar lahkub Roomast, sest nüüdki ei ole ta julgeolek millegagi kindlustatud. Amnesteerimise puhul olevat Sulla öelnud, et Caesaris peitub enam kui üks Marius. Selline kangekaelsus ja julgus noore dandy poolt, keda naised hellitasid, kes naudiskles, kandis toogat (vt. sel. 9) naiste viisil maani ja kohendas ühe sõrmega oma hoolikalt soetud juukseid, äratas üldist tähelepanu.

On loomulik, et ta pidi vihkama oma sugulaste ja mõttekaaslaste timukaid, kuid tähtsam on see, et ta mõistis ja vihkas optimaatide- ja senativalitsuse võimetust ning kõlbmatust. See tunnetus valdab kaheksateistkümnenda aastast, jäädes sellest peale alatiseks püsima. Senati seaduslikkus ei pimesta teda. Seda saatusliku tähtsusega hingeelulist tõsiasja ei tule edaspidi unustada. Sellega oli talle tee vaba hoolimatuks teotsemiseks; polnud ühtki eelarvamust ega seadust, mis teda oleks tõkestanud või hoiatanud.

Roomast lahkumise järel 81-sel aastal ta astus sõjaväkke propretor M. Minucius Thermus'e käsutusse Väike-Aasias.

Provintis oli veel rahutu ja Mithradatese sõja viimsed tuksed keetsid edasi. Mütilene (Lesbosel), mis veel pani vastu, otsustas Thermus sundida alistuma. Noore Caesari saatis ta Bitüünia²¹ kuningalt Nikomedes III-ndalt tooma laevu Mütilene-operatsiooni teostamiseks. Noormeest paelub hiilgav ja rikutuselt kuulus Bitüünia kuningakoda, nii et ta peale ülesande kiiret täitmist paari päeva pärast palub luba tagasiminekuks. See andis vaenlasile põhjuse kaht-

lustuseks, et ta olevat Nikomedesega olnud loomuvastases sugulises ühenduses. Sellest kahtlustusest ei saanud ta pärastpoolegi vabaks. Kas ta selle süüdistuse oli ära teeninud või mitte, selles pole me selgusel. Peaasi: see ei saanud talle hukatuseks. Varsti näitas ta end jälle osava diplomaadina ja tubli sõdurina. Järgmisel aastal, tormijooksu järel Mütilene peale, kui visa linn oli sunnitud alistuma, talle annetati kodanikukroon*. Peale nende väheütlevate pisiasjade me ei tea midagi ta selleaegsest elust.

78. aastal teenib ta lühikest aega Sitsiilias Servilius Isauricuse käsutuses sõjas isauride vastu. Sinna ei raatsi ta enam püsima jääda, kui Sulla sama aasta algupoolel sureb eraisikuna Puteolis, olles juba eelmisel aastal (79) vabatahtlikult maha pannud diktatuuri.

Caesari isiksuse ja tõusutee, samuti kogu ta kaasaegse poliitilise taktika õigeks mõistmiseks tuleb meeles pidada, et Roomas üldse ei olnud enam kogu rahva poolt üksmeelselt tunnustatud valitsemisvormi. Sulla oli senati küll uuesti valitsema aidanud, kuid see toimus vägivaldselt ja rahvahulkade huvide ning õiguste kitsendamise ja ignoreerimisega. Püsida võis see samuti ainult vägivalla abil. Arvukad ausad ja tublid kodanikud, kellele olid mõõduandvad ainult sisimad veendumused, ei võinud tunnustada oma püsimise eeldusi kaotanud riigikorda.

Enne veel kui Sulla jõudis surra, hakkas ta endine poolehoidja, konsul Lepidus Roomas

* Kodanikukroon — *corona civica* — oli põimitud tammelehtedest; ta anti neile, kes oma elu kaalule pannes olid päästnud ühe kaaskodaniku surmast. Kodanikukrooni omaniku teatrisse ilmudes tõusis publik austuseavalduseks püsti.

nõudma „karikeeritud Romuluse“ (*scaevus Romulus*) — nagu ta Sullat nimetas — seaduste tühistamist. Ta nõudis uuesti vilja jagamist rahvale, poliitiliste põgenikkude ja väljasaadetute tagasikutsumist, rahvatribuunidele endist võimu ning Sulla poolt konfiskeeritud varanduste tagasiandmist.

Lepidus püüab Caesarit enese poole meelitada suurte lubadustega, kuid viimasel puudub usk Lepiduse võimeisse. Meelsamini tahab ta veel oodata oma päeva, luua sidemeid ja hoolitseda oma suhete süvendamise eest rahvaga. Samal ajal algab avalik mäss Etruurias. Sellega liitub võimuahne Lepidus, kuid langeb juba järgmisel aastal. Seega on mäss Itaalias murtud.

Kuid küllalt suurt muret teeb senatile veel teine demokraatlik mäss, Hispaanias, mida juhtis sabin Quintus Sertorius. See oli alanud juba 82-sel aastal. Sertoriusel oli suur edu, kuigi baasiks valitud Hispaania oli võidu saavutamiseks liiga väike. Sertorius oli julge ning visa sõjamees, suure organiseerimisvõimega, riigimehena sama andekas ja ideederikas kui strateeginagi, võrdne Caesariga kiire, kuid siiski läbimõeldud teotsemise ja kõigutamatu meelerahu poolest õnnes ning õnnetuses.

Pärast Lepiduse mässu mahasurumist nihkub esikohale Gnaeus Pompeius (sünd. 106 e. Kr.), kes Sulla andekama ja edukama ohvitserina näis määratud olevat tema seisukoha pärijaks.

Caesar, liiga noor veel, et tähtsamat osa etendada poliitilises elus, esineb nüüd kõnelejana kohtus, järgides selleaegsete noorte roomlaste eeskujuga, kes enestele püüdsid tõmmata avalikkuse tähelepanu mõjukate meeste süüdistajate

ning arvustajatena. Aristokraatlik vastasrind andis selleks küllalt võimalusi, eriti selle tõttu, et tagasi saanud Sulla kaudu kohtumõistmise õiguse, jättis sageli oma seisuse- ning parteikaaslasi karistamata.

Ligema võimaluse Caesarile esinemiseks annab Sulla poolehoidja, endine konsul Cornelius Dolabella, keda ta süüdistas maksude väljapressimises Makedoonias, kus ta oli olnud prokonsuliks²². Senaatoreist koosnev vandekohus mõistab Dolabella siiski õigeks. Caesar ei saavuta küll täit sihti, kuid mõjub siiski kaasa uueks teravaks pahameeleks senati vastu ja tõendab isegi oma vastaseile, et ta kuulub tulevikus Rooma parimate kõnelejate ning mõtterikkamate peade hulka. 76-ndal aastal esineb ta teist korda kaebajana samasuguses asjas C. Antonius Bibuluse vastu, mis ka peaaegu tagajärjetult lõpeb, sest Bibulus oskas vältida kohtuotsuse tegemist. Ta saavutab seekord sisuliselt rohkem. Ent selle protsessi järel näeme vaenu ta vastu nii suureks kasvavat, et ta paremaks peab Roomast lahkuda ja sõita Rhodosele täiendama oma haridust kuulsa kõnekunsti-õpetaja Apollonios Moloni juurde.

Vaevalt aasta Rhodosel olnud, meelitab teda sealt kärsimatus pealt vaatama Rooma vägede rasket seisukorda Väike-Aasias, kus jälle oli Mithradatesega tegemist. Caesar katkestab õpingud, kogub kiiresti, mingisuguseid volitusi või õigusi omamata, salga sõjaväge ja läheb Väike-Aasiasse. Sellel algatusel polnud suuremat tegelikku tähtsust, kuid tähelepanu äratas see noore demagoogi samm siiski, võites talle ühelt poolt uusi poolehoidjaid, teistele tuletades meelde sur-

nud diktaatori hoiatust. See oli prooviks ning kooliks ta energiale ja organiseerimisvõimele.

Tema Väike-Aasias olles valitakse ta 74-ndal aastal ülempreestrite, *pontifex*'ide²³ kolleegiumi emapoolse onu, C. Aurelius Cotta asemele. Järgmisel aastal sellest teada saanud, ruttab ta tagasi Rooma. See oli esimene aste avaliku karjääri algamisel, sest Rooma kõrgem preesterkond omas suure poliitilise mõju.

4.

Poliitiline tõus.

Nüüd algab Caesari plaanikindel kihutustöö oma kasuks, mille ta esmajoones põhjendab hiilgavale esinemisvõimele. Selle abil ta tihendab ühtaegu sidemeid laiade rahvahulkadega ja kõrgema seltskonnaga. Rooma rahvahulgad võitis ta ruttu enese poole helduse ja pillavusega, mis tõusis tavalisest kõrgemale, kuigi raha tuli selleks laenata. Samuti mõjus ta isiklik meeldivus. Sellal algasid ligidased suhted mõjukate ringkondadega ning tähtsate isikutega, mis arenesid sellest hoolimata, et temas aimati kasvavat poliitilise vastasrinna juhti. Samal ajal oli ta väsimatult tegev advokaadina ja patroonina, milleks ta *pontifex*'ina kohustatud, osutades ühteviisi kaasakiskuvat armastusväärsust läbikäimises vaeste ja väikestega kui rikaste ja mõjukatega. Vaatamata kokkusulavale varandusele ehitab ta Tiberi äärde toreda maja, kuid laseb selle maha kiskuda, kui mõned pisiasjad selle juures talle ei meeldi. Peen maitse ja võitev loomus tegid ta varsti peenema seltskonna keskuseks. Muretu

ja pillav eluviis varjas piiritult auahneid ja kaugeleulatuvaid kavatsusi. Temas võidi näha paindlikku ja osavat demagoogi, mitte geniaalset poliitikut ega kardetavat sõjameest. Nautides elu, võttes osa pidudest ja sööminguist ning ise neid korraldades, püsib ta siiski alati seesmiselt paremana oma kuulsusest. Võib arvata, et temas siis juba peitus tulevase poliitiku geniaalne perspektiivilaius, mis teatava määrani võrdne oli ta põleva auahnuse ja võimuhimuga. Vastased lootsid, et ta varem või hiljem pillava eluviisi tõttu majanduslikult kokku variseb ja sellega ära langeb võistlejate hulgast. Caesar'i suur populaarsus võimaldas talle aga ikka jälle uusi krediite, mida ta vastu võttis ja kasustas hetkekski kahtlemata, et talle kõige tasumiseks edaspidi avaneb võimalus.

Esimeseks eduks oli sõjatribuuniks²⁴ valimine, kuid Caesar ei läinud üldse sõjaväkke, kuna ta oma loomuselt polnud sõjamees.

Caesar'i ülesastumised Dolabella ja Antoniuse vastu on juba tõmmanud temale selleaegse rikkaima ärimehe Marcus Licinius Crassus'e tähelepanu, kes oma varandust kasustab poliitilise mõju saavutamiseks. Sulla poolehoidjana kõige häbitumal viisil hiiglavaranduse kogunud, pole ta, kuigi osutas tähelepandavat sõjalist tublidust sõjas samniitide vastu 83. aastal, suutnud tõusta kõrgemale kohale. Pompeiuse populaarsus ning kasvav mõju kibestavad teda. Kui viimane 70. aastal konsuliks saab, on Crassus talle kolleegiks. Nende esimene ühine seaduseandlik tegu on rahvatribuuni võimu uuestisiseseadmine. Pärast seda lõpeb vahekord, ning neist saavad vihamehed. Siis algab Caesar'i sõbralik vahekord Pompeiusega.

Pompeius oli rõõmus noore abilise üle, kes osavalt mängis vahendaja osa tema ja rahva vahel. Caesar sellevastu oma vanemast suure mõjuga võistlejast ei tundnud erilist rõõmu. Kuid see oli talle esialgu vajalik. Ta oli tõeliselt üle oma vanemast liitlasest ja mõistis selle iseloomu puudust. Pompeiuse siht oli saada vabariigi esimeseks meheks vabariiklikku traditsiooni rikkumata. Caesar nägi temast kaugemale ja mõistis, et riigi tulevik vajab hoopis teistsugust võimupositsiooni ja võimukäsitamise viise.

Rahvatribuuni võimu restaureerimiseks teeb ta ägedat kihutustööd, enne seda aga kaitseb rahvatribuun *G l a u c i a* seadust, millega lubati kõigil Sulla eest põgenenud Mariuse poolehoidjail Itaaliasse tagasi tulla. Kui Pompeius konsulaaasta lõpul poliitilisest elust tagasi astus, olles oma tegevusega katkestanud sidemed senati ja optimaatidega, kuid mitte suutes seejuures võita rahva poolehoidu, ei kahetse seda Caesar ega tee midagi ta kasuks. Sertoriust, kelle vastu Pompeius seni tagajärjeta võidelnud, suudab ta võita alles siis, kui suur juht tapeti (71. a.).

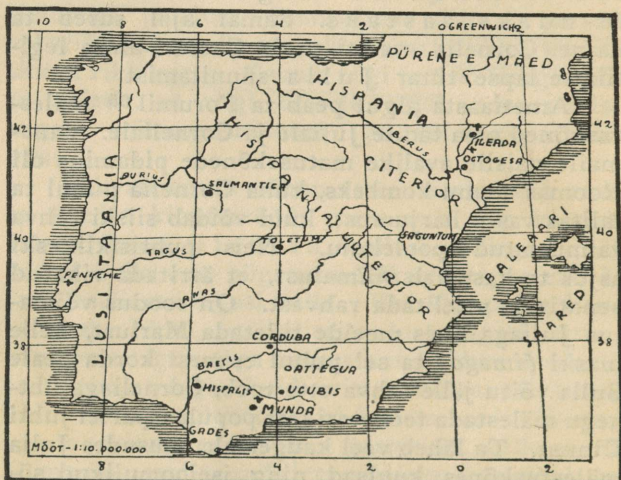
Rahvatribuuni võimu restaureerimisega oli murtud üks Sulla režiimi peatugesid. Seega võib populaarpartei uuesti alata ägedat kihutustööd. Caesar töötab innukalt kõige kasuks, mis senati seisukohta kõigutab. Ta saab pealegi oma osa populaarsusest, mis Pompeius sellega võidab. Caesari edu ei meeldi aga vanemale võistlejale, kuna temast näib kujunevat mees, kellest lähemad Rooma poliitilised sündmused peavad olenema. Samal ajal toetab Caesar tribuun *P l a u t i u s e* seadust, millega amnestia anti Sertoriuse juurde põgenenud Lepiduse mässust osavõtjaile. Kuigi

Caesar kuidagi ennast Pompeiusega ei või kõr-
vutada, kes, küll ainult kuus aastat vanemana,
temast hiiglasammu ette jõudnud, siiski saab
talle osaks mõjuvate sidemete tõttu austav soo-
dustus saada kaks aastat enne seadu-
ses ettenähtud aega kvestoriks
68 - ndaks aastaks. Samal ajal sureb ta
naine Cornelia, varsti peale Caesari ainsa legi-
tiimse lapse, tütar Julia sünnitamist.

Ametiaasta algul peab ta Forumil²⁵ mäles-
tuskõned oma tädile Juliale ja Corneliale. Vane-
maile naisile avalike matusekõnede pidamine oli
Roomas ammu kombeks, kuna Cornelia puhul ta
talitas vastu harjumust, kuid võidab siiski rahva
vaimustatud poolehoidu. Neis puhtisiklikeski
asjus ta kasustab võimalust, et ärritada vihatud
senatit ja meelitada rahvast. On soodus võima-
lus Juliaga ühes meelde tuletada Mariust, kelle
maski (*imago*) ta sel puhul esimest korda peale
Sulla võitu jälle rahva ette toob, Corneliaga üht-
aegu mälestada teeneterikast populaarpartei juhti
Cinnat. Ta läheb veel kaugemale, lausudes Julia
mälestuskõnes kuulsad ning iseloomulikud sõ-
nad: „Ema poolt on mu tädi Julia kuninglikku
päritolu, isa poolt põlvneb ta surematuist juma-
laist. Sest Ancus Marciusest põlvnevad Mar-
ciused, ta ema sugu; Veenusest Juliused, kelle
hulka kuulub meie perekond. Nii on tema soos
kuningate puutumatus, kes omavad inimeste
hulgas suurima lugupidamise, seotud aukartu-
sega (*caeremonia*) jumalate ees, kellede mee-
vallas on kuningad.“

Nii vähe arusaadavad kui need sõnad meie
ajale ongi, on nad ehtsalt caesarlikud. Hiljemini
mõistame seda: valitsemiseõigust peab ta enesele
külgesündinuks. Võistlejaid, kes tahavad sul-

geda tee kõrgeima võimu juurde, käsitab ta isiklike vaenlastena. Vastuhakkamine temale pole ta meelest ilmiski seadusepärane, õigustatud ega hea; selle vastu võib talitada igasuguste abinõudega.

Hispaania.

Oma ametikohuste täitmiseks määratakse ta *Hispania ulterior*'i (Taga-Hispaania, praegu Kastiilia ja Andaluusia) propreetori Thermuse juurde, kus ta kohtumõistjana teotsedes oskas oma otsuste ja korralduste mõõdukuse ja tarkusega võita rahva poolehoidu ja armastuse. Ühtlasi kasustab ta kõiki võimalusi, et kohalikke elanikke enese vastu kohustada.

Sel ajal tekivad Transpadanas (*Gallia cisalpina*) rahutused, sest senat keeldub rahvale and-

mast Mariuse poolt lubatud Rooma kodaniku õigusi. Caesar ei raatsi oodata Hispaanias oma ametiaja lõppu, vaid, aetud auahnusest kiiremini edasi jõuda, reisib ootamatult Transpadanasse. Ta käib kogukonnast kogukonda ning linnast linna, oodates sõjariistus mässu puhkemist. Seal näeme Caesarit hoolimata õnnemängijana. Transpadana rahunused vaibusid, sest senat laskis kaks Mithradatase vastu organiseeritud legioni, mis ärasaatmisevalmis seisid, seni ähvarduseks Itaaliasse jääda, kuni meeoleu põhjas rahunes. Kas Caesar ise rahunuste õhutamisel tegev oli, pole teada, kuid vaevalt oli säärane ettevaatamatus võimalik.

Roomas ei osatud pöörata tähelepanu Caesari käigule Transpadanas, kuid sellal pandi tema ja sealse rahva vahel, kellele ta lubas patrooniks hakata, alus sõprusele, mis pidi mõjustama lähimate aastakümnete maailma-ajaloolisi sündmusi.

Tagasituleku järel abiellub ta uuesti, valides seekord elumeelse Pompeia, kelle ema oli Sulla tütar, isa aga Quintus Pompeius Rufus poeg, seega nende konsulite järeletuliija, kes 88. aastal olid järsult hävitanud rahvatribuuni võimu. Säärased mälestused ei tähenda midagi tõusvale demokraatia juhile. Sellest abielust teame sama vähe kui esimesest. Alles ta lõpp kerkib jälle ajalukku.

67. a. algul astub Caesar senatisse endise kvestorina. Riigi suurimaks mureks on sellal võitlus meriröövlite vastu, kelle võim Vahemere üle oli kasvanud nii suureks, et neist võidi jagu saada ainult äärmise pingutusega. Rahvatribuun Gabinus paneb ette meriröövlite hävitamiseks määrata piiramatu võimuga väejuhi, kelle ülesandeks

on valvata kogu Vahemerd Herkulese sammas-
test (Gibraltarist) Süüriani. Ametiaeg pidi
kestma kolm aastat ja selle kestel talle alluma
25 senaatoriseisusest allpealikut preetori võimu
ja ametitunnustega. Talle antakse õigus koguda
kuni 120 000 jalameest, 5000 ratsanikku ning 500
sõjalaeva. Riigi, provintside ja kogukondade
kassad seisavad piiramatult tema käsutuses. Sää-
raste volituste andmine võis olla sama hea kui
vabariigi hävitamine ning uste avamine monar-
hiale. Pompeius, kelle ees kord juba oli hirmu
tuntud, oli kandidaadiks, kuigi ta ise kinnitas,
et ta nii austavate volituste asemel eelistavat
puhkust; aga rahvas oli valmis just temale suurt
võimu pakkuma. Oligarhia oli säärase, oma esi-
plaanil kestmisele ilmselt hädaohtliku ettepa-
neku vastu; ainult värske senaator Caesar kõ-
neles innukalt selle poolt.

Caesar ning rahvapartei ei võinud avalikult
astuda Pompeiuse vastu, kuigi selle võim, eriti
Caesarile isiklikult, sama vähe meeldis kui oli-
garhiale. Ometi poleks suudetud takistada Ga-
biniuse ettepaneku läbimineku, kuid oleks olnud
rikutud vahekord mõjuka ja rahva poolt üks-
meelselt austatud Pompeiusega. Ainus võima-
lus oli liidu otsimine. Kui õõnes see sõprus
oligi, tõi ta siiski selle paremuse, et kindlustati
tugev rinne senati vastu ja võis pääseda oposi-
tsioonist võimu juurde. Pompeius sai volitused
piraatide vastu.

Tal oli nüüd võimalus näidata oma suuri stra-
teegiandeid. (67-nda aasta lõpuks oli Vahemeri
piraatidest puhastatud. See edu äratas imestust
ning kartust. Hakati kõnelema Pompeiusele vo-
lituste andmisest isegi Mithradatase ja Tigra-

nese vastu, kust Lucullus* oli Gabiniuse algatusel ära kutsutud.

66-nda aasta algul rahvatribuun Manilius esineb oma seaduseprojektiga, mis nõudis Pompeiusel juba olevate volituste pikendamist ja ühtlasi tema määramist Luculluse asemele, õigusega sõda kuulutada ja rahu ning lepinguid teha, — seega kogu Ida-küsimuse lahendamine usaldati tema kätte.

Maniliuse seadust toetas Caesar samuti, kui ta eelmisel aastal oli toetanud Gabiniuse oma. Muud võimalust tal ei olnud. Maniliuse seadusega lõppes esialgu pikk võitlus senati ja populaarpartei vahel, mis oli kestnud vahetpidamata Gracchustest saadik. Otsustav osa oli antud Pompeiusele. Kes ei tahtnud võitluseväljalt väljasurutuks saada, pidi püüdma meeldida nüüdsele ainuvägevale. Nende hulgas oli ka Caesar. Ja kuna ta selleks kord oli sunnitud, siis ei leppinud ta kaasajooksiku osaga, vaid esines Pompeiuse energilise ja suuresuulise poolehoidjana.

Olukord Roomas muutus ikka pinevamaks ja selgusetumaks. Vaevalt Pompeius oli läinud itta, kui hakati muret tundma ta tagasituleku pärast. Caesar ei tundnud seda hirmu, mis oli aristokraatial. Tal oli oma hirm, kuid samuti tugev.

Et ennast kuidagi Pompeiuse vastu kindlus-

* Lucullus, Lucius Licinius, sünd. 141. a. e. Kr., Rooma parimaid väejuhte, ühtlasi ka hea riigimees, mida näitas, valitsedes prokonsulina Aasia ja Sitsiilia provintse. Sõdis Mithradatese ja Tigranese vastu hea eduga. Kutsuti sealt ära vastaste poolt Pompeiuse kasuks. Peale seda elas eraisikuna Roomas ja oma mõisades naudisklevat elu. Vanasõnaliseks on saanud „Luculluse pidusöömingud“.

tada, otsib ta liitu Crassusega, kellest kõige enam võis oodata iseseisvust Pompeiuse vastu. Samal ajal valitakse nad — Crassus järgmiseks aastaks tsensoriks, Caesar kuruulseks ediiliks²⁶. Seega algas kuruulne karjäär²⁷.

Sama aasta lõpul tõuseb uus anarhistlik salaorganisatsioon, mille poole hoiavad kõik majanduslikult ning õiguslikult mahasurutud rahvakihid, nende hulgas ka see arvukas hulk kodanikke, kes veel ainult võlgade kustutamises nägid majanduslikku pääsu. Enamiku selle vandeseltsi liikmeist moodustasid rahva kõige halvemad ning rikutumad elemendid. Juhi olid nad leidnud endises Sulla proskriptsioonide hoolimatuidas täitjas, L. Sergius Catilina's. See oli andekas mees, sündinud juht ja kindel isandloomus. Ehkki sügavasti rikutud, oli ta isikus ja plaanides lugupidamisele sundivat suurejoonelisust. Mõned ajaloolased on leidnud ta omavat hingesugulust Caesariga.

Siin on Caesar segatud veel ebamugavamasse ja hädaohtlikumasse mängu kui varemini Transpadanas, sest tema ühes Crassusega on nn. Catilina mässu tõeliseks juhiks ja hingeiks. Esimest korda suunab ta siin oma energia maksva korra ja seadusliku võimu vastu. Catilina on ainult selleks, kes musta ja paratamatu töö peab tegema. Kaotada võib ainult liikumise nimeline juht, õnnestumisel lõikaksid vilja aga Caesar ja Crassus. Catilina on talvel 66/65 valmis algama mässu, kuid nüüd liikumise salajased, ent tõelised juhid ajavad selle ise nurja. Selleks ei mõjusta neid südametunnistus, vaid väljavaated eduks on liiga väikesed, et nende pärast maksaks elu kaalule panna. Nii kaob Catilina vandeselts esialgu päevakorralt.

Kvestuuri järel muutub Caesari tegevus rahulikumaks ja ettevaatlikumaks. Siitpeale käib ta oma tõusuteed liigse rutakuseta, aga kindlalt.

65-ndal aastal on Caesar kuruulne ediil ning Crassus tseensor, kes ametiaasta algusel nõustub Caesari plaaniga kõiki transpadanlasi kanda Rooma kodanike nimestikku. Crassuse ettepanekul saadab senat Catilina vandeseltsi aktiivsema ja tugevama liikme Piso erakorralise maavalitseja volitustega Hispaaniasse. Senatis oldi Crassuse ettepaneku poolt sellepärast, et hädaohtlikku meest Roomast kõrvaldada, teised jälle arvamuses, et midagi sünnib Pompeiuse vastu. Crassuse ja Caesari siht oli aga Hispaaniaski ette valmistada baasi tulevaseks revolutsiooniks, nagu see oli olemas juba Transpadanas. Sellele kavatsusele tegi lõpu Piso surm 64. aasta keskel, enne kui ta veel jõudis Hispaanias midagi korda saata. Crassuse kolleeg, oligarhia selleaegne lugupeetuim juht Q. Lutatius C a t u l u s ei tahtnud midagi teada Crassuse uutest kodanikudest Transpadanas, mille järel mõlemad loobusid oma ameteist.

Ediiliks saanud Caesari võlad on kasvanud 1300 talendini*, kuid sellest hoolimata jätkab ta pillavat eluviisi ja kulutab hiiglasummasid, et rahvale meeldida. Maalide ning raidkujudega ilustab ta Komitiumi, Forumit ja basiilikaid, korraldab pidusid ning tsirkuse-etendusi ja pa-

* T a l e n t (kreeka tálanton), võetud tarvitusele Roomas Kreekast, oli suurema mõõduühiku nimetuseks (vrd. lk. 11, alamärk.). Käesoleval juhul tähendas talent 6000 - d e n a a r i l i s t rahasummat. Denaar (*denarius*) e. teenar, rooma peamine rahaühik, koosnes neljast s e s t e r t s i s t (*sestertia*). Denaari väärtus meie praeguse rahavääringu järgi umbes 50 senti.

randab oma kulul *Via Appia*. Harilike etenduste kõrval korraldab ta gladiaatoritemänge oma isa mälestuseks, mis peale muude lähemate sihtide saavutamise olid mõeldud suurema tähelepanu tõmbamiseks Juliuste sugukonnale. Senat ei lubanud kasustada selleks määratud suurt gladiaatorite arvu, kuid Caesar võitis publiku poolehoidu siiski täiel määral, andes gladiaatoreile hõbedase varustise.

Julgustatuna oma populaarsuse kasvamisest, laseb ta Mariuse kuju juurde uuesti üles seada selle võidumärgid. Rahvas oli vaimustatud. Q. Lutatius Catulus ütles sel puhul, et Caesar riigi aluseid mitte enam ainult salajaselt ei õõnesta, vaid avalikult riigi vastu tormi jookseb.

Kohe selle järel nõuab Caesar enda saatmist erakorraliste volitustega Egiptusse, mis Crasuse seletuse järgi kuulus Roomale a. 88 surnud kuninga Ptolemaios XI Alexandrose testamendi järgi. Ta kavatses seal Rooma provintsi sisse seada. Optimaadid ajavad nurja selle kavatsuse, ehkki nad ei mõista Caesari soovi õiget põhjust. Sellel oli vaid üks siht — Egiptuses enesele luua iseseisev võimubaas, mis palju kohasem oli edaspidiste sammude toetuspunktiks kui Hispaania või Transpadana, kuigi senat kahtlustas teda ainult Pompeiuse toetamise kavatsuses. Caesari kavatsus oli sihitud just Pompeiuse, selle suurima pilve vastu, mis ta silmapiiri varjutas*.

Caesari ediiliaasta lõpul tuleb uuesti päevakorrale Catilina konspiratsioon, kus Caesar ja Crassus nüüd kõrvalisemad tegelased ei ole kui

* Caesari ebaõnnestumine oli tingitud sellest, et talt võeti transpadanlaste toetus *lex Papia de peregrinis*'ega, mis keelas võõrastel Roomas oleku.

aasta varemini. Seekord oli neil sihiks vandeseltsi avalikke juhte seada riigi kõrgemaisse ametisse, et selle kaudu pääseda sõjalise ning poliitilise võimu juurde. Anarhistide konsulikandidaatideks olid Catilina ning nõrgaloomuline C. Antonius. Esimest toetavad Caesar ja Crassus. Catilina polnud tagasihoidlik kõige rängemate ähvardustega, mispärast optimaadid ei julgenud saata oma kandidaati hädaohtlikku valimisvõitlusse. Olukord oli nii pinev ja segane, et alati võidi karta vägivallategusid. Mässu vastu, mida Rooma rahulolematud hulgad igal hetkel oleksid võinud Catilina märguande peale alata, oleks senat olnud võimetu.

Sellal tõuseb Rooma poliitikute ridadesse uus mees, kõneosav ja seltskonnas armastatud advokaat M. Tullius Cicero. Aristokraatia oli röömus, leides mehe, kes julges enda peale võtta võitluse Catilina vastu. Nad panevad kõik võimaliku kaalule, et võita, ja nii tuligi Cicero valimisurnist esimese võitjana. Mõlemad vastaskandidaadid, Catilina ja Antonius, said peaaegu ühepalju hääli, ainult Antonius mõningad rohkem. Need hääled olid ajaloolise tähtsusega, sest andeka ja heade juhiomadustega Catilina asemel, kes mitte alati poleks oma sihtide taotlemiseks valinud seadusepärasuse teed, istus Cicero kõrvale *sella curulis*'ele tahtejõuetu ning piiratud mõistusega Antonius. Kuigi Caesar lähedal seisis Catilina organisatsioonile, oli selleaegiste sisepoliitiliste sündmuste peamiseks meistriks Crassus, kes Caesarit veel käsitas oma tööriistana.

Catilina hakkas nüüd ette valmistama relvastatud mässu. Etruurias, mis olnud Spartakuse kui ka Lepiduse mässu keskuseks, koondus anarhistlik sõjavägi, mis koosnes muude hulgas neist

õnnetuist, kellelt Sulla varanduse konfiskeeritud, ja neist, kes Sullalt saadud varandused olid tuulde pillanud ning nüüd luurasid uut saaki. Nendele liitus igasuguseid kahtlasi ning allakäinud isikuid, kellele revolutsioon oleks võinud kuidagi kasulik olla. Peale Etruuria, mis moodustas keskuse, koondusid samalaadilised jõugud Apuulias, Picenumis ja Gallias. Seesugune radikaalne pööre ei vastanud loomulikult sugugi enam Crassuse sihtidele.

Samal ajal toodi Roomas päevakorraale rahvatribuun P. Servilius Rulluse poolt, kes hindas ennast uue Gracchusena, maaseadus, mille sihiks oli uuesti üles ehitada lagununud Itaalia talupojaseisust. See oli läbikaalumata projekt, pööratud ühtaegu kõigi parteide ja huvialade vastu, juurde arvatud ka Pompeius. Caesar toetab Rulluse kava, mille varjatud algatajaks ta arvatavasti ise on, ühes Crassusega. Mõningate arvamise järgi Caesar on lootnud oma valimist seaduse täitmiseks ettenähtud suurte volitustega kümnekomisjoni, et siis mõjukamalt nõuda uuesti enda Egiptusesse saatmist. Palju usutavam on, et ta ette nägi Rulluse ebaõnnestumist ja just sellepärast teda toetas. Seda arvamust kinnitab tema enese mõni aasta hiljem loodud maaseaduse küpsus ning viimistletus. Ta tahtis Rulluse eba-küpse, kuid peajoonis õigeile mõtteile rajatud kava toetamisega rahvas suurendada huvi selle ülitähtsa ühiskondliku küsimuse vastu. Aristokraatia Ciceroga eesotsas võitleb agarasti Rulluse seaduse vastu ning võidab.

Samal ajal, kui Rooma tähelepanu on pööratud maaseadusele, jätkuvad Itaalias Catilina ettevalmistused, kes ise viibib Roomas, istub senatis ja salgamata oma tegevust kandideerib uuesti

konsulivalimisil. Kui Catilina ei võida, siis peab valimispäeval Roomas algama mäss ja Etruuriast sõjavägi marssima Rooma. Cicero ning teised vastaskandidaadid pidid tapetama ja Catilina kuulutatama konsuliks. Caesar ja Crassus tõmbuvad tagasi ning ootavad.

Roomas organiseerib Cicero Catilina vastu jõuke ja loob eeskujuliku salaluure korralduse, mille abil ta kõigist vandeseltslaste kavatsusist teada saab. Kuigi Cicero paljastused kõiki kohutasid, leidus hulk senaatoreid, kes ei tahtnud seda uskuda ja soovitasid mässajaid sõbraliku vastutulekuga pöörata tagasi õigele teele. Cicero, kes senatis avalikult Catilinat süüdistab, vastab viimane ähvardustega. 27. okt. algavad Etruurias avalikud rahutused. Kavatsatud atentaadid, mis määratud järgmiseks päevaks, ebaõnnestuvad. Hoolimata vandeseltslaste ilmsiktulnud mõrvakavatsusist leidub senatis veel palju Catilina kaitsjaid. Kui Cicero veel kord on senatis Catilinale oma süüdistused näkku heitnud, siirdub see Etruuriasse, laseb enese seal konsuliks kuulutada ja jääb ootama mässu puhkemist pealinnas. Kui Cicero detsembri algupäevil veel saab materjale mässu organiseerimise kohta *Gallia transalpina's*, annab senat loa linnas olevate juhtide vangistamiseks. Cicerole korraldatakse tänapäev isamaa päästmise eest. Ka Caesar näitab suurt rõõmu selle üle, kuid ta vastused ei lase ennast sellest eksitada. Cicero ei kahtle, et Crassus ja Caesar on mässusse segatud, aga talle on kasulik neid nüüd oma pool hoida. Senatisse ilmuvad tunnistajad nende vastu, kuid Cicero ettepanekul leidis senat, et need pole usaldusväärsed. Rüütlid, kes valvasid Concordia templit, milles senati koosolek aset leidis, olid

nii vihased Caesarile kahtlustuste pärast, et nad tema väljudes talle paljastatud mõõkadega kallale tungisid. Oli vaja Cicero vahelesegamist, et teda päästa.

Cicero nõudis senatilt vangide kohta surmaotsust, kuigi hoidudes seda sõna tarvitamast. See oli vabariigi traditsiooni vastu, sest inimest surma mõista võis ainult rahvas. Senat kaldus selle poole, kuna senaatorid kõnelesid „äärmise karistuse“ vajadusest, hoidudes samuti kui Cicerogi tarvitamast sõna „surmanuhtlus“. Meisterlikus kõnes esineb Caesar nüüd vangide kaitsjana, soovitades eluaegset väljasaatmist. Linnad, kuhu nad saadetakse, tunnistatagu vastutavaks nende eest. Vangide põgeneda laskmist vaadeldagu vaenuavaldusena Rooma vastu. Karistuse kergendamise mõttes mingisugust ettepanekut ei tohi senatile ega rahvale esitada. Nende varandused tulevad konfiskeerida. Seejuures ei vaielnud ta otsekohe „äärmise karistuse“ määramise vastu, vaid seletas, et see on ebaotstarbekohane. Ta on nii enese vabastanud igasuguseist kahtlustusist, kuid vangide kasuks ühtlasi teinud kõik, mis veel võimalik. Tal oli laialdane mõju. Isegi Cicero tõmbus tagasi, kuid tema asemel võtab sõna M. Porcius Cato, kes liialdatud värvides kirjeldab revolutsiooni hädaohtu. Selle järel tuleb siiski toime surmaotsuse tegemine ja samal päeval tapetakse vangid.

Kui pealinna sündmusist teade Etruuriasse jõuab, kus on kogutud 10 000 meest, tekib Catiinal kavatsus parema baasi leidmiseks siirduda *Gallia cisalpina*'sse. Kuid ta paremad poolehoidjad hakkavad tast juba ära langema, kuna kordamineku väljavaated jäävad järjest väiksemaks.

Crassus ja Caesar jäetakse puutumata, kuid nende vastu püsib salajane kahtlustus. Cicero, kellele ette heidetakse Caesari kaitsmist, teab küll selle süüd, kuid on sunnitud leplik olema iseenda seisukoha ja elu säilitamise pärast, sest Caesarile kuulus rahva poolehoid.

Eelpoolkirjeldatud Catilina rahutuste ajal kindlustab Caesar enesele rahva poolehoiu peamiselt *iudex quaestionis*'e — alatise vandekohtu mõrvade-osakonna eesistujana, kelleks ta saab kohe ediiliaasta järel. Rohkem kui ta tegevus ediilina meeldib rahvale tema algatatud kohtu-protsess Sulla proskriptsioonide täitjate vastu. Tähtsamad neist mõistab ta süüdi, aga jätab karistamata kõige toorema ja rikutuma — Catilina. See tõendas veel kord tema vastu püsivaid kahtlustusi optimaatide hulgas.

Et Catilina üritused olid lootusetud ja välja-vaated igatsetud võimubaasi saamiseks Egiptuses kadunud, püüdis Caesar oma seisukohta kindlustada *pontifex maximus*'eks²³ saamisega. Rahva-tribuun Titus Labienus on selle tähtsa ja mõjuva preestrikoha täitmise vastava seadusega jälle andnud rahvakoosoleku kätte. Caesar teeb kõik võimaliku, et sellele kohale pääseda. Kui tähtsaks ta seda ametit peab, järeldeb valimispäeva hommikul emale öeldud sõnadest: „Ma tulen tagasi *pontifex maximus*'ena, või ma ei tule iialgi.“

Valimisel saab ta üksinda niipalju häáli kui ta lugupeetud vastased, Q. Lutatius Catulus ja P. Servilius Isauricus kokku. Roomas äratab määratud tähelepanu see valik, kuna Caesar pole veel muud olnud kui kvestor ning vandeseltslane, kuna tava reserveeris *pontifex maximus*'e koha neile, kes olnud konsuliks või tsensoriks.

See oli tema seisukoha kindlustamiseks tähtis, sest preesterkonnal, mille juhiks ta nüüd sai, oli suur poliitiline mõju. See soodustas ka majanduslikku olukorda ja andis talle tribuuni täieliku isikupuutumatus. Sellal asub ta Suburast *pontifex maximus*'e ametihoonesse *Via sacra* (Püha tee) äärde, mis sellal oli Rooma kõige laiem ja ainus sillutatud uulits. *Pontifex maximus* elas endises kuningate hoones, Regias.

Samal aastal algas ta demagoogilist protsessi senaator Rabiriuse vastu, kes Caesari sünniaastal oli osa võtnud Saturninuse tapmisest. Sellest oli möödunud 36 aastat, ja kogu süüdistus tugenes ainult Rabiriuse enese sõnadel, et ta oma käega olevat Saturninuse maha löönud. Caesar mõistab ristsurma vana hallpäise senaatori, ommata tema vastu mingisugust isiklikku vaenu. Talle on tähtis siht: rahvatribuuni tapja hukkamõistmine tuletab meelde tribuuni isikupuutumust ja ta võimu autoriteetsust. Senatit aga võis see hirmutada. Ta saavutab mainitud sihid, kuigi Rabirius jääb hukkamata.

Samal aastal valitakse Caesar preetoriiks (vt. sel. 7) 62.-seks aastaks. See oli esimene kõrgem amet, mis andis õiguse maavalitseja kohale pääsemiseks.

Juba esimesel ametipäeval preetorina, kui teised ametnikud läksid traditsioonilises pidulikus rongkäigus Kapitooliumile ohverdama ning ametivannet andma, lahkus Caesar märkamatu protsessioonist, läks Forumile ja pani rahvale ette Kapitooliumi templi ülesehitamine, mis juba kuusteistkümme aastat lõpule jõudmata oli olnud Q. Lutatius Catuluse käes, temalt võtta ja anda Pompeiusele. See ettepanek oli eriti populaarne sellepärast, et teati Catulust enese huvides

kasustanud olevat templi ehitamiseks määratud summasid. Caesari eesmärgiks oli meelitada Pompeiust, kes vägevamana kui iial varemini varsti oli Aasiast tagasi pöördumas. Ta teadis, et tühine au Catuluse asemel oma nime graveerida uude templisse ta vägeva võistleja auahnust kõditab, kuid ka seda, et see rahvale meeldib. Senat ei nõustunud ettepanekuga, aga Caesar oli saavutanud peasihi: senat oli rikkunud vahekorra Pompeiusega.

Caesar teadis, et Pompeiusel eraellu tagasi-pöördumise soovi ei ole, ja toetas seepärast tema poolt valida lastud ametnikke, kes Pompeiuse soovide kohaselt pidid Itaalia olusid ette valmistama. Seepärast ongi sõbralik ta suhtumine rahvatribuun Caecilius Metellus Nepos'esse, kes, valituna oma kohale Pompeiuse algatusel, teeb ettepaneku laiendada Pompeiuse võimupiirid veel Itaaliale, andes talle ülemjuhatuse Catilina vastu, ning valida ta äraolekul konsuliks. Kui senat oli läbi kukutanud Metelluse ettepaneku, pöördus ta rahva poole. Relvadega sunnib Cato Metelluse ja Caesari Forumilt põgenema. See teguviis oli seadusevastane, kuid senat ei võinud lubada uut Pompeiuse võimu suurenemist. Metellus protesteerib ja reisib ähvardustega Pompeiuse juurde. Senat kuulutas isamaa hädaohus olevaks ja andis konsulitele erivolitused. Oma võidukuses tagandab senat Caesari preetorikohalt. See ei hooli sellest, vaid mõistab edasi rahulikult kohut. Alles teada saades, et teda kavatsetakse relvadega kohalt kõrvaldada, saatis ta minema liktorid²⁸, heitis ametikuue ja põgenes koju. Kaks päeva hiljem kogunes Caesari korteri juurde arvukas rahvahulk, pakkudes talle oma abi, ning nõudis ta uuesti kohtusse ilmumist. Senat, kes polnud

uskunud, et Caesar omab nii suure rahva poolehoidu, hakkas kartma. Kui Caesar ise kõigi ootuste vastu rahvahulka rahustas, siis ei jäänud senatil muud üle kui saata oma suursuguseimad ja lugupeetuimad liikmed Caesari juurde paluma, et ta oma ametikohuseid uuesti täitma hakkaks.

Kui pärast Pistoria lahingut (jaan. 62) Catilina oli langenud ja seega ta mäss vaibunud, leidis senat paraja silmapilgu katsuda Caesarile kätte maksta alandust, mis tema ametisse tagasilpumine senatile oli tekitanud. Teda hakatakse uuesti ja ägedasti süüdistama osavõtus anarhistlikust mässust. Kui ta oma kaitseks senatis kaua ja ägedalt kõnelema peab, koguneb jällegi rahvahulk koosolekuhoone ümber ja nõuab Caesari vabastamist.

Pretuuriaaasta lõpul tabab teda ebameeldiv perekondlik sündmus. Pompeia on armunud Publius Clodius Pulcherisse, kes suursugusena sünnilt, lugupeetuna rikkuse ja kõneosavuse pärast, omab kõlvatuima mehe kuulsuse. Kuna armastajate kohtamine oli Caesari ema valju järelevalve tõttu võimatu, siis kasustas Clodius selleks Bona Dea²⁹ pidustusi, mida peeti üks kord aastas mitte templis, vaid mõne konsuli või preetori majas. 4. detsembril lahkub Caesar kodust, sest Bona Dea pidustusist tohivad osa võtta ainult naised. Clodius läks Pompeiaga kohtamiseks naiserõivastuses Caesari majja, tabati aga Aurelia poolt. Caesar lahutas enese Pompeiast. Aga kui Clodius usuteotamise eest kohtu ette kutsuti, salgas Caesar ema ja õe tunnistusist hoolimata Clodiuse süüd. Kui küsiti, miks ta enese siis on lahutanud Pompeiast, vastas Caesar: „Sest ma arvan, et mu omaksed peavad olema sama vabad kahtlusest kui süüst.“ Clodiuse

kaitsmisega taotles ta jällegi poliitilist sihti, sest sel oli rahva poolehoidu.

Detsembris 62 jõudis Pompeius oma armeega Brundisiumi. Tema tagasitulekut on nobiilid hirmuga, populaarpartei lootustega oodanud. Senat kartis, et Pompeius nõuab kõrgemat võimu, ja tundis end vastupanuks olevat võimetu. Kõigi kartuste vastu laseb Pompeius Brundisiumis oma sõjaväe vabaks, lootuses, et esikoht riigis talle enesestmõistetavalt pakutakse seniste teenete eest. Seda senat aga ei mõelnudki teha.

Caesar oli passiivne. Talle polnud seisukorra viimane pööre sugugi üllatav, sest ta inimeste tundmine polnud lubanud teissugust lahendust oodatagi. Temale oli Pompeiuse haletsemisväärne seisukord aina kasulik.

Aastaks 61/60 langeb loosi läbi Caesarile propretoriliseks provintsiiks *Hispania ulterior* (Kastiilia ja Andaluusia). Ta äraminekut tahavad esialgu takistada võlausaldajad, kuid Crassuselt saadud 830-talendilise laenuga võis ta neid rahuldada. See oli veerand summast, mida ta vajas, „et mitte midagi omada“. Crassus laenab talle meeeldi, sest et siis Roomast lahkub tema poolt vihatud Pompeiuse agar eestkostja, ja teiseks sellepärast, et ta sai kohustada enese vastu mõjukat ja osavat meest. 61. aasta esimesel poolel lahkub Caesar kiiresti Roomast, enne kui vajalikud ettevalmistused lõpetatud — arvatavasti mingi kaebuse eest pääsemiseks.

Hispaania Caesar võttis üle kaks leegioni ja moodustas omal algatusel, ilma vastava volitusega kolmanda, arvatavasti *Gallia cisalpina*'s. Tõenäoselt on see esimene tema poolt loodud väeühik — ta pärastine vana-aja sõdade kuulsaim ja eeskujulikem kümnes leegion.

Hispaanias püüab ta kohe saavutada endale nii kindlat seisukohta kui võimalik, tõmmata enesele kodulinna tähelepanu ja saada majanduslikku kasu. Ta esimeseks sõjaliseks sammuks on nõue Taguse ja Duriuse vahel Herminiuse mägedes (Sierra Estrellas) elavaile sõjakaile röövsuguharudele lahkuda senisest asukohast ja asuda lausmaale rahulikku elu elama. Sellega provotseerib ta oodatud võitluse, lööb nad, läheb üle mägede ja purustab seal asuvad teiste suguharude koondunud sõjaväed. Tagasitulekul panevad varemvoidetud tal mäestikust tee kinni, kuid on sunnitud varsti taanduma ja lõpuks alistuma — arvatavasti praegusel Peniche poolsaarel. Sealt jätkas ta edasitungi mööda Lusitaania (praegune Portugal) rannikut ja sundis alistuma Roomale vaenulise Brigantiumi linna (praegune La Coruña). Seega oli kogu Lusitaania alistatud. Seni aga polnud roomlased siin jõudnud kaugemale nimelisest ülemvalitsusest.

Selles kiires ning tulemusrikkas sõjas näitas Caesar esimest korda oma sõjameheandeid. Sõjavägi hüüab teda imperatoriks³⁰; senat lubab tänupeo ja triumfi. Lisaks sellele langes talle praeguses rahahädas väga vajalik sõjasaak. Talle heideti ette, et ta koguni oma allujailt olevat kerjanud kingitusi. Selle asemel ei unustanud ta rikkalikult tasumast oma vapraile sõduritele ega saatmast Rooma äraariumile³¹ suurt kingitust. Kuigi ta Hispaania sõjakäigu ette võttis peamiselt omis huvides, siis vastas see ometi ka riigi poliitilisile sihtidele.

Peale sõjakäigu lõppu rakendus ta talvel täie energiaga Hispaania olude korraldamisele. Ta hoolikus, erapooletus ja õiglus selles tegevuses olid vastuolus Rooma maavalitsejate tavalise käi-

tumisega, kes rahuldusid saagiga ja jätsid kõik muu hoopis saatuse hooleks. Senatilt nõuab ta rusuvate maksude kergendamist, mis kogukondadele olid peale pandud Sertoriuse sõja järel, korraldab võlakohustusi, nii et võlausaldajad $\frac{2}{3}$ võlglaste aasta-sissetulekust võisid ära võtta, kuni võlg sai sel viisil tasutuks, ilmutab kohtumõistmises ise õiglust ja pehmust ning korraldab samas vaimus kogu provintsis kohtuolusid. Paljudele eraisikutele ja kogukondadele hakkab ta patrooniks, neid niiviisi kohustades enese vastu tuleviku jaoks. 60-nda aasta kevadel ta ruttas Rooma, ootamata järeletuli ja saabumist, et pühitseta triumfi ja lasta end valida järgmiseks aastaks konsuliks.

Enne Caesari Rooma jõudmist olid valimiskoosolekud juba välja kuulutatud. Kuna triumfeeriv väeosa ega pealik ei tohtinud tulla enne seda üle linna pühitsetud piiri *P o m e r i u m*'i ³², oli Caesaril võimatu kandideerida imperaatorina. Ta nõudis erandi tegemist enese kohta, kuna varasemast ajast selleks pretsedent oli olemas. Senat ei lubanud seda. Siis loobus ta triumfist ja kandideeris lihtsa eraisikuna.

Caesari Hispaanias-olemise ajal oli Pompeiuse seisukord muutunud järjest piinlikumaks. Sõjariistadega oli ta kartnud nõuda enesele esimest kohta, vabatahtlikult ei tulnud keegi seda pakkuma. Rahvahulgad oleksid olnud valmis tunnustama Pompeiuse printsipaati, aga senat mitte mingil tingimusel. Ta oli lootnud mõju omada esimesena omasuguste hulgas, Periklese viisil, kellele suured isiklikud omadused võimu kätte andsid, kuid just need omadused — diplomaadi taktitundeline tarkus ja poliitiku teravmeelsus — puudusid Pompeiusel. Niipea kui Caesar His-

paaniasse läks, ei leidnud Pompeius enam vahendajat enese ning rahvahulkade vahel. Sellele järgnes sõpruse otsimine optimaatidelt, mis populaarparteile pidi tunduma võõristav, kuid seegi katse lõppes Pompeiuse kaotusega, sest aristokraatia mõistis seda õieti — vägeva mehe nõrkusena ja poliitilise vaistu puudumisena. Senat ei tunnustanud ta korraldusi Aafrikas ega lubanud maad ta leegionäridele. Kibestunult pöördus ta uuesti demokraatide poole, kuid ei leidnud õiget tooni endiste sidemete uuendamiseks.

Caesar Hispaaniast tagasi tulles astub oma geniaalseima diplomaatliku sammu: ta sobitab kokkuleppe Pompeiusega, kelle võimulepääsemist ta lubab soodustada, kui see toetab konsulivalimisel tema kandidatuuri. See oli Pompeiusele ta võimetuses meelitav; halva inimestetundjana ta lootis, et Caesar on pärast ta vastu tänulik. See ei rahuldanud veel Caesarit, kuna ta liit Pompeiusega oleks katkestanud sideme Crassusega, sest kaks viimast omavahel olid vihavaenus. Raske on nende lepitamine, kuid Caesari osavus saab lõpuks valmis ka selle ülesandega. Nii tuli toime esimene triumviraat — „liit kuulsuse, geeniuse ja rikkuse vahel“, nagu Gustav Veith seda iseloomustab.

Sellest peale ei pidanud terves maailmariigis enam midagi sündima, mis ühelegi kolmest liitlasest oleks vastumeelne või kahjulik.

Nüüd oli ta avalikkuse meelest oma kaaslaste tööriist. Sedasama arvasid Pompeius ja Crassus, kuigi Caesar ise võrratu inimestundjana vaevalt ennast selleks pidas. Sellal ei ole veel kavatsust triumviraati kasustada isikliku võimupüüde abinõuks. Vahest ainult juhuslikult, muu kõrval kerkib see soov. Veel kaugem on tast mõte võit-

lusest Pompeiuse ja legitiimse vabariigi vastu. Kuidas tulevik kujuneb, seda teadis tema sama vähe kui keegi teine. Talle oli ainult tähtis enesele võimalikult kauaks ajaks võimu kindlustada ja olla samaväärne oma liitlastega.

Kahest aristokraatlikust vastaskandidaadist, Lucceiusest ja Bibulusest, sai Caesar esimese enese poole ning kindlustas tõhusate rahasummade eest endale paar rahvatribuuni. Võitlus 59-nda aasta konsulaadi ümber oli pinevam ja hoolimatum kui vaevalt kunagi varemini. Optimaatide kandidaat Bibulus kulutas samuti kui Caesargi kihutustööks ning poolehoidjate ostmiseks hiiglasummasid. Isegi vali ja õiglane Cato tunnistas, et Bibuluse tegevus on riigi huvides. Nii valiti Caesar konsuliks ühes Marcus Bibulusega — kaks lepitamatumat isiklikku vaenlast ühesuguseid riiklikke ülesandeid täitma.

5.

Konsul.

Kohe ametisse astumisel Caesar seletas senatis, et ta edaspidi midagi ei tee ega nõua, mis poleks ka aristokraatiale vastuvõetav, ja kutsus Bibulust üksmeelsele kaastööle. Seejuures teadis ta küll, et ühestöötamine on võimatu.

Juba esimesed Caesari sammud ilmutavad tarka ja jõuküllast riigimeest, kes oma tahte teostamisele asus kõigi olemasolevate abinõudega, julgusega ja järeleandmatusega.

Varemini olid fikseeritud ja rahvale teatavaks tehtud ainult senati otsused. Caesar vajab avalikku arvamust ning nõuab sellepärast kohe

ametiaasta algul, et kõik senati vaidlused üles kirjutataks ja rahvale ette loetaks. Nii loob ta praeguse poliitilise ajalehe algkuju — *acta diurna*. Rahvale on see meeldiv, senatile vastumeelne, kuid konsul valmistab niiviisi pinda oma kavatsusel oleva maaseaduse läbiminekuks, millele on ette näha kindlat vastuseismist optimaatide poolt. *Acta diurna*'t võis aga ka alati edaspidi kasustada võitluseks senati ja oligarhia vastu.

Caesari maaseadus — *lex Julia agraria* — sisaldas üldjoonis samu mõtteid mis varasem Rulluse tagasilükatud seadus, kuid laiendatult, tasakaalustatult ja viimistletult. Kogu olemasolev riigimaa, *ager publicus*, s. o. Kampaania ja Stelatia, pidi jagatama väikeste osade kaupa veteraanidele ning vaestele perekondadele, eelistades neid, kellel on vähemasti kolm last. Seejuures ei anta maad, nagu varem, loosimise teel. Lasterikaste perekondade eest hoolitsemine paljastab Caesari tulevase poliitika ühe suuri sihtjooni. See maaseadus taotles sama, mis Gracchustest saadik ühiskondlikuks tüliküsimuseks olnud: uue tugeva talupojaseisuse loomist Itaalias ning pealinna ülalpidamisvahenditeta rahvahulga vähendamist. Need olid Rooma sotsiaalpoliitika muredest ammu juba kõige tähtsamad, kuid ikka jäetud tähele panemata. Kui riigimaadest ei jätku kõigi tarvete rahuldamiseks, siis pidi selleks maad juurde ostetama, osalt Pompeiuse sõjasaagi, osalt muude riigisummade eest. Maaomanikke ei pea müügiks sunnitava, ja ostetava maa hind seisku maksulehtedel märgitud väärtuse piirides. Seaduse täitmiseks valitavasse 20-liikmelisse komisjoni ei pääse selle looja, et

ei saadaks teda süüdistada omakasupüüdlikkuses. Senatil tuleb seadusele vanduda, ja samuti peab iga riigiametisse astuja rahva ees vandega töötama mitte mingisugust ettepanekut teha, mis on vastuolus selle seadusega.

Kui Caesar senatis oma seadust esmakordselt ette luges, kutsus ta nimepidi igat senaatorit vastu vaidlema, seletades end valmis olevat iga-suguseiks järeleandmisiks ning muudatusiks. Keegi ei rääkinud vastu, kuid siiski lükati seadus tagasi. Caesari mõne aja pärast uuesti esi-nedes ei vaieldud samuti vastu, aga soovitati parem jääda vana olukorra juurde. Otsuse-(poolt või vastu) tegemise takistuseks kõneles Cato koosoleku lõpuni. Caesar laskis ta vangis-tada, aga kui ka teised lahkusid ning ta Catilina võitjalt Petreius'elt küsis, miks ta enne istungi lõppu lahkub, vastas see, et olevat meel-sam olla ühes Catoga vanglas kui Caesariga senatis.

Senat lükkas Caesari maaseaduse tagasi, opti-maatide huvides mitte lubada tahtes Caesari seisukoha kindlustumist. Seda paremad olid aga väljavaated rahvakoosolekul, pealegi et Pompeius oli selle seaduse juures peamine huviosaline. Selle lükkab Caesar nüüd esikohale ja esineb ise tagasihoidlikult rahvatahte majesteetlikkuse ning kuulsusrikka imperaatori soovide täitjana.

Esimesel rahvakoosolekul nõuab Caesar Bi-buluselt avalikku seletust, mis pärast ta seaduse vastu on. Seal ei tea aristokraatne vastane muud öelda kui: „Minu konsulaadi ajal ei pea midagi uuendatama.“ Caesar palub teda korduvalt asja-lik olla ja seletab rahvale, et kõik oleneb Bibu-lusest. Bibulus vastab ülbelt, et sel aastal seda seadust ei saada, koguni kui kõik seda tahaksid.

Caesari kutsel asub Pompeius tribüünile. Ta seletab, et 12 aasta eest on senat tema ja Sertoriuse võitja Metellus Piuse veteraanidele maad lubanud, kuid lubaduse seni täitmata jätnud raha puudusel. Õnneliku sõjakäigu järel leiduvad selleks nüüd summad ning ta sõdurid peavad saama, mis neile lubatud. Samuti kõneleb Crassus. Bibulusele ning aristokraatiale oli selge, milliseks kujunevad hääletamise tulemused järgmisel rahvakoosolekul.

Sellepärast otsustati tarvitada usulist obstructsiooni. Konsulitel oli õigus taevavaatluste ning jumalike viibete uurimise ettekäändel rahvakoosoleküid edasi lükata. Taevavaatlusi võidi pikendada konsulaadi lõpuni, ning seega poleks Caesari maaseadus saanudki tulla hääletamisele. Kuna selle õiguse kuritarvitamine käesoleval juhul oli ilmne, siis seletasid Pompeius ning Caesar, et nad midagi ei hooli parteivaenust sisendatud taevavaatlusist. Otsustaval rahvakoosolekul oli relvastatud kokkupõrge ning vastaste põgenemine Forumilt. Seadus võeti vastu, ning selle põhjal said maad umbes 20 000 kodanikku. Caesari maaseaduse kohta kirjutab Dion Cassius: „Rooma rahvas, kelle liiga suur juurdevool oli rahutuste peapõhjuseks, kutsuti nüüd maatööle ja maaellu. Paljud Itaalia maakonnad, mis olid kaotanud oma elanikud, rahvastati uuesti. See seadus kindlustas elatisallikaid mitte ainult neile, kes olid kandnud sõjaraaskusi, vaid ka kõigile teisile kodanikele, kes olid puuduses.“

Järgmisel päeval nõuab Bibulus *senatus consultum ultimum*'i (= „senati äärmist otsust“), s. o. surveabinõude tarvituselevõtmist revolutsioonilise konsuli, ta maaseaduse ja poolehoid-

jate vastu, kuid senatil, kes pelgas rahva hulgas valitsevat meeoleolu, puudus seks julgas.

Sellest peale tõmbub Bibulus tagasi ja Caesar valitseb üksinda, nii et Roomas öeldi: „sündinud Juliuse ning Caesari konsulaadi ajal“. Ainult kõigil rahvakoosolekupäevadel teatab keigarlik mees, et ta taevast on vaadelnud ja sellepärast seisma peavad kõik riiklikud toimingud. Loomulikult ei hooli Caesar sellest naeruväärsest töötakistuse-katsest. Oma ettepanekud esitas ta vahetult rahvakoosolekule. Senati ees põhjendas ta seda talitusviisi sellega, et senat olevat keeldunud temaga koos töötamast.

Maaseaduse kaitsmisega Pompeiuse ning Crassuse poolt tuli avalikuks senine salajane kolmikleping, ja Roomas lausuti ning kirjutati pamflette „kolmepäisest koletisest“. Pompeiusega kinnitab Caesar oma vahekorra perekondlike sidemetega, andes talle naiseks oma tütre Julia. Kuigi Julia ja Pompeiuse vanusevahe on enam kui kakskümmend aastat, saab kuulsa sõjamehe ning ilusa ja vaimuka Julia abielu õnnelik. Et Caesar ise mõne aasta eest oli lähedases vahekorras Pompeiuse nüüd surnud naise Muciaga, see polnud mingisuguseks takistuseks, samuti kui tema ja Crassuse vahekorda pole tõkestanud abielurikkumine viimase naise Tertullaga. Eraelulised lahkkelid kaotasid tähtsuse poliitiliste vajaduste ees *). Ise abiellub Caesar konsulaadi-

* Meil puuduvad ligemad andmed, kuid tõenäone on, et need lahkkelid pole üldse mingil määral teravad olnud, sest selleaegse Rooma seltskonna kombelise laokiloleku kõrval vaadeldi abielu põhimõtteliseltki abinõuna seaduslike laste saamiseks. Roomlane on olnud üldse vähe armukade. Ladina keeles puudub selle mõiste jaoks isegi erisõna.

aastal uuesti, järgmise aasta konsuli L. Piso tütre Calpurniaga, et oma lähemat tulevikku enam kindlustada.

Peale Julia abiellumist Pompeiusega hakkab Caesar senatis Crassuse asemel Pompeiusele esimesena sõna andma. Sellega sai Pompeius rahuldada oma auahnust, kuna ta nüüd oli mõõduandvaim mees senatis. Senat läheb aga ikka tagasihoidlikumaks. Kui Caesar selle kokku kutsubki, ilmuvad ainult vähesed. Kord küsides selle põhjust Q. Considius Gallus'elt, saab ta vastuseks, et senaatorid ei julgevad ilmuda. Tema olevat aga liiga vana, et surma karta.

Aprillis 59 võidab Caesar rüütlid enese poole, alandades neile maksurenti $\frac{1}{3}$ võrra. Seni olid need mitmel korral, aga tagajärjetult seda senatilt nõudnud. Sellele järeleandmisele ta lisas manitsuse, et tulevikus oldagu mõõdukas maksude rentimisel ja ärgu pakutagu ülemääraselt palju. Sellele järgneb Pompeiuse Aasias tehtud lepingute ja korralduste kinnitamine, mis jälle leiab optimaatide teravat vastupanu. Teiste hulgas on Pompeiuse poolt Egiptuse kuningale Ptolemaios Auletesele lubatud „Rooma rahva sõbra ja liitlase“ tiitli andmine, kuigi Caesar ise 65-ndal aastal oli kavatsenud Egiptuse muutmist Rooma provintsiks. Oma tulevase prokonsulaarse provintsi kohta olid tal juba teised kavatsused ja mõtted.

Konsulaadi-aastasse (59) langeb kahtlemata ka ta viimistletud ja valjust õiglusetundest kantud *lex de pecuniis repetundis* (seadus väljapressitud rahade tagasimaksmise kohta), mis reorganiseeris provintside valitsemist, tehes lõpu maa-valitsejate meelevaldsele röövtegevusele. Kõigi

kaudsete ja otsekoheste altkäemaksude ning äraostmistest eest määrati raske karistus, ja maavalitsejailt nõuti kirjalikku aruannet oma tegevusest kahes teises, millest üks läks riigikassale, teine jäi provintsi. Seadusega, mis *lex Julia agraria* kõrval Caesari riigimehevaistule uue tunnustuse tõi, polnud nobiliteet jällegi rahul, kuna provintsid olid nende rikkuse peamiseks allikaks. Kuid nad ei suutnud Caesarit takistada.

Kaudse algataja osa on tal rahvatribuun Vatiniuse seaduses (*lex Vatinia*), millega kaebajale ja kaebealusele laiendati edasikaebamise võimalust kõigi kohtunikkude juures.

Mida sõltumatumalt ja energilisemalt Caesar konsulina teotseb, seda suuremaks muutub aristokraatia meelekibedus. Tegelikult võimetud tema vastu midagi ette võtma, püüavad nad niipalju kui võimalik levitada tema kohta kompromiteerivaid kuuldusi. Ühes Caesari eraelu sõelumisega ei jäeta rahule ka Pompeiust, peamiselt haarates ta abielu Juliaga. Kuulus sõjamees on pahanatud. Hoolimata kõigest Caesari vastutulelikkusest ning armastusest ta tütre vastu, hakkab ta tundma kadedust ja peab suurimas piinlikkuse tundes märkama, et ta on olnud oma nooremale liitlasele tööriistaks. Kuigi ta oma meeleolu varjab, ei või see ometi kuigi kauaks jääda Caesari ees saladuseks. Cicero meelitab teda aristokraatia poole ja annab nõu Juliast lahutada. Viimast sammu ta ei astu, esimese juures kõhkleb. Kuid Caesar märkab, et aja jooksul võiks see ometigi sündida.

Siin peab ta jälle end intrigandina aitama, lastes tuulde kuuldusi optimaatide vandeseltsist Pompeiuse vastu. Selleks ostab ta ära juba tun-

tud pealekaebaja L. Vettiuse*). Ebaosavuse tõttu viimane vangistatakse ja sureb varsti mürgistusse. Vettiuse surmas oli Caesari käsi tegev, kuigi ta ise seletas, et tema tunnistaja on tapnud hirmutatud vandeseltslased. Ta jääb selles tumedas ja inetus loos seisukorra peremeheks.

Vettiuse tunnistuse järgi oleksid paljud optimaadid kohtu alla langenud ja surmatud, kelle kadumist Caesar kõige meelsamini soovis. Suurema osa kohta see ebaõnnestus. Ainult Cato ja Cicero peavad Roomast lahkuma. Viimase, keda ta triumviraadi algusest saadik igal viisil oli tagajärjetult püüdnud enese poole võita, sundis ta peale oma konsuliaasta lõppu enese legaadina Galliase kaasa tulema.

Hirmul Caesari eest määrab senat 59-nda aasta konsuleile provintsidest tühised ülesanded, nagu teedehituse järelevalve jne. Caesar teeskleb rahulolemist, kuid üllatab senatit enese ja kogu Rooma riigi tuleviku kohta saatusliku seadusega, mille esitab rahvatribuun Vatinius. See nn. *lex Vatinia de imperio C. Caesaris* lubas Caesarile viieks aastaks *Gallia cisalpina* ühes *Illyricumiga* ja kolme leegioniga. Kitsendamatu tegevusvabaduse ja iseseisva võimubaasi pidi talle andma nüüd Gallia.

Gallia prokonsulina astub Caesar Rooma ajaloost kogu Euroopa ajalukku ja saab üheks neist, kes seda kõige sügavamini ja kaugeleulatavamalt on mõjustanud.

Varsti lisas senat Vatiniuse seadusega talle antud provintsidele veel *Gallia comata*, „pikapüksilise Gallia“ = *Gallia transalpina*, Narbonensise,

* Sama mees oli senatis tunnistanud, et Caesar olevat aktiivselt osa võtnud Catilina mässust.

kartuses, et rahvas seda ometigi teeks. Pompeius ise tegi ettepaneku *Gallia comata* andmiseks, aimamata oma noore äia kavatsusi, ette nägemata, et sellega geniaalsele mehele antakse kätte võimalus kõigist üle kasvamiseks.

Caesarile oli tähtis tulevase võimubaasi asend, mis niihästi strateegiliselt kui poliitiliselt palju töötas, *Gallia cisalpina* rahvastiku kliendivahekord temaga, selle kindel poolehoid populaarparteile ja rahva kehaline ja kombeline elujõulisus, mis tegi selle temale sõjalise ja poliitilise võimu tühjendamatuks allikaks.

Teispool Alpe asuv Gallia samuti polnud Roomale uudne ala. Vahemere rannik praeguse Languedoc'ini läänes, idas nüüdse Dauphiné ja Provence'ini (need kaasa arvatud) oli tublisti romaniseeritud ja 60 aasta kestel tihedalt asustatud Rooma põllumeeste ning karjakasvatajate poolt. Kliima oli samane Itaalia omaga, põllupind hea, lisaks sellele kaubavahetuses vajalik suur ja rikas tagamaa kaugele põhja poole ulatuvate kaubateedega. Roomlasile küllalt kauge ning erinev, oli Gallia fantastiliseks maaks, kuhu seiklejad ja rikkakssaada-tahtjad siirdusid nagu XVI sajandil Ameerikasse. Gallia elanikkonna moodustasid endise keldi rahva järeltulijad, kellel puudus ühtlane riiklik organisatsioon. Kuid neid ühendas usuline ja rahvuslik ühistunne. Kunagi Gallia rahvad olid Roomale kardetavad olnud, nüüd aga oma suure killunemise tõttu hädaohutud.

Caesari järgi koosnes Gallia kolmest suurest osast, mis keele, kommete ja seaduste järgi erinesid: (1) Belgia, Seine'i, Marne'i ja Reini vahel, (2) Akvitaania (*Aquitania*) Seine'ist Pürenee mägedeni, idas Reini, Juura mäestiku

ning Genfi järve ja Rhône'i vahel (3) Helveetsia. Neljanda osa moodustas Rooma Gallia, *Gallia Narbonensis* (praeg. Savoy, Dauphiné, Provence, Alam-Languedoc ja Roussillon).

Iga neist Gallia osist jagunes omakorda väikesiks vürstkonniks. Kogu Gallias oli 82 eri rahvust, lisaks neile 7 Rooma provintsis leiduvat.

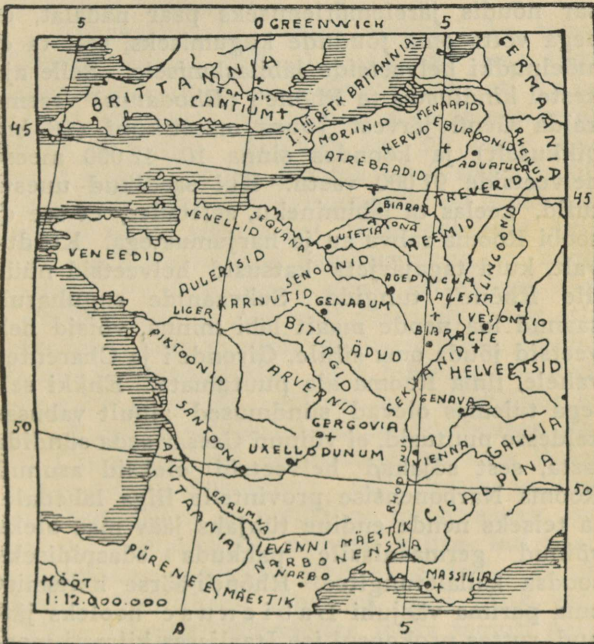
Enne uuele ametikohale siirdumist, peale konsulaadi lõppu Caesar oli sunnitud senatis end ägedasti kaitsma optimaatide süüdistuste vastu oma tegevuse pärast konsulina. Esiialgu ei tehtud mingisugust otsust, kuid et uutest ebaumugavustest pääseda, läheb ta kiiresti linnast ära oma leegionide juurde ning jääb kolmeks kuuks linna ette. 28. märtsil saab ta oma usaldusmeestelt Gallias teateid, et helveetsid on valmis oma senisest asupaigast väljarändamiseks, lääne poole Rooma Narbonensise provintsi naabrusse. See teade sunnib ta kiirele teotsemisele. Märtsi lõpu- või aprilli algupäevadel marsib ta kogu võimaliku kiirusega, kaheksa päevaga, Roomast Galliasse.

Caesaril oli käsutada 24 000 meest vähese arvulise lisaväega. Vägede juhtkond koosnes peamiselt demokraatliku meelsusega noorist inimesist, kellede hulgas oli palju juhusteotsijaid ning sõjateenistuseks hoopis kõlbmatuid. Häid ja andekaid ohvitseri leidis vaid üksikuid, nagu kolmikliitlase Crassuse poeg Publius ja Caesari eriline usaldusmees Titus Labienus, kes rahvatribuunina oli tal aidanud saada *pontifex maximus*'eks.

Kui kardetav ja tugev mees Roomast lahkus, tundsid optimaadid väikest kergendust. Gallia prokonsulit saadavad nende salajased soovid, et ta mõne sõjalise avantüüri puhul surma leiaks.

Gallia prokonsul.

Helveetside maa oli liiga kitsas mahutama kiiresti kasvavat rahvast, mispärast nad olid kavatsenud välja rännata ja vallutada lääne pool

Gallia.

asuvaid maakondi, kus viljakas pinnas pak-
kus paremaid elatumisvõimalusi. Nad olid

Helv.

oma ettevõtte nii kindlasti otsustanud, et kaasa võeti ka naised ja lapsed, kokku 368 000 hinge, nende hulgas 91 000 võitlusvõimelist meest. Enese järel põletati omad külad ja linnad ning hävitati toidutagavarad, mida ei saadud ühes viia.

Caesari tulekust kuuldes saatsid helveetsid saadikud tema juurde paluma läbiminekuluba üle Rooma ala, kuna see neile oli lähedam tee. Caesar nõudis järelemõtlemiseks paar nädalat, et aega võita oma jõudude kogumiseks, sest ta ei mõelnudki helveetside läbilaskmisele. Selle aja kestel kindlustas ta Rhône'i (Rhodanus) vasema kalda Genfi järvest Juura mäestikuni (28 km pikkuselt) ja koondas sinna 10—12 000 meest helveetside 91 000 vastu. Kui saadikud uuesti tulid, keelas ta läbimineku, seletades, et see ei soobi Rooma rahva au ja harjumustega. Korduvalt, kuid tagajärjeta katsusid helveetsid nüüd üle Rhône'i tungida. Sekvaanide suguharult saanud loa nende maalt läbi minna, võisid helveetsid jõuda oma sihile, Gironde'i ja Charente'i vahele, ilma Rooma ala puutumata. Ehkki sellega tulemas olevad sündmused ainult vabusse keldesse puutusid, ei võinud Caesar seda sündida lasta, sest sõjakad helveetsid oleksid asunud Rooma Narbonensise provintsile liiga lähedale, ja teiseks nende endine tühjaks jääv maa oleks võinud germaanlasile pakkuda edaspidiseks soodsa kallaletungitee. Rhône'i-äärse kaitsmist oma parima väejuhi Labienuse hooleks jätanud, ruttas prokonsul ise Itaaliasse kiiresti moodustama kaht uut leegioni omal algatusel ja senati loata, nagu ta oli teinud juba Hispaanias propretorina. Sõjavägede formeerimise õigus oli ainult senatil.

Caesar arendab helveetside vastu kiiret ja

otsustavat sõjategevust, kasustades teiste suguharude kaasabi. Ta ei suuda küll helveetse täiesti hävitada, kuid saavutab siiski täie võidu, mis jätab teistesse suguharudesse mõjuva mulje. Helveetsid olid sunnitud oma endisse asukohta tagasi minema. Caesar nõudis hävitatud asulate ülesehitamist ja oma maa kaitsmist germaanlaste vastu. Allobrooge ta käsib kojupöörduvaile helveetsidele vilja anda.

Vahekorrad kujunevad teravaks ka teisal. Eelmisel aastail olid germaanlased oma tugevaima suguharu sueebide (švaabid) vürsti Ariovisti juhatusel ette võtnud mitu sõjaretke üle Reini Galliasse. Ariovist on (59) aastal Caesarilt endalt saanud „Rooma rahva sõbra ja liitlase“ tiitli, aga et ta tegevus nüüd on prokonsuli huvide vastu, sõlmib see ruttu lepinguid Ariovisti poolt ähvardatud suguharudega, et nende kaitsjaks palutuna saada sõjaks ettekäänat. Gallialaste kaitsmine Ariovisti vastu oli ainult ettekäändeks, sest ta enda tõelised sihid nõudsid Gallias vallutamissõda. Kui hoiatused Ariovistile mõju ei avalda, vaid see oma löögijõude kogub Reini kaldal Maini suudme ümbruses, marsib Caesar kiiresti sekvaanide pealinna Vesontiosse (praeg. Besançon). Selle baasiks valimine on strateegiline ja poliitiline meistrisamm, sest see oli keskpunktiks niihästi kaitse- kui pealetungisõjaks soodsale Rhône'—Saône'—Doubs' liinile. Poliitiliselt tähendas baasi valik vabas Gallias tulevaste sündmuste jaoks samuti palju.

Mõni päev augusti keskel ettevalmistuste tegemiseks Vesontios viibides hankisid sõdurid rahvalt teateid germaanlaste kohta, mis olid nii masendavad, et kabuhirm haaras kogu väe. Mitmesuguseil ettekäändeil paluvad sõdurid ja

ohvitserid lahkumisluba. Ainult vähesed valitsetid end, kuid istusid „kaevates ja nuttes“ telkides ning tegid testamente.

Vanad sõdurid seletasid, et nad ei karda vaenlast, vaid suuri metsi ning raskeid rännakuid. Mõned põhjendasid keeldumist sõja ebaseadusepärasusega. Caesar tuletas meelde roomlaste varemaid võite teutoonide ja kimbrite üle ja nõudis neilt kohusetäitmist ning usaldust enese vastu. Et tal õnne on, seda näitavat võit helveetside üle; et ta on puhas kõigest ebaseadusepärasest talitamisest, seda on ta tõestanud kogu oma senise eluga. Tema kohus on Rooma liitlaste kasuks välja astuda. Lõpuks, ta oli kavatsenud välja marssida alles mõne päeva pärast, et sõdureil veel puhata lasta, kuid nüüd peavad nad teele minema juba järgmisel ööl. Kärsitu olevat ta näha tahtma, kas au- ja kohusetunne on tugevam argusest. Kui teised ei tule kaasa, siis läheb ta üksi X-nda leegioniga, keda ta võib usaldada. Kümnes leegion on vaimustatud usaldusest ja tunnustusest. Keegi ei julge enam keelduda. Järgmisel varahommikul marsitakse välja.

^{W 31} Ariovistil, kes asus praeguse Kolmari läheduses, olid võitlusvalmis ainult Reinist vasemal pool asuvad sõjaväed. Paremal pool asus neist veel suurem osa. Aja võitmiseks püüab ta oma võitlushimulisi vägesid tagasi hoida jumalate keeluga enne järgmist noorkuud lahingut alata.

Caesar katsetas jälle isiklikkude läbirääkimistega tema ja Ariovisti vahel ja lootis, et Ariovist nüüd järele annab. See oli aga uhkem ja iseteadvam kui Rooma prokonsul oskas aimata. Caesar tuletas meelde heatahtlikkust, mis tema ja Rooma senat Ariovistile osutanud, kirjeldas

roomlaste ning ädude lähedast vahekorda, ja kor-
das uuesti oma varasemaid nõudmisi. Ariovist
aga ei loobu oma võitjaõigusest ning seletab, et
ta on valmis lahinguks, kui Caesar jääb oma
nõudmiste juurde. Side roomlastega olevat väärt
ainult seni, kui see talle kasu toob. Mis tahtvat
Caesar siit ja miks seisvat ta tema pinnal? See
osa Galliast olevat tema provints, lõunapoolne
roomlaste. Ta teadvat, kui vähe tähendab room-
laste antud sõbratiitel, ja lõpetab: ta saavat pal-
judele Rooma suurile valmistama südamlikku
rõõmu Caesari löömisega. Caesari surma eest
võivat ta saavutada kõigi roomlaste sõprust ja
soosingut. Caesar tuletab meelde, et Q. Maximus
F a b i u s on 63 aastat varemini võitnud averne
ja ruteene, seega enne germaanlasi olnud Gallias.
Pärast on roomlased selle jälle vabaks jätnud.
Senati tahte järgi peaks Gallia vabaks jääma.
Sinnamaale jõudnud, teatatakse Caesarile, et
Ariovisti ratsanikud lähenevad kõrgustikule. Cae-
sar keelab vaenlaste pihta ainustki noolt lasta, et
teda ei võidaks süüdistada sõnamurdmises. Sel-
lega katkeb läbirääkimine tagajärjeta. Kaks
päeva hiljem vastab Caesar Ariovisti uuele kut-
sele kahe legaadi saatmisega, kes rooma laagrisse
enam tagasi ei tule. Selles seisukorras võisid
ainult relvad otsustada.

Kaheksapäevase manöövri järel õnnestub
Caesaril septembri algupäevil sundida Ariovisti
lahinguks, kuigi viimane oma vägesid oodates ta-
haks viivitada. Verine ja vihane võitlus lõpeb
germaanlaste täieliku kaotusega. See on Caesari
esimene maailma-ajaloolise tähtsusega võit. Ario-
visti võiduga oleks Euroopa ajalugu saanud teis-
suguse kujunemiskäigu.

Hoolimata sellest edust polnud Caesari seisu-

kord Gallias kaugeltki selge, kindlusest rääkimata. Teadmata oli kõigi nende suguharude suhtumine, kellega temal ega Ariovistil pole olnud tegemist. Siia maani ta oli gallialastele olnud vabastaja, kuid ikka edasi sõjaväega nende piirides viibides pidi ta haavama nende sõltumatuse tunnet. Kuigi ta puudutamata jättis rahva kombed, usu ja seadused, oli vaja võtta mehi ja varustust. Osalt täideti neid nõudmisi vabatahtlikult või tänulikkuse pärast; teised nägid temas aga vägivaldset sissetungijat. Edaspidi vägivald pidi tunduma veel suuremana.

Sõjaväe jättis Caesar sekvaanide alale (praeg. Franche-Comté ja Burgundia) talvkorterisse Titus Labienuse juhatusel, ise aga läks *Gallia cisalpina*'sse, et seal kohut mõista ja jälgida Rooma poliitilisi sündmusi.

Varsti peale Caesari lahkumist 58. a. märtsis hakkas Pompeius kalduma optimaatide poole ja nõudis Cicero tagasikutsumist. Tagajärjeta nõutakse Caesari eelmise aasta seaduste tühistamist. Oktoobris nõuab Pompeius rahvatribuunide kaudu uuesti Cicero tagasilaskmist Rooma, kuid Caesar, kes kardab, et see halvasti mõjub tema ja Pompeiuse ennegi kõikuvale vahekorrale, ei anna nõusolekut.

Samal ajal nõudis Gallia Caesari täit tähelepanu, sest kuue Rooma leegioni talvkorteris olek sekvaanide juures hoidis sealse ja naabersuguharud alatises põnevuses. Esimese suve võitude järel seisis Caesar alles raskemate ülesannete ees.

Gallia laialdaste suguharude suhtumise kohta andis selguse samal talvel teostuv Belgia rahvaste liitumine ning relvastumine. Sellest Itaalias teada saanud, lõi Caesar kohe kaks uut

leegioni, tõstes oma väe nüüd juba enese algatusel kaks korda nii suureks kui senat ja rahvas olid lubanud. Varasuveks jõudis ta Galliassa ja okupeeris reemide (praeg. Reimsi ümbrus) maa. Reemid alistusid vastupanuta ja reetsid belgide sõjaplaani. Kiire edasitungimisega lääne poole võis Caesar varsti nõuda suessioonide (Soissons), bellovakkide (praeg. Beauvais) ja ambide (*ambiāni*; praeg. Somme) tingimusteta alistumist. See oli eriti sellepärast tähtis, et suessioonide alale, nende vürsti Galba käsutusse pidid kogunema belgide väed.

Axona (Aisne'i) keskjooksul (praeg. Berry-au-Bac' juures) kohtas Caesar belge. Ta kindel seisukoht ligipääsematus maastikus tegi belgidele igasuguse tegevuse võimatuks. Kui suure väe varustamine raskusi hakkas sünnitama, otsustas Galba roomlased oma seisukohast välja meelitada, selleks Caesari järelvägedele kallale tungida kavatsedes. Vaevalt oli Galba selleks viinud osa oma löögijõude üle Axona, kui Caesar äkilise rünnakuga need hävitas.

Galba pidi oma väe nüüd laiali saatma, sest seda polnud enam võimalik toidustada. Iga suguvõsa löögijõud pidid siirduma oma kodusele alale. Caesari kiire jälitamine killustas neid niivõrra, et mingist lahinguks koondumisest enam ei saanud juttugi olla. Armeelagunemisega hävis ka belgide liit. Kogu lõunapoolne Belgia Marne'i ja Seine'i jõeni kuulus Caesarile.

Aega raiskamata pöördus prokonsul põhjapoolsete suguharude vastu, kes olid loonud kitsama liidu nervide (maa-alaliselt praegu Chambrai-Hennegau) vürsti Budognatuse juhatusel. Sabise (Sambre'i) kaldakõrgendikul, kus Caesar vaenlasele kogemata liiga lähedale sattus,

tungisid talle ootamatult metsa varjust kallale oma vapruse pärast kardetud nervid ühes atrebaatide (Arras) ja viromandidega (Vermandois). Raske lahing, üks verisemaid Caesari sõdades, näis otsustuvat roomlaste kahjuks. Kui kõik hädaohtlikult kaalul seisis, läks Caesar ise kõige kardetavamasse kohta, nimepidi julgustama oma ohvitsere ja sõdureid. See on tema juures iseloomulik ning seisukorra raskusest hoolimata mitte enesestmõistetav, sest ta käsutas 40 000 meest. Alluvate juhtide tark teotsemine toob siiski võidu, ning nervid peavad tingimusteta alistuma.

Peale Sabise võitu pöördub Caesar aduatukide vastu (praeg. Lõuna-Brabandis), kelle pealinna Aduatuccat (praeg. Tongern) piirama hakates ta saadab noore Crassuse ühe leegioniga Bretagne'i ja Normandiasse. Aduatucca terve elanikkonna, 53 000 inimest, müüb ta orjeks, kui need antud alistumistootuse vastaselt hiljem talle salaja kallale tungivad. Caesari võitude mõju on nii suur, et rahvad, kelle vastu noor Crassus saadetud, vastupanuta tunnustavad Rooma ülemvalitsust.

Gallia sõja esimene järk oli lõpul. Lähemaks ülesandeks jäi võidetud ala piire kaitsta ja selle kõrval võimalikke siserahutusi maha suruda. Peamiseks välisvaenlaseks kord juba võidetud germaanlaste kõrval oli gallialaste sugurahvas Britannias. Caesar tahtis teada, kui suur hädaoht teda sealtpoolt võiks ähvardada. Seepärast sai ta lähemaks sõjaliseks ülesandeks retk üle merekit-suse. Sõjaliste ja poliitiliste sihtide kõrval meelitas teda sinna suuresti saagi- ja avantüürihimu, sest Britannial oli rikka maa kuulsus. Selleks jätab ta sõjaväed talvkorterisse Seine'i ja Loire'i

alamjooksule. Roomas võidab ta aruandega oma tegevusest (*Commentarii de bello Gallico*) rahvahulkade vaimustuse. Senat otsustab korraldada senikuulmatu edu tunnustuseks 15-päevase tänupeo. Caesarile oli see suureks poliitiliseks võiduks, sest senat, kes muide meeleldi ta prokonsulaati pidas ebaseadusepäraseks, tõendas sellega, et tema tegevus vastab riigi huvidele. Cicero ettepanekul tunnustab senat, et Caesari varasem meelevaldne tegevus on ta hiilgavate võitudega heaks tehtud. Siiski võisid senatis alati jälle pääseda mõõduandvaks vastupidised suhtumused. Samuti polnud kuigi kindlad ta suhted Pompeiuse ning Crassusega. Muide pidas ta sügisel a. 57 talveks Illyricumi minnes Gallia sõja juba lõpetatuks.

Detsembris rahvatribuun P. Rutilius Lupus paneb ette järgmiseks aastaks seisma panna seni ainult osaliselt läbi viidud Caesari maaseaduse teostamine. Kuigi otsust ei tehtud, siiski võis see ennustada otsustavamaid samme, mispärast Caesar peab uuendama ja tihendama sidemeid oma liitlastega. See sünnib aprillis a. 56.

Esimene kokkusaamine on Caesaril Crassusega Ravennas, mille tulemuseks oli prokonsuli lubadus oma poolehoidjatega toetada Crassuse ja Pompeiuse kandidatuuri järgmisil konsulivalimistel. Caesar lubab isegi sõdurite saatmist Rooma, et nood nende poolt hääletaksid. Pompeiuse ja Crassuse konsuliks saamisega oleks selle tasuks talle kindlustatud prokonsulaarsete volituste pikendamine Gallias ja ebaseadusepäraselt loodud vägedele palgamaksmine riigi poolt. Varsti peale kohtamist Crassusega oli Luccas kokkusaamine Pompeiusega, kes kõigis Crassusega

kokkulepitud asjus lubas toetada Caesarit. Eri-
lise tähtsuse Lucca nõupidamisele andis see, et
Caesari juures käis palju mõjukaid isikuid, nende
hulgas 200 senaatorit, keda ta rahaliste kingituste
ja lubadustega enese vastu kohustas.

Kui varsti pärast seda arutati senatis järg-
mise aasta konsulaarprovintside küsimust, soovi-
tasid Caesari vastased selleks mõlemaid Galliaid.
Cicero nõudis, et need jäägu Caesarile, tema või-
tude kindlustamiseks. Nii ebaõnnestub see kal-
laletung Caesaris positsioonile.

Samal talvel tuli Bretagne'is ja Normandias
pööre. Mässuline liikumine algas veneetide juu-
res ja levis kiiresti ida ning lõuna poole. Koguni
Britanniastki tuli hõime neile appi.

Teada saanud neist sündmusist, andis Caesar
kohe käsu Loire'i ümbruses ehitada laevastik.
Mai algul jõudis ta ise sõjaväe juurde ning jagas
selle viieks osaks, et asuda korruga kogu Galliat
rahustama. Ise juhatab ta kallaletungi veneeti-
dele. Ta võidab küll maal, kuid löögijõuline osa
veneetidest põgenes varandustega laevadele, mille
tõttu otsustav pööre võis tulla alles hilissuvel, kui
Decimus Brutus oli jõudnud lõpule laevastiku
ehitamisega. Võidetute juhid laskis ta tappa ja
kogu rahva müüa orjadeks. Samal ajal Titurius
Sabinus võitis Normandias venellid, korioso-
liidid ja leksoovid*), kuna Crassus, kes
rahustas Akvitaaniat, seal ilmutab oma isaga
võrdseid väejuhiandeid. Belgias hoidis rahu alal
Labienus.

Kuigi suvi oli juba lõpul, läks Caesar morii-

* Venellid, maa-alaliselt praeguses Loode-
Normandias. Koriosoliidid, praeg. Côtes du
Nord. Leksoovid, Normandias, dep. du Calvados,
Lisieux.

nide ja menaapide vastu (praeg. Flandria). Need olid endid peitnud metsadesse ja soodesse, kuhu roomlased ligi ei pääsenud. Halbade ilmade tõttu ollakse peagi sunnitud tagasi pöörduma ning lep-pima põldude ja asulate hävitamisega. Rooma armee asus talvkorterisse Seine'i ja Loire'i vahel, kuna prokonsul ise, nagu tavaliselt, läks üle Alpide.

Et Crassus ja Pompeius polnud seaduses määratud ajaks oma kandidatuure teatanud, siis seletas konsul Marcellinus, et tema enese ametiajal neid ühelgi tingimusel kandideerida ei lase. Crassus ja Pompeius vastasid rahvatribuun Gaius Cato abil igasuguste valimiste keelamisega 56-ndal aastal. Nad viisid oma soovi läbi ägedast vastupanust hoolimata.

55-nda aasta esimesil nädalail toimusid valimised. Publius Crassus viis Rooma Caesar'i poolt lubatud paar tuhat leegionäri. Järgnevail nädalail lasksid uued konsulid rahvatribuun Treboniusel esineda seadusega, mis mõlemaile viieks aastaks andis prokonsulaarseiks provintsideks Süüria ja Hispaania, õigusega oma soovi järgi sõjaväge koguda, sõda alata ning rahu teha. Caesar'i huvides sundisid nad senati vastu võtma seadust, mille järgi enne esimest märtsi a. 50 ei või arutusele tulla Gallia provintside andmine kellelegi teisele. Sellega oli Caesarile Gallia kindlustatud 1. jaanuarini 48, s. o. järgmise konsulaadini peale 50-ndat aastat.

Crassus läks juba enne ametiaasta lõppu Süüriasse; Pompeius juhtis üksinda järgmise aasta valimisi, saatis oma legaadid Hispaaniasse ja jäi ise sõjaväe juurde Rooma ette.

55-nda aasta talvel või varakevadel saab Caesar teate, et teukteerid ja usipeedid Reini alam-

jooksul on tulnud Galliasse. Paljudes kohtades ilmus roomavastane meeoleu. Niipea kui aasta-aeg lubas, ruttas Caesar 8 leegioni ja 5000 gallia ratsanikuga sissetungijaile vastu praeguse Koblenzi suunas. Mõlemad suguharud palusid lepitust ja töotasid elada roomlasile kasulikus sõpruses. Kui Caesar vastab, et neil Gallias elamiseks ruumi ei ole, ja soovitab asuda teisele poole jõge, paluvad nad läbirääkimiste pidamiseks tähtaja. Selle aja kestel Caesar viib oma ratsaväe germaanlasile nii lähedale, et need ei suutnud valitseda oma võitlushimu ja tungisid roomlastele kallale. Pealikud, kes tulid peale lüüasamist Caesari juurde vabandama, laskis ta vangistada, seniks kui ta juhtideta jäänud sõjaväed hävitas. Ainult väike osa, 40 tuhat 440 tuhandest, suutis end päästa üle Reini; teised tapeti armutult. Selle järel laseb ta vabaks vangis hoiatud vürstid. Cato nimetas Caesari teguviisi roomlasele ebaväärseks ja nõudis ta väljaandmist germaanlasile.

15 kilomeetrit allpool Moseli suubumist Reini laseb Caesar kümne päeva kestel ehitada silla üle neljasaja meetri laiuse jõe, mis ta sõjatehniliste saavutuste hulgas on tähelepanuväärsemaid. Üle selle viinud oma väed teisele poole Reini, ta viibib germaanlaste pinnal 18 päeva. Selle aja kestel ei tulnud lahingut, sest germaanlased olid põgenenud sügavamale sisemaale.

Käik üle Reini oli teostatud selguse saamiseks lähima hädaohu suurusel, mis teda teiselt poolt jõge võib ähvardada. Sellevastu kavatsusel olev Britannia ekspeditsioon oli mõeldud sissejuhatusena tulevasele vallutamisele. Ülesõiduks on määratud kaks leegioni ja 200 ratsanikku, kellega ta lahkub Boulogne'i juurest süda-

ööl 24./25. (27?) augustil. Mahajäänud vägede ülesandeks jääb seljataguse kaitsmine. Järgmise päeva pealelõunani asjata merel oodanud oma tormist Gallia rannale tagasipaisatud ratsaväge, otsustab Caesar maale minna ainult jalaväega. Esimene lahing tuleb rannavees, mille otsustab rooma leegionäride surmakartmatus ning agarus. Kuid edaspidiseks eduks puudusid väljavaated. Karedad sügisilmad sundisid varsti ilma nime-tamisväärseid tagajärgi saavutamata talveks mandrile tagasi tulema. Seal algasid kohe ette-valmistused uueks Britannia sõjaretkeks. Alles hilistalvel sai Caesar aega Itaaliasse minekuks, et sealt Rooma poliitilisi sündmusi jälgida.

Uue ettevõtte jaoks tuli kõige enne kindlustada seljatagust, sest vahekorrad Gallia rahvas-tega olid veel küllalt selgusetud. Ainult relva-dega neid vajalikule kuulekusele sundida oli võimatu. Sellepärast ta kinnitab soodustuste ning kingituste andmisega oma vahekordi lepin-gusosaliste vürstidega ja võidab uusi sõpru sama-suguste abinõudega. Gallialaste vürste kohtleb ta usaldatavate sõpradena, kuid igäuhte eraldi ja omal viisil, nii et kui keegi kavatseks Caesari vastu välja astuda, siis ta naabri huvid sellest oleksid puudutatud. Tähtsaimate suguharudena tunnustas Caesar reeme ja ädusid, kes omakorda pidid hoolitsema väiksemate naabersuguharude enese külge köitmise eest. Kuigi Roomas kestab äge võitlus tema positsiooni vastu ja poliitiline seisukord muutub ikka pinevamaks ja keeruka-maks, säilitab Caesar meelerahu, rõõmsa meele, armastusväärse käitumise vastaste ja alluvate vastu, õrna tähelepanelikkuse isegi pisiasjades, ning üleoleva inimese alatise tunnuse — südama-liku huumori. Poliitilised ja sõjalised mured ei

nõua ta täit tööjõudu 54. a. esimesel poolel kirjutab ta sisuka grammatilise teose analoogia üle ladina keeles (*De Analogia*). Ta dikteerib vankril, ratsutades või kandetoolis, sageli öösel oma sõjavägesid järele vaadates, kasustades ühtaegu kahte või enamgi kirjutajat.

54-ndal aastal hakkab ta Gallia sõjasaagi arvel püstitama ehitisi mitte ainult Roomas, vaid ka teistes Itaalia ning Kreeka linnades. Esimene sellesarnane ettevõte on uue foorumi ehitamine Roomas, ja Komitiumi (valimishoone) ehitamine Marsiväljale.

Mai lõpul reisib ta jälle põhja. Britannia sõjakäiguks on laevastik valmis ja sõjaväed kogunenud. Välja sõita saab ta aga alles 21. juulil, sest tuleb enne karistada mõnd vastuhakkavat suguharu ja vürsti, kes kavatsevad Gallia vabastamist. Britanniasse viib ta kaasa gallialaste juhid, et tema äraolekul ei võiks midagi juhtuda.

Nagu esimene Britannia ekspeditsioon lõppes ilma mingisuguse tagajärjeta, samuti pole ka teisel otseseid tulemusi. Kare ilmastik sunnib varsti tagasipöördumisele mõtlema. Siiski lahkuvad ta sealt septembri lõpupoolel nimeliselt võitjana, viies ära kõik sõjaväed. Britid olid vormiliselt alla andnud ja rahu palunud. Ettekäände võimalikuks uueks sõjakäiguks kindlustas ta endale sõjamaksu määramisega, mille tasumatajätmist võis ette näha.

Roomas avaldas ekspeditsioon senitundmata saarele suurt mõju. Senat vastas Caesarile aruandele 20-päevase tänupeoga. See ei parandanud siiski Caesarile seisukorda Roomas, sest senat pidas teda silmas endisest suurema umbusaldusega.

Gallias oli prokonsuli äraolekul olnud vaikne,

kuid ainult sellepärast, et talt olid võetud juhid ja organiseerijad. Muidu valitses roomlaste vastu tõsine rahulolematuus. Suuresti oli selleks mõjunud veel eelmisel suvel kogu Gallias olnud viljaikaldus. Et sõjaväe ülespidamine oleks kindlustatum, oli Caesar sunnitud selle asetama talvkorterisse üksikute osade kaupa laialipillatuna Belgiasse ja Kesk-Galliasse.

Ootamatult puhkes talvel Põhja-Gallias mäss, mida suuresti soodustas Rooma väe paigutus. Maasi alamjooksul asuvate eburoonide vürst *Ambiorix* tungis *Aduatucca* juures roomlastele kallale. Enne kui Caesar, kes talveks jälle oli läinud *Gallia cisalpina*'sse, sellest üldse teada sai, hävitas *Ambiorix* paar roomlaste laagrit (15 kohorti). Kiiresti tagasirutanud Caesar võitis eburoonid. Sellega vaibus seekord mäss, kuid algas samal talvel uuesti *Indutiomarus* juhatusel, kes suurimas saladuses kogutud väega tungis *Labienuse* laagri kallale. Seal rauges rahutus peale *Indutiomaruse* langemist.

Et aeg juba on hiline ja maa üldiselt rahutu, jääb Caesar talveks sõjaväe juurde. 53. a. alguses ta loob kaks uut leegioni ja saab kolmanda Pompeiuselt, kellega vahekord ikka püsib näiliselt kindlana. Niipea kui aastaag vähegi lubab, tungib ta nervidele kallale, kes uuesti ette valmistavad Põhja-Gallia liitu. Maa põhjaliku rüüstamise järel müüakse arvukalt rahvast orjadeks. Senoonid ja karnuudid alistuvad võitluseta, et pääseda karistusest. Eelmise talve peasüüdlased ootavad veel kättemaksu. Caesaril kasvab habe, mida ta on töötanud mitte enne lõigata, kui *Ambiorix*'ile ja eburoonidele halastamatult pole tasutud.

Arvukad rahutused Gallias olid põhjustanud

Roomas kuulduki Caesari seisukorra kindlusetusest. Et neid arvamisi vältida, lahkus ta ilma mingi muu põhjusega sõjaväega rahutult maalt ja läks üle Reini. Nagu eelmisel korral, ei leidunud ka nüüd vastaseid. See, esimesest veelgi lühem retk jäi ainult demonstratsiooniks, et lasta paista oma seisukorda kindlamana kui see oli.

Järgmiseks kättemaksusõjaks *Ambiorix*'i vastu teeb Caesar põhjalikke ettevalmistusi, nagu oleks see sõjakäik teise maailmajaku. Mõne nädala jooksul kogu eburoonide maa rüüstatakse ja lõhutakse viimaste kolkadeni. Sellestsaadik see rahvas enam ei esine ajaloos. Ainult *Ambiorix*, kellel õnnestunud üle Reini põgeneda, jäi leidmata. Senoonide mässujuhi *Acco* laseb Caesar hukata „eelkäijate viisil“: enne pea maharaiumist surnuks pekstes. *Agenticumi* (praeg. *Sens*) pannakse talvkorterisse 6 leegioni. *Gallias* valitseb surmarahu.

Ise läks Caesar talveks jälle üle Alpide, sest Rooma sündmused nõudsid ta täielikku tähelepanu. Vägev kolmikliit oli lagunenu. *Crassus* oli langenu sõjas partlaste vastu ja septembris oli surnud *Julia*. See anderikas ja ilus naine, kes omas isa armastusväärseimad omadused, oli peamiseks sidemeks Pompeiusega. Rahvas, austuseavalduseks ta suure isa vastu, on konsul *Ahenobarbuse* keelu kiuste matnud kadunu *Marsiväljale*. Caesar katsub Pompeiust enesega siduda uue perekondliku vahekorra läbi, kuid see kavatsus ebaõnnestub. Mõlema Rooma vägevaima mehe vahel on alanud salajane võitlus esikoha pärast. Pompeiuse püüded 53. aasta esimesel poolel diktatuuri saavutada olid nurjunud nobiliteedi viimse suure poliitilise isiksuse, *Marcus Porcius Cato* agaruse ja järeleandmatuse

tõttu, kes hoolimata Caesari konsulaadiga alanud anarhiast esindas kartmatult Rooma aristokraatliku vabariigi traditsioone.

52. aasta algul sai Pompeius üksinda konsuliks (*sine collega*). Kuigi ta veel mõne sammu astus Caesari kasuks, muutus ta meeolu ikka rohkem selle vastaseks. Kõige selgemini avaldus see seaduses, mille järgi konsulid ja preetorid võisid minna provintsidesse alles viis aastat pärast oma ametiaja lõppu, mida võis kasustada Caesarilt 1. märtsil a. 50 ameti ja provintsi võtmiseks. Sellega oleks Caesar vähemasti kuni konsuliks saamiseni 48. aastal olnud ametita ja kättesaadav igasuguseile karistusile. Senat pikendas Pompeiuse prokonsulaati Hispaanias viie aasta võrra, tehes endiste liitlaste vahekorra sellega veel teravamaks. Caesar laskis sel sündida ilma vahelesegamiseta, sest ta arvas, et Pompeius laseb ennast meelitada poliitilisiks eksisammudeks, mis põhjuse annaksid avalikuks vahekorra lõpetamiseks. Teiseks ja tähtsamaks põhjuseks olid Caesari uued raskused Gallias, mis tulid just nüüd, kui Rooma sündmused talle juba küllalt muret valmistasid. Gallialaste juhid, kes lootsid, et Rooma poliitiline pinevus prokonsuli kindlasti hoiab lõuna pool Alpe, arvasid nüüd olevat saabunud paraja aja otsustavaks vabanemiskatseks.

Gallia juhtimise oli võtnud enese kätte seekord noor avern Vercingetorix, suurem oma eelkäijaist Dumorix'ist, Indutiomarusest, Accost ja Ambiorix'ist. Ta omas Hannibali kirgliku visaduse, roomlase lahingtaktiku tarkuse ning talus ühesuguse jõuga halbu ja häid päevi kuni kokkulangemiseni. See noormees oli ande-

rikkaim strateeg ja tähelepanuväärseim inimene, kellega Caesaril iial on tulnud võidelda.

Vercingetorix kavatses lööki sellal, kui Caesar oma väest eemal oli. Eelmise talve Aduatucca sündmusist oli ta õppinud, et leegionid ilma Caesarita võivad olla kergesti võidetavad. Mis Ambiorix'il oli õnnestunud väikeste väeosade vastu ainult oma suguvõsa jõududega, võis õnnestuda temal kogu Galliast kogutud vägedega terve Rooma sõjaväe vastu. Itaaliast sai ta teateid, et Caesar olevat Roomas ega tulevat sel aastal enam vägede juurde. Alpid ja Cevennid olid sügavas lumes, mispärast sealt ülepääs oli peaaegu võimatu. Sellepärast näis olukord Vercingetorix'ile täiesti soodus. Kesk-Gallias pidid algama esimestena tegevust karnutid (praeg. Orleans'i ümbr.) märguandeks üldisele pealetungile kogu maal. Suur gallialaste sõjavägi suutis organiseeruda ja koguneda ilma Rooma peakorterit teadmata.

Karnutid andsid kokkulepitud märgu jaanuaris väikese Rooma väeühiku hävitamisega Genabumis (Giens). Teade sellest levis Gallias haruldase kiirusega. Gergovia juurde (praeguse Clermonti ümbruses) kogunes Vercingetorix'i suur sõjavägi. Hädavajalikkude ettevalmistuste järel marsib ta Agedincumi, kus asuvad roomlaste peajõud.

Vercingetorix nägi juba ette oma kindlat edu, kui tuleb uskumatuim teade, et Caesar on tulnud üle Cevennide ja marsib Gergovia peale. Vercingetorix ei lootnud nüüd enam Agedincumi leegione võita, vaid pöördus kiiresti prokonsuli vastu, et Gergoviat kaitsta ja sinna püsima jääda. Aga sinna jõudes ta ei leidnud jälgegi kardetavast vaenlasest. Sellevastu tuli teade,

et Caesar olevat juba Kesk-Gallias ning koguvat oma leegione Agedincumi juures. Caesari üle Cevennide tulek uue tugeva armeega oli olnud ainult demonstratsioon Vercingetorix'i petmiseks. Niipea kui see õnnestunud, tegi Caesar väikese ratsanike salgaga hulljulge matka läbi poole, temale surmavaenulise Gallia, ja jõudis — see kiirus on tähelepanuväärne — mõne päeva pärast Agedincumi oma leegionide juurde.

Vercingetorix'i õnnestumise tähtsaim eeltingimus oli käest libisenud. Caesar astub viivitamatult tegevusse ning on seejuures karmim kui kunagi varemini. Esimene löök tabab karnutte ja mõne päeva pärast on Genabum varemeis. Suguharu sõjamehed läksid orjakauplejate kätte. Sellega oli Caesarile vaba üleminek Loire'ist, et pääseda otsekohe Vercingetorix'i vastu. Esimene lahing Noviodunumi (praegune Soissons) juures valmistas Vercingetorix'ile juba kibeda pettumuse. Jalaväe puutumatus hinnaks pidi ta andma ratsaväe ja oli sunnitud lahingust hoidudes taanduma. Ta käsul põletatakse kõik biturgide asulad peale pealinna Avaricumi (Bourges). Kuna Caesar seda piirama asus, kindlustas vastane ennast väljaspool ligipääsematus maastikus. Roomlased kannatasid niivõrra kareda talveilma, varustise puudumise ja gallialaste alatiste rünnakute all, et Caesar juba oli valmis piiramist katkestama. Rooma vägede meeleheitlik seisukord aga põhjustab veel enne metsiku ja surmatrotsiva tormijooksu, mille järel Avaricum 27-ndal piiramispäeval alistub. Caesar pidas mässu murtuks.

Samal ajal algasid belgid pealetungi Agedincumile, mis sundis Caesari oma väge poolitama ja kahte leegioni Labienuse juhatusel saatma nende vastu. Ise pöördus ta kuue leegio-

niga Gergovia poole, kus ta otsustas Vercingetorix'iga lõpetada. Noor gallialane näitab siin aga esmakordselt oma haruldasi sõjamehesuurust. Caesar peab raskete kaotustega loovutama võitlusvälja vastasele.

Olund purustatud väega oli raske kesk vaenlikku maad. Selleasemel et Labienuse vägede ja Gallia kaotuse hinnaga end päästa üle Cevennide, üritab ta ohtliku rännaku Doubs'i. Tal peab õnnestuma või ta peab kaduma. Õnneks juhtuvad sel teekonnal sagedased lahingud, milles küll raskuste ja kaotustega võideldakse, kuid mis annavad sõdurite ja rahva silmis ta väheste väljavaadetega taganemisele pealetungi paiste. Selleläbi ta tõuseb uuesti leegionide peremeheks. Peale ühinemist Labienusega, kes belgide pealetungid tagasi löönud, pöördub ta Vesontio vastu.

Gergovia võidu järel pidas terve Gallia sõda otsustatuks, ainult mitte Vercingetorix. Ta kutsub gallialasi üles uueks pingutuseks. Ädud nõuavad ülemjuhatus endale. Et sellest kardetavast lahkmeest pääseda, kutsub Vercingetorix Bibractesse kokku üldise Gallia maapäeva, et enesele ülemjuhi kohta kindlustada. Selle saavutanud, saadab ta kolm väeosa eri suundades ja läheb ise neljanda, kõige valitumaist osadest koosneva väega Caesarile vastu Vesontio juurde.

Esimese kokkupõrke järel Viguanne'i jõe juures otsustavad raske lahingu Caesari kasuks germaani ratsanikud, ehkki väikese ülekaaluga. Alesiasse (praeg. Alise-St. Reine, dep. Côte d'Or) taanduvad Vercingetorix'is oskab Caesar juba hinnata eneseväärilist vastast.

Kaks päeva hiljem seisavad nad otsustava lahingu ees Alesia juures. Vercingetorix tõm-

bus kindlusse, ja enne veel kui Caesar suutis sulgeda kõik ühendusteed, jõudis ta ära saata oma ratsaväe. See pidi minema Bibractesse abi kutsuma.

Caesar teadis, mis järgneb. Kuu aja kestel, mil gallialaste abivägi tulemata jääb, teeb ta kõik võimaliku, et vastu võtta rasket lahingut. Vaevalt kindlustustöödega lõpule jõudnud, ilmub Vercingetorix'i 240 000-pealine abivägi. Algab vana-aja suurimaid lahinguid. Caesar on sunnitud meeleheitliku vastupanu järel lahkuma kindlustisist. Seisukord on halvem kui Gergovia juures, kuid Rooma vägi teeb viimse, mis talt oleks võidud nõuda. Õhtuks valitseb Caesar siiski lahinguvälja, kuigi mitte hiilgava tagajärjega.

Järgmisel päeval ratsutas Vercingetorix Caesari laagrisse ja pani ta jalgade ette oma mõõga. Sellele uhkele teole vastas Caesar oma suure vastase aheldamise ja Rooma saatmisega. Vercingetorix'iga langes lõplikult Gallia vabaudus. Kuid Alesia võit, mis küll ei lasknud karta enam tõsisemat sõda, ei töotanud siiski kuidagi veel rahu ega täielist julgeolekut.

Viimaste võitluste lõppedes maa oli samuti kurnatud, purustatud ja näljas kui Aafrika ning Aasia provintsid Sulla ja Pompeiuse sõdade järel. Caesar oli Gallia arvel maksnud Roomas oma võlad, hiiglasummasid välja andnud ehitusteks, tasunud rikkalikult sõjavägedele, poolehoidjaile ning käsilasile ja sallinud, et ta legaadid³³ endile suuri varandusi kogusid. Koguni oma sõdurite relvi on ta kulla ja hõbedaga ehtinud.

51. aasta mais tuli senatis esimest korda arutusele Gallia küsimus, et otsustada selle andmist

uuele prokonsulile. Asja arutamist lükati ühelt tähtpäevalt teisele, sest ilmaski ei tulnud kokku otsustamiseks vajalikku senaatorite arvu. Nii meeleldi kui oleks tehtudki otsus Caesari vastu, puudus senati enamusel selleks julgus. Gallia küsimuse lõplik otsustamine määrati sellepärast edasi järgmise aasta esimese märtsini. Vahepeal loodeti Caesari jõude nõrgendada, ära meelitades veteraane vabakslaskmise lubadusega. Kui Pompeiuse seisukohta päriti, mängis see tagasihoidlikku, seletades, et ta enne järgmise aasta märtsi ei või midagi öelda. Siis, kui vaja, tahtvat ta Caesarit väevõimuga sõnakuulmisele sundida. Tegevusetu ja kindlusetundega oodati Roomas esimest märtsi.

Nagu sageli varemini, o s t a b Caesar nüüd jällegi poolehoidjaid ja abilisi. 1500 talendi eest lubab konsul P a u l l u s vaikida. Rahvatribuun C u r i o, kavala ja targa taktiku, vabastab ta 60 milj. sestertsilisest võlakoormast. Raha said Caesarilt isegi orjad ning vabakslastud, kui neil oli mõju oma isandaile.

Talvel 51/50 otsustab Caesar gallialasi mitte enam koormata. Roomas muutusid olud järjest raskemaks, ja sellepärast oli viimne aeg hakata Gallia seisukorra eest hoolitsema, et see püsiks temale truu. Kuigi ta on laastanud maad nagu kõik Rooma väepealikud, siis rakendab ta nüüd oma suurepärase organiseerimisvõime provintsi ülesehitamiseks. See pole mingi haavade parandamine, vaid hoopis uue riigi loomine oma tahte ja poliitilise perspektiivi kohaseks. Selles on ta kõigist eelkäijaist prokonsuli ametis üle ja saab siin kitsendamatul rakendada oma suurt riigimehevaistu. Gallia rahvastel ei jäänud muud üle, kui omaks võtta rooma vaim, rooma välis-

pidisus, distsipliin ning kultuur. Vormiliselt Rooma provints, oli Gallia sisuliselt Caesari riik.

Gallia alistas ta küll selleks, et põhjendada oma võimu, kuid kogu aja on ta ühtlasi taotlenud Rooma poliitilisi üldhuvisid. Esimene oli germaanlaste tagasitõrjumine, teine ja tähtsam uue ala võitmine Rooma rahvale, millega ta sellele andis regeneratsioonivõimaluse.

Esimesel märtsil a. 50 Claudius Marcellus nõuab senati otsust, et Caesar 13. novembril oma sõjaväe ning provintsi peab ära andma. Vaikimaostetud Paullus täidab oma kohuse. Kaval Curio kiidab Marcelluse ettepanekut, kuid lisab, et avaliku rahu kindlustamiseks on siis vaja ka Pompeiuselt võtta Hispaania ning sõjavägi. Curio jääb oma seisukohale ägedast vastupanust hoolimata.

Aprillis teeb Pompeius uue, kuid üsna nõrga plaani võistlejast vabanemiseks. Marcellusel laseb ta ette panna, et mõlemad, Pompeius ja Caesar, peavad oma vägedest ära andma ühe leegioni Bibulusele, sõjaks partlaste vastu. Pompeius nõuab Caesarilt tagasi ka varemini temale antud leegioni. Kuulas Caesar sõna, siis said ta löögijõud vähemasti natuke nõrgemaks; kui mitte, mis tõenäosem oli, siis leidis põhjus ta riigi vaenlaseks tunnustada, ja Pompeius võis teda vägivallaga sõnakuulmisele sundida. Caesar saadab ära mõlemad nõutud leegionid rikkalike kingitustega, ilma mingi vastupanuta. Tal polnud midagi kaotada, sest tekkinud mõra oma löögijõududes võis täita uute ühikutega, aga kui temalt võetud leegionid Itaaliasse jäetakse, siis on tal seda suurem õigus vastu panna, kui nõutakse sõjaväe ja provintsi äraandmist. Caesari teguviisist pettunud Pompeius seletab, et ta on

valmis oma ametit vabatahtlikult enne tähtaja lõppu maha panema. Kuigi ta sellega Caesari, kes ei taha võimu ära anda, püüab asetada halba valgusesse, kinnitab ta pärast teesklevalt, et tema sõber ja sugulane Caesar raskete pingutuste järel vajavat tingimata puhkust. Curio nõuab, et seni peavad Caesarile relvad jääma, kuni Pompeius pole tegelikult võimust loobunud. Keeldub Pompeius aga esimene olemast, siis on ta nõus Caesari ärakutsumisega tingimusel, et mõlemad isamaa vaenlasiks kuulutataks.

Caesar aimab, milliseks vahekord Roomaga võib muutuda. Seda soovib ta kõige vähem, kuid otsustab seisukoha kaitseks kasustada omi võimuabinõusid. Selleks kogub ta treverite maal (Maasi ja Reini vahel) oma väed üldiseks ülevaatuseks, kus ta ei jäta kasustamata ühtki abinõu, et tulevaste võimalikkude sündmuste jaoks leegionäre senisest kindlamini enda külge köita. Ta kardab ja ühtlasi põlgab hetke, mil ta oma sõdureil peab laskma mõõga paljastada kaasmaalaste vastu.

Pompeius, kes Caesari vastupanuta leegionide äraandmist peab nõrkuse tunnuseks, veedab aja tegevuseta.

1. detsembril uuendas Marcellus senatis küsimuse Caesari väest ja provintsist. Curio esines uuesti juba tuntud nõudmisega. Kui Marcellus laskis mõlema ärakutsumist eraldi hääletada, siis Caesari kohta tehti jaatav, Pompeiuse kohta eitav otsus. Curio võttis kokku mõlemad küsimused, ja siis avaldus senati tõeline meeolelu jaatavas otsuses: 370 senaatorit poolt, 22 vastu. Ehmunult lõpetas Marcellus koosoleku, aga Curiot kiitis rahvas isamaa sõbrana ning saatis ta lillesaju all koju.

Vahepeal oli Caesar Gallias tagasi pöördunud. Hirmunud senat kavatses talle sõjaväge vastu saata, kuid Curio seletuse järgi, et kuuldused Caesari vaenulikest kavatsusist õiged ei ole, lükatakse see ettepanek tagasi.

Marcellus läheb nüüd tulevaseks aastaks designeeritud* konsuli Pompeiuse juurde, ulatades talle mõõga palvega riiki kaitsta, ja annab ta käsutusse kõik sõjaväed Itaalias ühes volitusega enese äranägemise järgi uusi moodustada. 7. detsembril lahkub Pompeius Roomast, et minna vägede juurde. Curio, kes orja riietuses Roomast põgeneb, viib teate Caesarile, kes Ravenna juures seisab 5000 leegionäri ja 300 ratsanikuga. Ta on põnevusega oodanud senati ja Pompeiuse samme, mitte soovides sündmuste sellist arenemist.

Curio paneb ette otsekohe Itaaliasse marsida, kuid Caesar otsustab veel katsetada läbirääkimistega. Oma nõudmised ta saadab 27. detsembril senatile ja järgmise aasta konsuleile Curioga. Ta loendab oma teeneid, vaidleb vastu kõigile süüdistusile ning lubab oma väe laiali saata, kui Pompeius sama teeb. Muidu jääb ta oma väe juurde, valmis ennast kaitsma. Curio annab 1. jaanuaril senatis konsulitele üle Caesari läkituse, et need ei võiks salata selle saamist. Caesari kirja lõppu käsitatakse otsese väljakutsena. Pompeiuse poolehoidjad nõuavad kiiret sõjalist vastutegevust. Caesarile antakse veel viimne tähtpäev võimu mahapanemiseks. Muidu ähvardatakse ta kuulutada isamaa vaenlaseks. Caesar annab veel järele: mingi Pom-

* Valitud, kuid veel mitte ametisse astunud konsulit nimetati *consul designatus*.

peius Hispaaniasse ja jäetagu talle 1. jaanuarini 48. a. *Gallia cisalpina*, Illyricum ja kaks leegioni. 1.—7. jaanuarini on senat iga päev koos. Need on tormilised koosolekud. 7. jaanuaril tuleb toime *senatus consultum ultimum*: kogukonnad üles kutsuda isamaa kaitseks ja Caesar kuulutada isamaa vaenlaseks, kui ta kindlaks tähtpäevaks oma sõjaväest ei loobu.

Pompeiuse kümnest leegionist seisavad kuus Hispaanias. Itaalias olevaist on tähtsamad need, mis Caesarilt ära kutsutud. Mis Pompeius enastusaldavas hooletuses seni tegemata jätnud, püütakse parandada kiire mobilisatsiooniga. Arvati veel olevat aega, sest suurem osa Caesari vägesid teati viibivat Gallias.

10. jaanuaril saab Caesar Ravennas teateid Rooma sündmusist. Ta on seatud paratamatuse ette. See ei ole enam võitlus võimu, vaid ka enese isikliku olemasolu eest, sest ta on nüüd isamaa vaenlane. Iga teine lahendus oleks talle olnud eelistatum. Mitu korda varemini on ta öelnud, et raskem on teda tõugata riigis esimeselt kohalt teisele kui esimeselt kõige viimsele. Sellepärast pidi ta enese eest nüüd niikaua võitlema kui võimalik. Tema nõuded ning ettepanekud polnud selleks, et tahtlikult kodusõda provotseerida. Ta teadis, kui raske on hoolimata suurest organisaatori- ja strateegiandest ja oma leegionäride häist sõjakogemusist alata võitlust vabariigi vastu, kelle käsutuses seisis kõik, kuna temale kuulus ainult *Gallia cisalpina* ja võidetud Gallia, mida ikkagi küllalt ei võidud usaldada.

Kuigi Caesar omas piiramatu mõju oma parteis, ei võinud ta loota mingile poolehoiule Ita-

lia elanikkonna parema osa juures. Seda innukamalt hoidis ta poole igasugune kahtlase väärtusega rahvahulk, olgu suursugune või plebeiline. Kõigi majanduslikult, õiguslikult ja kombeliselt ruineerunute lootus oli temale pööratud. Need ootasid verevalamist, võlgade kustutamist, konfiskeerimisi jne., mis neile pidi andma rikkust, mõju, ameteid ja võimaldama kättemaksu oma isiklikele vaenlasile. Kõik korralikud kodanikud pidid sellepärast Caesaris nägema sea-dusemurdjat ning vägivallameest. Need ei olnud talle rõõmustavad väljavaated. Oma kirjut poolehoidjate hulka võis ta ainult ajutiselt kasustada; hiljem ei või ta enam nende instinkte rahuldada.

Caesari sõjavägi oli proovitud ning karastatud. Mehed on ta valinud kehalisile võimeile pearõhku pannes, harjutanud neid kiiresti ja igasuguseis tingimuses liikuma ning teotsema, alati lahinguks valmis olema, mitte ilmaski taganema, seejuures olles ise eeskujuks. Kord oli vali — kuid ainult võitluste ajal. Caesari karistused olid pehmed; ta pigistas sageli teise silma kinni, nähes distsipliinirikumisi. Kõige tähtsam Caesarile oli leegionide võitlusrõõm, mida ta oli kasvatanud rikkaliku tasuga, lubadusega Transpadana kodanikke üheõiguselisiks teha Itaalia rahvaga, ja kõige enam sõbraliku ning arusaava käitlemisega, hinnates nagu kõik suured strateegid ja inimestetundjad hingelist sidet kõige kindlamaks. Sõdurid, keda ta kõnetas alati „seltsimeestena“, tundsid endid meistrist juhitud, tundsid sellepärast ta vastu piiritut usaldust ning täitsid rõõmuga oma kohust. „Seltsimees“ ei tähendanud sõdurite samaväärsiks pidamist enesega — vaid inimese hindamist inimesena, iga mehe hindamist sellena, kellel on

riigis, mida ta luua tahtis, oma ülesanne, ja kel-
lel sellepärast on õigus oma õigust nõuda. Vae-
valt kunagi on olnud nii täiuslikku armeed kui
Caesari oma, sõjamehemoraalilt nõnda kõrget ja
nii tihedalt kokkukasvanut juhiga. Ohvitserid
olid väheste eranditega tema enda koolist, kes
samuti kui sõduridki polnud harjunud küsima
käsu põhjust ega eesmärki.

10. jaanuari õhtul võtab Caesar osa veel pidu-
söömingust, on rõõmus ja rahulik, millegagi ära
andmata oma raskeid muresid. Öösel sõidab ta
Rubikoni äärde, kus ettesaadetud väeosad teda
ootavad. Seal kahtleb ta veel, pöördub veel kord
kõnega sõjaväe poole, kirjeldab oma seisukorda
ning palub nende kaitset. Kes tahavad minna
vastaste poole, neile annab ta selleks loa. Ainus
mineja on ta vana sõber ja usaldusmees Titus
Labienuš, tema vilunum ja andekam ohvitser,
inimesena talle üks lähedasemaid ja hinnatumaid,
avitaja Rabiriuse protsessis ning *pontifex maxi-*
mus'eks valimise võimaldaja. Caesar laseb tal
minna ja saadab hiljem talle Pompeiuse laagrisse
järele raha ning pakid. Labienusega ühes läheb
väike salk keldi ratsanikke, kuid mitte
ainustki leegionäri.

Kui kusagil, siis Rubikoni ääres usub ta oma
õnne ja juhust, Fortunat ja Tychet. Seal lausub
ta oma kuulsad sõnad *alea iacta est* — liisk on
langenud, ja lahendab oma raske hingelise seisu-
korra käsuga minna üle Rubikoni ööl 10./11. jaa-
nuaril. Ta ei oota vägesid Galliast, vaid kavat-
seb käesoleva väikese hulgaga, ilma suurte ette-
valmistusteta kiiret lööki. Kõik on kaalul. Ge-
niaalses jõutundes ja eneseusalduses seab ta nüüd
enese isiku esimesele kohale.

7.

Kodusõda.

11-ndal jaanuaril langeb Ariminum Caesari eelvõgede kätte. Samal päeval on senatis arutusel Caesari juures käinud legaatide

Itaalia

aruanne. Caesar on kinnitanud oma rahutahet, nõudnud, et Pompeius lõpetaks sõjalised ettevalmistused, ja avaldanud lootust, et isiklik läbirääkimine Pompeiusega võiks seisukorra lahendada. Senatis tekitas see ärevust, sest kardeti, et Caesari ja Pompeiuse kokkusaamisel võiksid olla samasugused tagajärjed kui Luccas. Samad legaadid saadetakse kohe Caesari juurde tagasi vastusega, et kõigi läbirääkimiste eeltingimuseks on ta Itaaliast lahkumine. 14-ndani langevad Ancona ja Arretium, järgmisil päevil Fanum ja Pisaurum. 17. jaanuaril, kui teade nende linnade langemisest Rooma jõuab, tekib seal paanikaline ärevus. Pompeius nõuab linna äraandmist ja valitsuse üleviimist Capuasse. Iga patrioodi kohus olevat temale järgneda. Juba samal õhtul lahkub ta linnast Kampaaniasse leegionide juurde. Senat järgneb 18-ndal. Edaspidi kavatseti tagasi tõmbuda Epirusesse.

Caesar ei ülehinnanud oma edu ja mõistis, et Pompeius kavatses Itaalia tagasivõitmist idast alata. Ta oli Caesarist nõrgem vananenud sõjapidamisviiside tõttu, kuid tema käsutuses seisid palju suuremad maa-alad ja väehulgad. Poliitiliselt oli Caesari seisukord kahetsemisväärne, sest ühes Pompeiusega oli Roomast lahkunud seaduslik valitsus.

Jaanuari viimsel nädalal alistub Picenum nõrga vastupanu järel. 15. veebruarist 21-ni ta piirab Corfiniumi, kus L. Domitius Ahenobarbus on kavatsenud tõsisemat vastupanu. Ahenobarbuse sõdurid võtab ta oma väkke, aristokraadid aga laseb puutumata vabaks. See pehmus, hiljem kõnekäänuliseks saanud „Corfiniumi pehmus“ jätab tõepoolest vastaseisse ebahariliku mõju. Juba allaandmise päeval ruttab ta

Corfiniumist edasi Brundisiumi (praeg. Brindisi) poole, kust Pompeius juba suurema osa oma väest on saatnud Dyrrhachiumi (Durazzo).

9. märtsil on Caesar Brundisiumi ees ning püüab Pompeiusega kohata, et meelitada teda sõjakavatsusest loobuma. Tema ei tahtvat muud kui Pompeiuse valitsedes rahulikult elada. Pompeius ei taha teada kokkuleppest ja purjetab üle Aadria, kuhu Caesar laevade puudusel teda jälitada ei saa. Esialgu pidi ta nüüd pöörduma Hispaaniasse, kus Pompeiuse kuus leegioni Galliasse marssimiseks valmis seisid.

30. märtsil Rooma jõudes ei leia Caesar vastupanu ega vaimustust, vaid ara umbusalduse. 1. aprillil kokku tulnud senati ees rõhutab ta pikas kõnes enese õigust oma vaenlaste vastu, loendab oma rahuarmastuse tõendusi, nõuab, et senat peaks ühes temaga riigiasju korraldama ja pidama rahuläbirääkimisi Pompeiusega. Sama kordas ta rahvakoosolekul. Senat pidi otsustama saadikud Pompeiuse juurde saata, kuid keegi polnud nõus neid ülesandeid enesele võtma. Hispaania sõjakäigu jaoks nõuab ta enesele käsutamissoigust *aerarium sanctum*'i³¹ riigi puutumata tagavara-aarete üle, kuid selle soovi teostamiseks on vaja tarvitada vägivalda. 15 000 kuld- ja 30 000 hõbekangi ning 30 milj. sestertsi sularaha eest tuleb tal anda kogu oma populaarsus, nii et ta peaaegu põgeniku kombel peab Roomast lahkuma.

Konsulid ja senat Tessalonikas seletasid, et Rooma on vaenlase käes ja riigi seaduslik valitsus seal, kus asuvad konsulid ja senat. Kavatsesetav Hispaania võitmine ei paistnud Caesari poolehoidjaile võimatu, kuid teati, et peale sedagi seisukord veel kindlusetuks ja ebaselgeks jääb.

19. aprillil jõuab Caesar teel Hispaaniasse Massilia (Marseille) ette. See linn oli küll caesarisõbralik tema kvestuuri ja propretuuri ajast, kuid nüüdne ettevõtte näis liiga lootusetu, et oleks julgetud talle vastutulelik olla. Ta sulges oma väravad ja kuulutas end erapooletuks, pidamata seda Caesari vastaste kasuks. Mitmenädalase piiramise järel jättis Caesar Massilia oma legaadi Treboniuse hooleks ning jõudis Ilerda (praeg. Lerida) ligidal oma teise, Hispaaniasse ette saadetud sõjaväe juurde 22. juunil. Sinna olid kogunenud vastasrinna parimate väejuhtide Afraniuse ja Petreiuse juhatusel viis leegioni, mille võitmine, isegi piiramine Ilerdas võimatuks osutus, sest tal ei õnnestunud katkestada nende seljatagust ühendusteed tagamaaga. Järsku tulev suurvesi eraldas ta mõneks ajaks niivõrra, et mitte ainult edaspidine sõjaline tegevus, vaid kogu ta väe olemasolu küsitavaks muutus toiduvarustuse puudumisel. Siiski tänu tema tublidele oskustele sõjatehnikas võimaldub pontoonsildade ehitamine kauge- mal seljataga, mille tõttu ta pääses raskest seisukorrast ja otsustas lahkuda üldse sellelt asukohalt, et minna vastastele kaugemale lõuna poole seljataha. See sunnib Afraniuse ja Petreiuse lõuna pool uut seisukohta otsima. Kui need Octogesasse (praeg. Almatret) Ebro kaldale tahavad minna, sunnib Caesar nad selle lähedal veeta lagendikule ja nõuab seal 2. augustil allaandmist ning sõjaväe vabakslaskmist. See täielik võit ilma verevalamiseta oli Caesari meisterlikem strateegiline saavutus.

Peale võitu viibib Caesar Hispaanias ainult seni, kui ta nõudmised vaenulise väe äraviimise ja laialisaatmise asjas on täidetud, ning läheb

siis kohe tagasi Massilia alla, mis nüüd varsti väravad avab ning oma säilitamise tasuks peab loovutama suure osa oma territooriumist Caesari-sõbralistele Narbonensise kogukondadele ja maksma kõrget sõjamaksu. Peale Massiilia olude korraldamist reisib Caesar edasi Itaaliasse, kus ta peatudes *Gallia cisalpina*'s tegeleb kohtumõistjana, niipalju kui aeg lubab. Järgnevate kõige raskemate sündmuste eel on talle veel kord tähtis sidemete kõvendamine oma truud *Cisal-pina*'ga.

2. detsembril jõuab Caesar Rooma tagasi ja laseb enese konsuliks valida järgmiseks aastaks ühes Servilius *Isauricus* ega. Esimeseks sammuks on riigi täiesti laokil oleva rahanduse korraldamine. Oodatud võlgade kustutamise nõudele ei või ta järele anda. Keskteed otsides ta korraldused ei suuda rahuldada võlgnikke ega võlausaldajaid. Kõige olulisem samm oli sundabinõudega raha liiklemise elustamine. Kättemaksu ja tagakiusamist ta ei harrasta, vaid laseb põgenikke ja väljasaadetuid tagasi kutsuda, sest ka neil on oma osa riigis täita. Lõpuks tasub ta veel oma ammuse võla Transpadana elanikele — annab neile Rooma kodaniku õigused.

Sellal kui Caesar Roomas kõige hädalisemaid riigiasju korraldas, marssis sõjavägi Brundisiumi. Äärmise kiirusega ruttasid vanad veteraanid vastu uuele sõjakäigule. Kaotused sellel rännakul malaaria tõttu on suuremad kui üheski lahingus. Placentia (praeg. Piacenza) juures hakkavad meeleheitel olevad leegionärid röövima. See oli esimene juhtumus Caesari väe juures. 22. detsembril jõuab ta ise Brundisiumi.

Leegionid on puuduliku koosseisuga ja laevastik alles ehitamisel, kuid ta ei raatsi enam oodata. Kiire teotsemine pole ainult sõjaliselt tähtis, vaid ka oma seisukorra kindlustamiseks Itaalias, sest keegi pole seal tema tegevusega täiesti rahuldunud. Järgnevail kuil, mil Caesar Itaaliast isoleerituna viibis Dyrrhachiumi juures kodusõja lõpplahingu ootel, püsis rahu ainult sellepärast, et Pompeiuse poolehoidjad ja optimaadid avalikult ähvardasid verepulmaga, millest Caesari pehmus siiski oli parem.

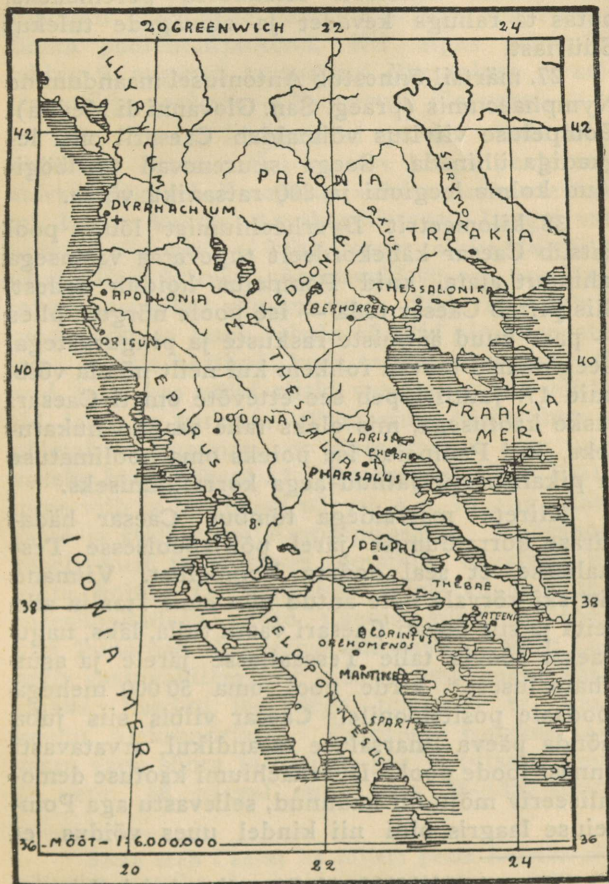
Berhorrhea juures, kus asus Pompeiuse peakorter, kogunes Caesari vastu 9 täisarvulist leegioni lisavägedega, mis koosnesid 4000 kergestrelvastatust ja 7000 ratsanikust. Pompeiusel puudus teotsemisvabadus, sest senat sundis talle peale sõjanõukogu ja käsitas sõjaväge pigem enese kui Pompeiuse käsutuses seisvana.

Talve tulekul liikus Pompeius Aadria kaldale, kus kevadeni pidi oldama talvkorteris.

4. jaanuaril 47 lahkus Caesar Brundisiumist seitsme veteraanideleegioni ja 600 ratsanikuga. Antoniussele jäi ülesanne laevade puudusel maha jäävad väeosad kõige ligemal võimalusel järele tuua. Sellel julgel sõidul aitas Caesarit õnn, sest kui Pompeiuse laevastik oleks ta merel tabanud, siis kodusõda oleks sealsamas otsustatud olnud. Tagasisõitvad laevad hävitatakse viimseni. Sellele järgneb vali blokaad, mis kogu talveks võimalikuks teeb ühenduse pidamise Itaaliaga.

Maale tulnud Palaeste (praegune Palasa) juures, liikus Caesar üle Akrokeraunia mägede Dyrrhachiumi suunas. Saates Pompeiuse juurde oma legaadi lepitusettepanekutega, saab ta ise oma sealoleku äraandjaks ja võimaldab niiviisi vastasel temast ennemini jõuda Dyrrhachiumi.

Caesar on sunnitud parema positsiooni leidmiseks kohe tagasi pöörama ja ennast kindlustama lõuna pool Apsuse jõe. Pompeius asub ta vastas

Kreekamaa.

teisel pool. Nii seisavad mõlemad väed kaks kuud tegevuseta. Pompeius oleks võinud kohe kallale tungides vastase hävitada, kuid pidades ennast kindlasti seisukorra peremeheks, ootas ta rahuga kevadet ja abivägede tulekut Süüriast.

27. märtsil õnnestub Antoniusel maandumine Nymphaecumis (praeg. San. Giovanni di Medua). Pompeiuse viivitus võimaldab Caesaril oma leaadiga ühineda. Seega suurenevad ta löögijõud kolme leegioni ja 800 ratsaniku võrra.

38 kilomeetrit Dyrrhachiumist lõuna pool katsub Caesar kahekordselt tugevama vastasega lahingut alata, kuid Pompeius hoidub sellest. Siis piirab Caesar teda — ise poole nõrgem olles — paar kuud äärmiste raskuste ja pingutustega. Leegionärid teevad rohkem kui neilt nõuda võib, kuid 17. juulil lõpeb see ettevõtte ometi Caesari raske kaotusega, mis oleks talle saanud hukatuks, kui Pompeius ise poleks oma hoolimatuse ja pikalisusega jätnud aega korraldumiseks.

Kiirete marssidega tõmbus Caesar hädapärase korraldumise järel põhjapoolsesse Tessaaliasse, et seal oodata Pompeiust. Viimane jättiski kõrvale talle antud nõu enne Itaalia alla heita ja siis uuesti Caesari vastu tulla, läks, nagu Caesar soovis, talle Tessaaliasse järele ja asus Pharsalusel* kirde pool oma 50 000 mehega soodsale positsioonile. Caesar viibis siis juba mõnda päeva Pharsaluse tasandikul, arvatavasti linnast loode pool. Dyrrhachiumi kaotuse demoraliseeriv mõju oli kadunud, selle vastu aga Pompeiuse laagris oldi nii kindel uues võidus, et

* Roomlased häälaldasid *Pharsālus*, kuigi algkeeles on Phārsalos.

tülitseti vaenlaste mõisade pärast, peeti nõu nende karistamise üle, jagati konsulaadid mitmeks aastaks ette jne. Pompeius, tundes vastase tugevust, oleks meeleldi keeldunud lahingut algamast, kuid teda sundisid selleks senat ning lähem poolehoidjaskond. Nii algas saatuslik lahing 9. augustil tasandikul Pharsaluse ja sellest põhja pool asuva Enirpeuse jõe vahel.

Kui Caesari leegionärid pärast rinde läbimurdmist lõuna paiku vastase laagri peale tormavad, põgeneb Pompeius väheste ustavate saatel Larisa kaudu Amphipolisesse. Laagri vallutanud sõdureile ei luba Caesar pühitseda võitu, vaid jälitab kiiresti põgenevaid väeosi, kes järgmisel hommikul alla annavad. Sõdurid võtab ta oma väkke ja laseb vabaks rüütliid ning senaatorid. Ainult üksikud, keda ta varem amnesteerinud, kuid kes nüüd siiski vaenlase poolt võitlevad, laseb ta surmata. Pompeiuse kirjavahetuse põletab ta lugemata, et võtta eneselt alus tulevaseks kättemaksuks*. Pompeiuse kiire jälitamine viib ta järgmisel päeval, s. o. 10. aug., Larissasse ja sealt edasi Amphipolisesse. Hellestosel, kust ta väikeses lootsikus kavatseb üle sõita, kohtab ta Pompeiuse sõjalaevu, mis ühes meeskondadega endid Caesari käsutusse annavad, kuna nad Pompeiuse lüüasaamise tõttu Caesarit vastuvaidlematult pidasid oma uueks käsutajaks. Saadud laevadega purjetab ta Aasia kaudu Aleksandriasse. Egiptuses tuuakse talle vastu vana sõbra ja liitlase pea ja pitsarsõrmus. 28. sept., 48. päeval enne oma 58-ndat sünni-

* Sama teeb Caesar ka hiljem peale Aafrika sõja võitmist Metellus Scipio kirjavahetusega — tegu, mis seletub ainult üleolekutunde ning iseloomusuurusega.

päeva, on ta tapetud. Caesar võtab sõrmuse enesele mälestuseks, ehib Pompeiuse pea loorberpärjaga, laseb selle pidulikult põletada ning tuha paigutada Nemesise templisse.

Pompeiuse mõrtsukad ootasid, et Caesar nende teo tasuks kohe Aleksandriast lahkub. Kuid ta jäi sinna, et nõuda 10 milj. sestertsi surnud kuningale Ptolemaios Auletesele 59. aastal antud „Rooma rahva sõbra ja liitlase“ tiitli eest. Sellal Aleksandrias oli rahutusi noore kuninga Ptolemaios Dionysose ja tema äraaetud abikaasa ning õe Kleopatra pärast, kes isa testamendi järgi oleksid pidanud üheskoos valitsema. Viimane oli aga Ptolemaiiose ja ta hooldajate poolt minema aetud.

Siin astub Caesari ellu naine, kes mitte ainult ta isiklikku elu sügavaimini ei mõjustanud kui keegi teine enne või pärast, vaid kes koguni mõõduandvaks saab Caesari elu viimse järgu poliitilises tegevuses.

Kleopatra oli sündinud Aleksandria kuningakojas harilikust õe-venna abielust a. 69. 17-aastasena saab ta kuningannaks ja abiellub oma üheksa-aastase venna Ptolemaiiosega. Tema kui kuninganna pilt, mis rahadel säilinud, tõendab enam jõudu ja vaimukust kui erakorralist ilu, ehkki vanaaja kirjanikud teda ainult superlatiivides kiidavad. Tugev lõug, reeglipärane profiil ja ilusasti kumerdatud nina ei väljenda ta täielikku külgetõmbejõudu, mis enam seisnes vaimukas ja köitvas kõneluses, hääle võluvas kõlas ja keha ning liigutuste täiuslikkuses. Ta oli erakordselt meelas, mida soodustas Ptolemaioste õukonna kuulus kõlvatus ja kogu Aleksandria rafineeritud elunaudingust läbi-immutatud miljöö.

Kui Caesari rahalise nõudmise rahuldamise juures raskused ilmsiks tulid, kavatses ta oma võlanõudele toetudes järeleandmistega riiki või vähemasti teist vaenulikku parteid enese vastu kohustada. Ta veel ei viibi Aleksandrias mingisuguse sõjalise jõuna, vaid pigem ainult diplomaadina. Esialgu hoiab ta kuninga poole, sest teated, mis ta käimasoleva troonitüli kohta saab, on eranditult Kleopatra vaenlasilt.

Ühel õhtul oktoobri lõpul pääseb Kleopatra kavalusega Caesari juurde. Sellest peale algab nende saatuslik vahekord, suure roomlase sügavaim armastus. Temast sai nüüd äraaetud kuninganna kaitsja. Rahvakoosolekul nõuab ta, et õde ja vend peavad isa testamendi kohaselt üheskoos valitsema. Lepituspeo ajal katsutakse Caesarit mürgistada. See ebaõnnestub orjade hoia tuse tõttu.

Sellest peale muutub ta seisukord ja seisukoht Aleksandrias täielikult, kuna tal relvadega tuleb ennast kaitsta ja relvade ähvardusel oma õigusi nõuda. Sellest peale viibib Caesar Aleksandrias alatises hädaohus ja raskeis võitlusis egiptlaste vastu. Ometi on ainsaks sealviibimise põhjuseks Kleopatra.

Kui ta novembri algusest saadik suudab suurte pingutustega kaitsta oma jalgealust Pharuse saarel ja Aleksandria sadamate rajoonis, siis ainult egiptlaste üksmeele puudumise pärast. Siiski ta enda vähene vägi avaldab äärmist tublidust ja enesesalgamist. Lahendus tuli ta seisukorrale alles 27. märtsil järgmisel aastal, kui talle appi tuli juba sügisel kutsutud Pergamoni kuningas Mithradates, ja Aleksandria kapituleerus.

Siiski ei lahku ta veel Aleksandriast, kuigi Itaalias on rahutused ja Pompeiuse pojad ja oh-

vitserid ta vastu sõjavägesid koguvad. Kleopatra kõrval võlub teda ka linn ise ja sealne helteeni kultuuri järelõitseng. Veel enam: ka selles armastuses oli tal poliitiline siht. Kleopatra oli talle sidemeks strateegiliselt ja poliitiliselt tähtsa maaga, ja kuninganna armastus võis neid sidemeid kõige kindlamini luua ning säilitada.

Juuni alguseni jääb Caesar Aleksandriasse. Tema minnes sealt Süüriasse, on Kleopatra rase ja sünnitab mõni nädal hiljem poja, kes saab nimemeks Ptolemaios Caesar. Aleksandria rahvasuus nimetatakse teda pilkavalt Kaisarioniks.

Mõningad päevad viibib Caesar Süürias, et tasuda oma poolehoidvaile linnadele ja üksikuile isikuile. Väheste jõududega läheb ta Kapadookia kaudu Pharnakese vastu, kelle pealaager on Zela juures. 2. aug. algab Caesar lahingut ja võidab neljatunnise raske võitluse järel suurearvulise ülekaalu vastu. Rooma teatab ta võidust: *veni, vidi, vici* — tulin, nägin, võitsin.

Vahepeal on erilise ägedusega rahutused Roomas esile murdunud. Jälle nõutakse võlgade kustutamist ja üüride alandamist. Uulitsail peetakse veriseid lahinguid ja Kampaanias rüüstavad oma palka ning vabakslaskmist ootavad leegionid.

Rooma tagasi jõudnud, Caesar ei rahulda võlgade kustutamise nõuet ka seekord, kuid peab siiski tarvilikuks teha seda veerandi võrra. Võlgnikele on seda liiga vähe, võlausaldajaile liiga palju. Ka üüride alandamise nõudele annab ta natukese järele. Leegionäre ta püüab rahustada, lubades igale mehele lisaks 1000 denaari, kuid sellel ei ole mõju. Linna kaitseks on tal Antoniuse kohordid käepärast, kuid nende kasutamise asemel läheb ta mässajaile Marsiväl-

jale üksinda vastu. Ta on harjunud oma mehi teisiti valitsema ja see õnnestub nüüdki. Kuna ta varemini neid on alati kõnetanud „seltsimees-tena“, ütleb ta nüüd: „kaaskodanikud“ (*quirites*). Sõdurid protesteerivad, tahtes austatud olla oma juhi vanast kõnetlusviisist. Kuid seal tunnistab ta nad vabastatuks ja lubab oma kohused nende vastu täita peale Aafrika sõda. Leegionärid ei tahagi enam vabastatud olla, vaid paluvad oma kaasavõtmist.

Kahe ja poole kuu kestel, mis Caesar Roomas viibib, on vaheaeg seaduseandlikus tegevuses, sest kogu aja ja jõu nõuavad Aafrika sõja ettevalmistused. Kuna ametnike valimised tema äraoleku ajaks on seisma pandud, laseb ta, kuigi aasta varsti lõpul, nad ülejäänud kuudeks valida, ja suurendab ametnike ja preestrite ning auguuride arvu. Ametisse määramisel ei võta ta arvesse vanust ega varasemat ametikäiku. Senati täiendab ta nobiliteedi suureks pahameeleks rüütlite ja tsenturioonidega. Linnadelt nõuab ta laenuna summasid ning võtab vastu kingitusi.

Esimese detsembri ümber lahkub Caesar Roomast, 25. dets. ta läheb Sitsiilias Lilybaeumis (praeg. Capo di Boco) 6 leegioni ja 2000 ratsanikuga laevadele, et Aafrikasse sõita. Sel aastaajal vastased ei oodanud teda enam, mispärast maaleminek sünnib takistusteta. Toetuspunkti edaspidiseks tegevuseks peab ta endale otsima rannikulinnades Leptises ja Ruspinas. Ta seisukord muutub hädaohtlikuks ja varustise puudus annab end teravasti tunda. Ta pääsuks oli ainult see, et Juba ei saanud rahutuste tõttu omas riigis Scipioga kavakohaselt ühineda. Viimane läheneb iga päevaga ikka enam Caesari laagriale, püüdes lahingut alata, kuid piiratu ootab rahulikult, kuni

Sitsiiliast abiväed kohale jõuavad, ja ootamatult marsib oma seisukohast välja 25. jaanuari ööl. Caesar püüab Uzita tasandikul alata otsustavat lahingut, kuid ei saa tühiseist kokkupõrkeist kaugemale. Alles 6. aprillil tuleb Thapsuse (praeg. Demass end. T. varematega) juures otsustav lahing, mille ta mõne tunniga võidab, kaotades 50 meest vaenlase 10 000 vastu. Sõjakäigu raskusist kibestunud sõdurid tapavad kõik vangid, Caesari käskudest ning palvetest hoolimata. Ühes vastastega langeb ka omi ohvitseri. — Legionärid mõistsid kodusõja mõtet. Ainult peasüüdlasesse, Caesarisse, ei julge keegi puutuda.

Cato tapab enese Uticas, kui linn nõudis allaandmist. See oli sümboolne, kuna vabariigi aeg näis olevat läbi. Caesaril oli kahju, et ta ei saanud andestada oma vaimurikkaimale vastasele ja vana-Rooma traditsioonide viimsele suurejoonelisele kandjale. Scipio saab surma põgenemisel Hispaaniasse, Juba oma pealinnas Zamas. Õnnelikult jõuavad Hispaaniasse ainult Labienus, Varus ja Pompeiuse pojad Sextus ning Gnaeus.

13. juunil sõitis Caesar laevastikuga Sardiiniasse, olles enne puhastanud oma väe kõigest rahutust elemendist ja asustanud nendega Clupea ja Curubise kolooniatena. 27. juunil algab teekond üle Sardiinia Rooma, kuhu ta jõuab vastakate tuulte tõttu alles 25. juulil.

Nüüd polnud vabariik talle enam muud kui „nimi ilma keha ja kujuta“. See lause on vististi autentne, kuigi vastase poolt jäädvustatud. Rooma riigikorra alahindamine oli põhjalikum kui kunagi varem. Aleksandria ja Aasia on mõjustanud monarhistlike tendentside kujunemist. Seal leidis Caesar enesele loomukohase suhtumise valitsejasse. Pharsaluse järel on nesioodid

teda nimetanud „maailmalunastajaks“, epeesialased Arese ja Aphrodite järeltulijaks. Kasulik on talle Aleksandria usk ülima jumala lihaksamisest valitsejas. Kuid eksiksime arvates, et ta jumaldamist oleks soovinud muil kui poliitilisel põhjusil. See oli talle ainult abinõu, et saada soovitud piiramatut mõju ja autoriteeti. Sama selgesti teadis ta ka, et Roomas aeg veel varane oli idamaise valitseja-kultuse tekkimiseks.

8.

Jumalik Caesar.

Senat ja rahvas valmistasid Caesarile enneolematuid austuseavaldusi. Talle anti alaline au paik *sella curulis'*el, ta nimi otsustati graveerida Kapitooliumi templisse. Samasse püstitati ta pronkskuju, jalgade ees Maakera pealkirjaga: „pooljumalale“. Nii olid kreeklased kujutanud maajumal Demetriust. Tähtsam oli talle konsulaat järgmiseks kümneks aastaks. Kolmeks aastaks määrati ta tsensoriks, kuid kõrvaldati vana nimi ja Caesari ametlikuks tiitlikuks sai *praefectus morum* (kommete ülevaataja, k. kohtunik). See amet andis talle võimaluse senatist kõrvaldada ja senatisse määrata isikuid, keda tahtis. Senatis tohtis ta nagu konsulid istuda *sella curulis'*el ja pidi alati kõige enne oma arvamust avaldama, mis traditsiooni kohaselt andis määrava mõju seaduseandlusele.

Caesar teadis, et need austuseavaldused olid madalusest ja hirmust. Neile vastab ta avalikus kõnes senatile ja rahvale: „Ma vannun Jupiteri

juures, kogunenud isad, et ma ei ole teie isand, vaid kaitsja, mitte teie türann, vaid juht. Kõiges, mis teie heakäiku puutub, tahan olla konsul ja diktaator... Nii tahame kohe leppida ja ühineda... unustada, mis juhtunud, ning üksteist ilma tagamõtteta armastada. Minu sõdurid... peavad teie jaoks, mitte teie vastu teotsema... Endale pole ma midagi jätnud. Sellevastu olen riigi kasuks kulutanud, mis ma omasin, ja selle, mis ma liigkasuvõtjailt laenasin.“

Leplik suhtumine vastaseisse näitas, et ta võitu ei tahtnud kasustada parteihuvides, vaid üle nende seistes taotleda riigi seesmistest vastulolude lepitamist. Sellega põhjustas ta rahulolematust tema poole hoidvas halvas elemendis ja vandeseltside tekkimist. Ometi oli võim nüüd piiramatult mehe käes, kelle tahe oli suunatud tervikulise riigi kujundamiseks.

Ükski polnud riigi reorganiseerimiseks kohasem kui tema, sest ta oli kandnud kõiki Rooma ameteid, valitsenud provintse, tundma õppinud nende olusid, iseärasusi ja vajadusi, sõjavägesid loonud, kasvatanud ning juhtinud, tundma õppinud kõigi rahvaklasside olukorda, hingeelu, vööri ja vigu ning teiste rahvaste omapärasusi.

Senat, kes korduvalt näidanud oma võimeid ja riikliku vaistu puudumist, pidi ära andma oma esikoha. Teiseks tuli kõrvaldada äraostetav ja parteivaimust alandatud kohus. Endiste asemele astuvad tema poolt nimetatud ja usaldatud kohtunikud. Kolmandaks tuli piirata tööd põlgava ja raiskunud pööbli mõju. Endine poolehoidjaskond ei kõlvanud enam ja sellepärast hakkas ta otsima sidet kodanikkonna korraliku ja konservatiivse osaga.

320 000 kodanikust, kes said riigi poolt üles-

pidamist, laseb ta täpsete andmete põhjal kustutada 170 000 ja määrab järelejäänud arvu konstantseks. Rahvaarvu languse tõkestamiseks määrab ta lasterikkaile vanemaile preemiaid, kuigi see abinõu, nagu alati hiljemgi, oli väheste tagajärgedega. Samal otstarbel pole lubatud ühelgi kodanikul 20—40 aasta vanuses rohkem kui 3 aastat järjestikku väljaspool Itaaliat viibida.

Kuigi Rooma üksikud alad erinevad üksteisest, on ta püüded suunatud nende ühtlustamise ja homogeenseks tegemise poole. Säärane riigi-ideaal oli määratu samm edasi Rooma senisest kogukondlikust riigist, millele kõik muu väljaspool Roomat oli ainult abinõuks, kasustamisvahendiks. Selle ülesande teostamisele veeretab suuri raskusi Rooma traditsioonide kangekaelne püsimine, Rooma moraalne laostus ja inimmaterjali üldine halvenemine.

Vaesuse ja tööpuuduse pehmendamiseks saadab ta 90 000 kodanikku provintssidesse väljaspool Itaaliat, millega taotleb ühtlasi romaniseerimist ja kolonisatsiooni. Maa-avalitsete tulevase kuulekuse tagamiseks määrab ta propretuuri kestuseks ühe, prokonsulaadi kestuseks kaks aastat.

Suure vastupanu kiuste paneb ta maksma oma *pontifex maximus*'e võimuga kalendrireformi³⁴. Seejuures avitas teda Aleksandria matemaatik Sosigenes.

Need viis kuud, mis Caesar 46. aastal Roomas viibis, olid tähelepanuväärsed töö ja saavutiste rohkuselt. Otsused teeb ta alati kiiresti ja kindlalt, kuid sellegipärast pole need millestki hetkelisest mõjustatud.

Olulisemaid samme oli maa-andmine veteraanidele samades piirides ja samul põhimõtteil, mil-

lel põhjenes ta 59-nda aasta maaseadus (*lex Julia agraria*). Ta ei paigutanud leegionäre ühte ringkonda, vaid üle kogu Itaalia, et nende sulamine seniseisse kogukondadesse oleks kindlam ja tagajärjekam, kasustades ainult riigile ja enesele kuuluvaid maid. Kus neist ei jätkunud, ostis ta juurde söötis ja sääraseid haritud alasid, mida omanikud võisid kahjuta ära anda. Et üleminek uude olukorda sünniks võimalikult vapustusita, jätab ta Sulla poolt antud maad nende omanikele edasi.

Poliitilise rahu säilitamiseks kaotab ta tsunftid ning ühingud, mis seni olnud mässumeele peamisiks ääsideks. Ehitus- ja laualuksuse vastu võitlemiseks annab ta erilise seaduse, millega on määratud kindlaks summa, mis võib ehituseks kulutada. Sellest üle ulatuva osa võrra tuleb riigile trahvi maksta. Turgudel korjasid ta ametnikud keelatud delikatesse ja käisid aeg-ajalt koguni ringi rikaste majades, et veel lauvalt seda konfiskeerida, mis keelatud oli. Sellega seoses seadis ta tollid Itaaliasse sisseveetavaile välismaa kaupadele.

Septembris 46 õnnistas ta oma foorumi* ja Venus Genetrix'i templi. Sellele järgnesid teatrietendused Julia mälestuseks.

* *Forum Julium*, mida hakati ehitama juba 54-ndal aastal, asetseb *Forum Romanum*'i ja Marsivälja vahel, esimesest põhja pool. Õnnistamise ajal lõpetamata. Täiesti valmis sai alles Octaviuse ajal. *Forum Julium* polnud määratud turupidamiseks, vaid puhkuseks. Selle keskel asus *Venus Genetrix*'i tempel, mille Caesar oli lubanud ehitada Pharsaluse lahingu järel. Templis leidis Kleopatra kullatud pronkskuju, Caesari enese büst, Veenuse pilt, paar kreeka maalikut ja muid kunstiesemeid. Praegu leiduvad selle viimsed jäänused, paar müüriõlvi, Roomas *Via delle Marmorelle* ääres.

Sama aasta augustis pühitses ta neli tri-
umfi³⁵ Gallia, Egiptuse, Pontuse ja Aafrika
võitude eest. Need olid toredamad ja suurejoo-
nelisemad kui kunagi varemini. Triumfidel kanti
protsessioonis kulda 65 000 talendi eest ja 2822
kingituseks saadud kuldkrooni, mis kaalusid
20 414 naela.

Samal suvel tuleb talle külla Kleopatra abi-
kaasa ja pojaga. Hiilgav vastuvõtt, mille Caesar
armastatule korraldab, äratab Roomas suure pa-
hameele. Veel suuremaks kasvab see, kui diktaa-
tor jätkab salgamatult temaga endist vahekorda.
Nende kooselu segavad ainult järjest suuremat
muret sünnitavad teated Hispaaniast, kus Pom-
peiuse pojad tema vastu sõjavägesid koguvad.
Caesar on jälle sunnitud ise lahingusse minema.
Ta seisukord on jällegi kaalul. Oma väe väikese
arvu tõttu on ta samas seisukorras kui aasta
varem Aafrikas Scipio ja Juba vastas. 27-päe-
vase marsi järel on ta detsembri algul Obulcos.
Ta vaimsest pingelisusest jutustab see, et ta sa-
mal ajal oma teekonda poeetiliselt kirjeldab
(poeemis *Iter, Reis*).

17. märtsil paljude väiksemate lahingute jä-
rel tuleb otsustav kokkupõrge M u n d a* juures.
Caesaril on Sextus Pompeiuse kolmeteistkümne
vastu kaheksa leegioni ja halvem positsioon. See
lahing saab hoolimatum ja verisem kui Pharsalus
ja Thapsus, sest mõlemad pooled tahtsid lõ-
petada vastase täieliku hävitamisega. Otsusta-
vaks saab Mauretania kuninga Bogudi äkiline
tungimine Pompeiuse laagri kallale. Munda
väravate ees pääses valla kogu kodusõja viha oma
metsikuimaks peoks. 33 000 laipa katsid tapa-

* Andalusias. Täpne asukoht ei ole teada.

välja, nende hulgas Caesari viimne andekas vastane, Labienus. Võitja oli kaotanud tuhat meest surnuina ja 500 haavatut. Ükski lahing polnud nii suuri ohvreid nõudnud. Linna esialgu varju põgenenuist langeb veel 22 000 meest ja ülejäänud linnarahvas müüakse orjadeks.

Caesar jäi juunikuuni Hispaaniasse, et seal olusid korraldada. Veteraanide, proletaarlaste ning Hispaania kogukondade jaoks, kellele ta poolehoidu eest tahtis tasuda, lõi ta uusi kolooniaid ning andis neile Rooma kodaniku õigused. Linnadele tegi ta sunduslikuks endid kindlustada, mis näitab, kuidas Caesar hindas kolooniate sõjalist tähtsust.

Roomavaenulisile kogukondadele pani ta raha hankimiseks peale kõrgeid kontributsioone ning võttis ära nende maid, kuna ta sõbralikele neid juurde andis ja nad maksudest vabastas. Raha nõudis ta igalt poolt nii palju kui võimalik ega jätnud puutumata isegi Heraklese templi aardeid Gadeses. (47. aastal oli ta Tüüruses samale jumalale pühendatud templiga samuti talitanud.)

Tagasitulekul Itaaliasse peatus ta mõne nädala Gallia Narbonensises, kuhu ta asetas elama 10-nda leegioni veteraanid. Endisele Massilia territooriumile asutas ta Arelate (praeg. Arles) koloonia muude veteraanide jaoks. Gallia kogukondadele Narbonensises andis ta ladina õiguse, mille järgi nende kõrgemad ametnikud omasid Rooma kodaniku õigusi.

Hispaania sõja võitmine mõjus Roomas kergendavalt, sest Caesari kaotus oleks toonud kauget ebameeldivamaid tagajärgi. Cicero kirjutas selle sõja kohta, et ta tulemusiks on kas verepulm, mille oleks toonud Sextus Pompeiuse kitsarina-

line kättemaksuhimu, või „sulasepõlv“ Caesari poolt. Viimane oli ometi väiksem pahe.

Septembris teeb Caesar oma mõisas Lavicumis testamendi, mille järgi kolm veerandit pärib ta õepoeg Gaius Octavius (sünd. 23. sept. 63 e. Kr. Roomas), kelle ta ühtlasi lapsendas. Juba 47. aastal on ta Octaviuse lasknud *pontifex*'iks valida ja äsjases Hispaania sõjas seda varaküpsse, erakordselt andekat noormeest niivõrra hindama õppinud, et ta temas lootis leida oma poliitilise pärija. Siiski tegi ta seda ainult sellepärast, et enesel puudus seaduslik poeg.

Oktoobris Rooma tultes pühitseb ta triumfi Hispaania üle. Senat on lubanud 50-päevase tänupeo. Aafrika triumf on juba osalt murdnud harjumuse, et oma kodanike võitmisel ei triumfeerita. Kodusõja viimane akt on teda liiga sügavasti solvanud, et veel hoolida selle läbi tekkivast meelekibedusest. Ta vihkab roomlasi, vahest kõiki inimesi. Maailmavalitsejaks kutsutud rahva asemel on ta ümber ja vastu ainult kadetsevad, julmad, egoistlikud ja väiklased inimesed.

Senat valmistab talle uusi auavaldusi. Ta sünnipäev kuulutati avalikuks pühaks; ta sünnikuule anti tema nimi. Talle ehitati templeid, samuti Caesari mõistest iseseisvaks jumalannaks arenema hakkavale *Clementiale* (pehmus). Imperaatori tiitel saab ta nime osaks, mille peab pärima ka tema (alles sündimata!) poeg. Ametnikud peavad vandega töötama kuulekust Caesari otsuseile. Tal peab olema senaatoreist ja rüütleist koosnev kaitsevägi. Ka peale surma peab talle osutatama lugupidamist. Triumfaalrõivastust ja loorberpärga võib ta alati kanda. Kõik riigi sõjajõud määratakse tema käsutusse. Ainult temal on õigus triumfeerida, koguni ka

siis, kui ta isiklikult pole lahingust osa võtnud. Riigi poliitiline juhtimine jääb püsivalt tema kätte. Ametnikke lubati tal määrata rahvalt küsimata. (Selle õiguse ta lükkas tagasi.) Riigikassa seisab täiesti tema käsutuses, ja tal on õigus anda välja raha oma pildiga.

Mais otsustati püstitada ta kuju Quirinuse templisse. Teine kuju seati Kapitooliumile seitsme kuninga ja nendest vabastaja — Brutuse (!) kõrvale. Pidumängudel pidi ta triumfvankrile seatud kuju rongkäigul ringi veetama.

Sel ajal peab suures mehes olema sündinud seesmine muutus. Paljud ajaloolased arvavad, et Shakespeare'i geniaalne intuitsioon teda õieti nägi väsinuna ja ükskõiksena, — muidu oleks ta aru saanud liigse jumaldamise kahjulikkusest oma seisukorrale. Et arvamine ta väsimusest siiski ainult üsna piiratud määral õige on, tõendab ta samaaegne valvsus ja energia oma ülesannete täitmisel, mis põhjustas ütluse, et ta „polevat oma konsulaadi ajal maganud“. Senatisse ta võtab igasuguseid inimesi, ka vastseid kodanikke provintsidest, kes ladina keelt ei oska. See äratub määratut pahameelt. Uulitsaile ilmusid üleskutsed, et keegi uutele senaatoritele teed kuu-riasse, koosolekute hoonesse ei juhataks. Ta tahtis sellega senatit kui niisugust surmata, ta traditsioone hävitada. Rooma põliste patriitside kõrval istusid leegionärid ning vabakslastud orjade pojad. Senaatorite arv tõusis 900-ni, mille hulka hoopis kadusid vabariikliku Rooma viim-
sed esindajad.

Eriline seadus andis talle õiguse patriitse nimetada.

Uue monarhia põhijooned said ikka selgemaks.

Caesar loobub igasugusest enesekaitsest ja ettevaatusest. Salasepitsused saavad talle teatavaks, kuid karistamise asemel ta rahuldub ainult ilmsikstulnud asjaolude avaliku teatamisega. Ta on saanud Roomale paratamatuseks ja Rooma temale. Ta ei või tagasi astuda, ei enese ega riigi huvides, vaid peab püsima kohal, mille ta elupikkuse pingutusega võitnud, et saada ruumi oma valitseja-annete rakendamiseks. Küllastatud aust ja võimust, on ta iseenda vastu ükskõikne, kuid püüab teha veel nii palju kui võib. Ise suurt seesmist üksindust tundes, rahvast põlates, aga ometi ka armastades, olles näinud, et kõik on tühine, omab ta oma kohuste vastu elavat ja pidevat huvi, ilmutades veel nooruse vaimset painduvust ja geniaalse inimese piiramatut kohusetunnet ning loomusunnilist, tagasihoidmatut tungi ülesehitavaks ja korraldavaks tegevuseks.

Suurim hool on pühendatud uuele sõjakäigule, millega ta tahtis uuesti allutada Roomale tema valitsuse alla kuulunud, kuid pärast jälle iseseisvaks saanud rahvaid Doonau ääres, ja selle järel pidada kättemaksusõda Väike-Aasias partlastega. Sõjaväljadest hangib ta endale põhjaliku ülevaate, sõjaplaan määratakse täpselt kindlaks ja sõja kestuseks on ette nähtud kolm aastat. Peale partlaste võitmist kavatseb ta üle Kaukasuse ja läbi Ida-Euroopa steppide tungida germaanlastele kallale. 16 leegioni ja 10 000 ratsanikuga tahab ta selle hiiglaülesande teostada. Et Itaalia rahvastik ei suuda anda nii suurt väehulka, tuleb vabariigi põlise traditsiooni vastaselt pealöögiosadesse võtta provintside vastseid kodanikke. Temale on allujate hulk homogeenne nii kohustusis kui õigusis.

Samal ajal kavatseb ta kuivatada Pomptiini

soid ja Fucineri järve — projekt, mis leidis teostamist alles 1800 a. hiljem. Aadria merest üle Apenniinide harja pidi ehitatama tee Tiberini, Tiberi veeseisu reguleeritama ja selle alamjooksu kaldad kindlustatama tammidega. Roomas ehitata põlenud Curia Hostilia asemele *Felicitas*'e (Õnne) templi ja selle kõrvale *Curia Julia* — Forum Juliumi äärde. Marsiväljale oli kavatsusel püstitada sõjajumala tempel, „mis pole millegagi võrreldav“. Linna laiendamiseks pidi võetama terve Marsiväli ehitusalaks.

Rooma arvukad seadused olid kogumata ja korraldamata. Peale selle suur osa seadusi püsis traditsioones, nagu praegu Inglismaal ja Ühendriikides. Caesar kavatses sellest „mõõtmatus ja segipaisatud seaduste hulgast parim ning vajalikem koguda mõningaisse raamatuisse“. See plaan, mille teostamist Caesar küll selle aja parimate juristide poolt laskis algatada, lõpetati alles sajandeid hiljem Justinianuse ajal (530—534 *Corpus Iuris*).

Selleaegsele Rooma tähelepanuväärsemale õpetlasele ja kirjanikule Varrole teeb Caesar ülesandeks Rooma esimese avaliku raamatukogu loomise. Varemini oli selline olnud Aleksandrias, asutatud Ptolemaios I ja ta ministri Demetriose poolt, mis hävis Caesari võitluste ajal*). Nagu Ptolemaiose raamatukogu asutamise plaan nii ka Caesari oma lähtus mõttest, et üks ajajärk on lõpul, mis pärast selle kirjandus tuleb koguda ja säilitada.

Kõik need kavatsused nõudsid hiiglasumma-

* Liviuse järgi 400 000 teost vana-aja kirjandust läks sellega kaotsi.

sid. Kuid meil puuduvad igasugused andmed Caesari rahaasjanduse tundmaõppimiseks. Teame ainult, et ta palju raha kulutas sõjaväele, oma poolehoidjate tasumiseks, ehitusile, lõbustusile jne. Ta ise on öelnud oma valitsuse seisvat rahal ja armeel, lisades, et need vastastikku teineteist toetavad ja säilitavad.

Esimeseks rahaallikaks olid sõjasaagid ning kontributsioonid. Thapsus pidi maksma 2 milj. sestertsi, Hadrumetum 3 milj. „Sellevastu kaitsetes ta linnu ja nende omandusi iga vägivalla ja rüüstamise vastu“, nagu kirjutab Dio. Sulci Sardiinias pidi vaenuliku laevastiku vastuvõtmise karistuseks maksma 10 milj. sestertsi. Megaras müüs ta Pharsaluse lahingu järel orjadeks terve vastupaneva linna rahva, enamasti väikeste summade eest, nii et kerge oli neid jälle vabaks osta, mistõttu need andsid kahekordset tulu. Linnade ja templite rüüstamine polnud tema juures mingiks harulduseks. Isegi paljud amnesteerimised kodusõja järel tulid toime tõhusate rahasummade eest. See kõik võimaldab mingil määral pilgu ta rahahankimise viisidesse.

Surres jättis ta järele hiiglasuure eravaranduse (25 miljonit denaari) ja riigikassasse 700 milj. sestertsi puhtas rahas.

*

Tuleme tagasi Caesari viimse elujärgu suurima isikliku — kuid ühtlasi ka riikliku — probleemi juurde. Selle teravaks väljenduseks on Rooma senat andnud kaks vormelit, esiteks *deus Caesar*, hiljem *divus Julius*: Jumal Caesar, jumalik Julius.

44-nda aasta algul järgneb juba kirjeldatud austuseavaldusile rida uusi senati otsuseid. Kõi-

gisse Rooma ja riigi templitesse pidi püstitatama Caesari kuju; tema sünnipäeval pidi talle ohverdatama riigi kasuks. Iga-aastasile „Rooma mängudele“ lisati Caesari auks viies päev. Vande-
tõotusi pidi antama tema geeniuse nimel. Siis järgneb viimne samm: Caesar võetakse kui Jupiter Julius riigi jumalate hulka ja määratakse talle nagu Jupiterile, Marsile ja Quirinu-
sele oma eripreester, *flamen Julianus* (vt. 20). Tema jaoks luuakse kolmas lupertside kolleegium³⁶, ta majale, Regiale (*pontifex maximus*'e ametihoone) *Via Sacra*'l ehitati nagu templitele harjaga katus, tunnuseks, et selles elab jumal.

Deus Caesar osutab nüüd veel erilist pehmust, amnesteerides kõik vastased, kes seni veel maapaos olnud. Ta ametitalitused ja otsused tunnustatakse senati enamuse poolt maksvaks ette, tuleviku jaoks (otsused, mis ta veel polnud teinud!). Diktaatori võim antakse eluajaks, samuti *praefectura morum* (kommete järelevalve) ja „isamaa isa“ (*pater patriae*) tiitel.

Kui senat terves koosseisus tuleb talle neid viimaseid ja ülimaid austuseavaldusi teatama, võtab ta need vastu, istudes *Venus Genetrix*'i templi sissekäigul*). Senat võis seda teguviisi käsitada ainult raske solvamisena, kuid Caesaril puudus lugupidamine senatist ja endiste konsultite harjumusist.

Ta tahtis kuningas olla. See on terve ta elu mõte, mis kõiki ta samme on määranud. Ta tahtis üleolev olla kõigist ameteist, absoluutselt olenematu. Patriitsiat ega plebsi pole talle olemas,

* Ta istumajäämise põhjus on vaieldav. Mõnede arvates olevat ta olnud haige ja pole suutnud püsti tõusta. See on vaevalt tõenäone.

sest riigi tervendamiseks on vaja need mõlemad kaotada ja samastada üheõiguseliseks allujaiks.

Kui Caesar kavatses riik oleks teostunud, siis Roomale poleks võinud jääda ta senist keskset osa. See oleks paratamatult tõmbunud Vahe mere idarannikule. Selle mõttega teotseb Caesar palju oma viimseil kuil. Tal on selleks sooviks isiklikkegi põhjusi: väljapääs Rooma vabariiklikust õhkkonnast ja lähenemine Oriendile, kus absoluutne monarhia oli enesestmõistetav. Vahet mõtles ta seejuures ka Kleopatra peale. Kindel, et see auahne ja vaimurikas naine säärast saatust ootas. Roomas räägiti — kibestatuse süvendamiseks Caesar vastu — tema kavatsusest pealinna viia üle Ilioni või Aleksandriasse. Diocletianuse ja Konstantinus Suure ajal teostatakse see kavatsus.

Selle kõrval püsib pärija küsimus. Calpurnia ei võinud enam sünnitada. Väljapääsu Kaisarioni kasuks näitas Makedoonia kuningakoda, kus monarhil on võimalik mitme seadusliku naise omamine. Vastava seadusega kavatses ta nõuda enesele samasugust õigust laste saamise otstarbeks, kusjuures talle õigus jääb naida ka muulannat. See on kahtlematult viibe Kleopatrale. Peale Caesar lahkumist Roomast pidi see seadus esitatama. Siis oleks olnud tee vaba Kaisarioni pärijaks määramiseks ja esimene Octavianuse kasuks tehtud testament oleks kaotanud maksuse.

44. aasta jaanuari lõpul või veebruari algul paneb Caesar diktatuuri maha aastaametina ja selle asemele võtab selle eluaegsena (*dictator perpetuus*). Veebruaris, luperkaalia (vt. sel. 36) ajal pakub Marcus Antonius rahva ees talle diadeemi, kuid ta lükkab selle tagasi. Meelsamini

oleks ta selle võtnud. Kuid see keeldumine ega väsimatu tegevus ei suutnud lepitada vaenlaste viha. Ta võimu päritolu oli salgamatult revolutsiooniline ja seisukoht vägivallaga saavutatud. Senati kohtlemine tekitab Vana-Rooma traditsioonide kandjais ikka sügavamad leppimatust, sest kuna ta juba 47. aastal oli senatit täiendanud ainult omade poolehoidjatega, siis 45/44 said sinna üksnes need, kellele tema oli ametid andnud. Senati koosseis ei esinda enam selle ajaloolist poliitilist traditsiooni. Ühtlasi surub ta maha senati viimse tähtsuse viletsaks, teotavaks vormlikkuseks seega, et ta enam ei küsitte tervet senatit, vaid sageli ainult selle üksikuid liikmeid. Siinjuures avaldub küll Caesari iseloomu põhijooni: selgus ja arusaavus oludest ja inimest, suurim iseseisvus plaanides ja kavatsusis, üleolekutunne ja usaldus endasse ja oma õnnesse, määratu energia ja oma otsuste hoolimatu täitmine, kuid sellega valmistas ta sedapuhku enesele langust.

19. märtsil kavatses Caesar lahkuda Roomast ja minna Brundisiumis ootava sõjaväe juurde. Tema kohuseid Itaalias peab hakkama täitma Antonius. Peale partlaste võitmist oleks tal olnud piiramatu õigus nõuda oma soovide täitmist, või seal langedes oleks talle jäänud auväärne lõpp ja kuulsus.

Pisut varem on senatis ta emapoolse sugulase Lucius Cotta poolt tehtud ettepanek Caesarile anda kuningatiitel, kuna pühis raamatuis seisvat, et ainult kuningas võib partlasi võita. Caesar vaidleb sellele vastu, nagu mitmel puhul varem, aga teatakse küllalt selgesti, mida ta soovib. Cotta ettepaneku hääletamine on määratud 15. märtsiks senati koosolekul Pompeiuse kuurias.

Caesari vastu oli püsinud juba kauemat aega vandeselts, millest võttis osa kuuskümmend meest, mida juhtisid Gaius Cassius, Caesari armastatu Servilia poeg Marcus Brutus ja Decimus Brutus. Suurima ettevaatusega, kahe- ja kolme-kaupa peeti vandeseltsi juhtivate meeste ringkonnis mõrvanõu diktaatori vastu ilma vande ja ohvrita. Reetmise kartusel hoiti õiged kavatsused kogu konspiratsiooni liikmeskonna eest saladuses. Kõik olid vaikinud; ainult Marcus Brutus oli sellest rääkinud oma noorele abikaasale Porciale. Sellest liikus linnas tasaseid kuuldusi, et Caesari elu on hädaohus. Hoolitsev Calpurnia oli sellest kuulnud. Räägitakse, et tal on olnud ennustavaid unenägusid.

15. märts võis otsustada ammukardetud küsimuse, ja sellepärast vandeseltslasil oli vaja rutata, et neil poleks vaja hääletada Cotta ettepaneku poolt. Nõupidamised võtsid nüüd avalikuma iseloomu. Alguses on nad tapmise aja ja koha kohta mitmesugusel arvamisel, kuid otsustavad viimaks, et see peab sündima senati koosolekul Pompeiuse kuurias. Edasilükkamise tegi võimatuks reetmise hirm; teiselt poolt oleks takistuseks olnud Caesari ihukaitse, mida ta tegeva pealikuna juba kõige ligemal ajal oleks omanud.

*

14. märtsi õhtul läks Caesar päikese loojaminekul Lepiduse juurde ja võttis teel kaasa Decimus Brutuse. Lepiduse juures kavatseb ta õhtust süüa ja ühes Brutusega juua veini. Caesar istub Brutuse kõrval, käsi ta õlal. Kui Brutus küsib, milline surm inimesele peaks olema soovimisväärseim, vastab Caesar: ootamatu ja kiire.

15. märtsi hommikul tunneb Caesar end haiglasena ega kavatse sellepärast minna kuuriasse. Calpurnia soovib samuti kojujäämist. Pompeiuse kuuria trepil jalutavad hirmunud vandeseltslased, relvad peidetud senaatoritooga alla, tummad üksteise vastu, Caesari kauasest ärajäämisest kartes mõista võivad reetmist. Nad pidid valmis olema kas surmaotsuse vastuvõtmiseks või enesemõrvaks.

Kella üheteistkümne paiku (päeva viiendal tunnil) tuleb Via Sacrale Decimus Brutus, et mõjustada Caesarit kuuriasse tulema. Naljatas hajutab ta Calpurnia kartused ja seletab, et Caesar ei või kogunenud senatit oodata lasta. Ta otsustab minna.

Kui Caesar kuurias aset võtnud, kogunevad vandeseltslased nagu lugupidamise avaldamiseks tema ümber. Tillius Cimber, kes esimese osa enesele võtnud, läheb ta juurde, nagu tahtes paluda ettekäändena oma venna amnesteerimist. Kui Caesar viipab eemaletõrjuvalt, haarab Cimber mõlemalt õlalt ta toogast. „See on vägivald!“ hüüdis Caesar. Samal ajal Casca lööb talle haava kõri alla. Caesar haaras Casca käe ja katsus üles tõusta, sai selles aga takistatud teise löögi läbi. Kui ta näeb igalt poolt enese kallale tungivaid vandeseltslasi, katab ta tooga ühe hõlmaga näo, teise langetab jalgadeni, et auväärselt langeda. Ilma ühegi sõnata ning ohketa kukub ta Pompeiuse kuju jalale, kehas 23 haava. Ainult üks neist — teine — on olnud surmav. Traditsioon jutustab, et ta, nähes Brutust oma mõrtsukate hulgas, olevat viimsete sõnadena lausunud: „Ka sina Brutus!“ Need sõnad on talle ajalookirjutajate poolt suhu pandud.

Iga vandeseltslane pidas oma auks lüüa talle

ühe haava. Nad olevat oma õhinas üksteist vastamisi odade ja mõõkadega haavanud.

Senaatorid, kes komplotist ei teadnud, olid hirmust võimetud. Keegi polnud osanud teha katset diktaatorit kaitsta. Mõrvarid siirduvad rahulikult ja iseteadva ilmega Kapitoolumi. Leidub neid — nende hulgas Caesari soosik Dolabella —, kes lähevad nendega kaasa, et osa saada ta tapmise aust.

Kleopatra elab selle hirmsa päeva Roomas kaasa ning jääb sinna veel terveks kuuks. Tal tuleb aastaid hiljem üle elada Kaisarioni surm, kelle süü seisis selles, et ta oli Caesari poeg. 39-aastasena, a. 30, tapab vahva naine enese, et mitte peale *Actiumi lahingut*³⁶ häbistatult end vedada lasta triumfaatori vankri järel, nagu ta õde Arsinoë't veeti Caesari Egiptuse-triumfi ajal.

Suure mehe surmasõnum oli halvav — nüüd tundsid isegi rahvahulga, kuidas Caesar oli saanud neile hingeeluliselt paratamatuks ja kui sügav oli ta mõju. Antonius loobub matusekõnet pidamast, kuid tuletab kõigile meelde nende Caesarile antud tõotust: teda kaitsta ja tema eest seista. Siis astub ta tagasi. Kunagi pole Rooma Forumile ega Marsiväljale voolanud nii määratud rahvahulka, kes kõik tahtsid viia leinakinki kas tõeliseks lugupidamiseavalduseks või kaasakistuna võimsast massimeeleolust.

Kogu päeva ja järgmise öö põleb tuleriit Marsiväljal Julia haua kõrval. Leegisse heidavad naised oma ehteid ja laste riideid. Teised kisuvad sealt põlevaid tukke ja ruttavad nendega süütama arvatavate süüdlaste majasid.

Suure mehe tuhk maetakse Juliuste sugukonna ürgvanasse matusepaika, ja Pompeiuse kuuria ukсед müüritakse kinni.

*

Caesar oli surnud, kuid oodatud rahva vaimustuse asemel on mörtsukad sunnitud endid barrikaadima Kapitooriumis ja hiljem põgenema Roomast, et rahvakohtu käest pääseda. Laiades hulkades ei mõeldud, et Caesari elu oli antud vabariigi (resp. oligarhia) restaureerimise hinnaks. Seega oli loodud ainult tühik, mida kohe millegagi ei suudetud täita. Üldises paanikas, mille surmasõnum Roomas tekitas, hoidis meelerahu alal ainult Antonius. Ta nõuab senatilt Caesari korralduste maksmajätmist ja testamendi avamist. Pikemate vaidluste järel nõustatakse sellega. Caesari mörtsukad lahkuvad sama senatiotsuse põhjal varsti Roomast nendele kohtadele, mis Caesar neile oli määranud. Nii sai Decimus Brutus Gallia maavalitsejaks. Et Antonius Caesari õpilasena tundis Gallia määratud tähtsust, mis nii suureks oli kasvanud, et selle valitsemine tähendas peaaegu võimu terve riigi üle, siis otsustas Antonius seda esimesel võimalusel Brutuselt ära võtta. Tema tahtis nüüd mängida riigis esimest osa ja ühtlasi kätte maksta Caesari mörtsukaile. Samal ajal aga Roomas ei sünni midagi, mis tuletaks meelde, et vabariik veel võiks olla uuestisünni võimeline.

Antoniusse kavatsusile ilmub äkki tõkestaja: Caesari pärija Gaius Octavius.

Teate Caesari surmast ja adopteerimisest sai Octavius Apollonias, kus ta viibis oma haridust täiendamas. Ta astus ühendusse Caesari poolehoidjatega Roomas ja ootas esialgu selgust pea-

linna meeleolude kohta. Aprillis Rooma tules võeti ta vastu vaimustusega määratu rahvahulga poolt. Antonius kohtleb kaheksateistkümnendaastast noorukit kõigis asjus nagu alaealist ning püüab talle igaviisi takistusi teha sellesse osasse astumisel, mille Caesar oma testamendis talle määranud. Octavius ei loovuta oma pärimisõigust ja tõendas juba esimeste sammudega, et kadunu harukordne inimestetundmine valikus polnud eksinud. Kolm aastat kestab uus kodusõda. Esialgu võitleb Caesari mõrtsukate vastu Antonius, siis Cicero õhutusel Octavius Antonius vastu. Pärast, kui mõlemad jälle olid ühinenud, tuli Philippi juures Amphipolise ligidal lõppvõitlus, mille võitsid Antonius ja Octavius. Kättemaks Caesari mõrtsukaile oli teostatud. Oma vaimult ja sisult ning samuti sihilt oli Philippi võit teine Pharsalus. Peale seda kui Octavius, kes end nüüd nimetas Gaius Julius Caesar Octavianuseks, end täiesti iseseisvaks tahtis teha, tuli uus lõhe tema ja Antonius vahel, mis lõpu leidis alles Actiumi lahingus (31. a.), mille Antonius, kes oli pärinud ka Caesari armastatu, Kleopatra, viimase süü läbi kaotab. Sellega oli Octavianus maailmariigi ainuüksindane peremees ja teostas sealtpeale oma ülesannet peajoonis oma suure adoptiivisa vaimus. Rooma muutub sellest peale ikka kiiremini väliseltki keisririigiks. Sisuliselt oli vabariik jäädavalt surnud juba Thapsuse lahingust saadik.

*

Caesar oli oma töö teinud ja meid huvitab korraks pilku heita ta pärandile.

Tahaksime jälle kõigepealt rõhutada Caesari isiku tähtsust ja tema isiklike loomuomaduste

erakordsust, millest ta hiigeltöö välja kasvas. Sest neist omadusist lähtus ta põlgus oligarhia korrupsiooni ja üksikute isikute piiritu omakasupüüdlikkuse vastu, mis takistas kogu riigi õiglast ja otstarbekohast juhtimist. Samadest omadustest lähtub ta vaen sotsiaalse ebäühetasuse vastu. Tema tahab riiki, milles kodanikud oma kohustusis ja õigusis on üheväärsed. Kolmandaks, neistsamust omadusist lähtub ta suurim sotsiaalpoliitiline püüe rahvahulki moraalselt tervendada ja töövõimaluste muretsemise ning maa-andmisega nende majanduslikku olukorda tõsta.

Ühe viimsena antiikse kultuuri õitest ta püüab teostada hellenistliku kultuur-maailma-riigi ideed, mis oli juba Aleksander Suurel. Ja just see on, millega ta kõige kaugemale oma ajast välja on mõjunud ja millega ta on saanud kuni tänase päevani üheks Euroopa ajaloo suurimaks mõjustajaks. Gallialaste vallutamine oli sissejuhatuseks, Gallia koloniseerimine esimene samm selle teostamisel. Täna sed nn. romaani rahvad on teatavas mõttes Caesari, vähemasti tema idee loomingu. See tõsiasi kõneleb iseene eest. Et kogu ta tegevus oli suunatud suure hellenistliku kultuurriigi loomisele, siis kõik ta sõjalised ja poliitilised sihid olid alistatud kultuurilistele. Kuigi ta linnu ja suguharusid hävitas, siis järelejäänule andis ta Rooma kultuuri ja pani aluse nende majanduslikule, administratiivsele ning hariduslikule edule. Juba mõni üksikki neist suurist joonist, millega ta määras riigi tulevase arenemise, oleks võinud teha ta surematuks.

Samal ajal, kui ta võimu ihkas iseenda rahuldamiseks, ei olnud tal sellest iialgi küllalt. Just selles ilmub suur inimene, et ta oma võimu pidi

kasustama valitsetava kõrgemale tasemele tõstmiseks, ülesehitamiseks ja korraldamiseks. See oli temale otsegu saatus. Kõige rahulduse juures, mis isiklik võim talle pakkus, teadis ta alati, et see pole omaette otstarve, vaid ainult abinõu. Oma riigiideaali õitsengu vajaduseks pidas ta alatist kitsendamatu ja täiesti kontsentreeritud keskviimu. Kogu ta tegevus oli suunatud monarhia loomisele. Eelpoolkirjeldatud Rooma oludes näis see temale parim pääsetee, ja oligi selleks korraks kahtlemata ainus. Caesar oli esimene monarh euroopalikus mõttes — ja seejuures ka esimene imperialistlik monarh.

Peale Caesari ei jäänud enam parteisid. Nimetada võisid nad endid veel kuidas tahtsid, mõju ei omanud nad enam mingisugust. Selle vabadusekitsenduse Caesar tegi heaks sellega, et ta tunnistas iga üksiku õigust ja kohust oma parimaid võimeid riigi kasuks rakendada ja püüdis seda igal viisil soodustada. Selles oli esimene monarh vahest suurem kui keegi ta hilisemaid järeltulijaid.

Caesar jättis oma elutöö maha poolikuna. Poolikuks oleks see kahtlemata jäänud ka siis, kui ta 15-ndal märtsil a. 44 ei oleks surnud. Poolikuks oleks see alati jäänud, sest mida kaugemale ta teostamisega jõudis, seda laiemaks muutus see, mida ta oma vaimus ideaalina nägi. Poolelijäämine ja väiksemaksjäämine sellest, mis oli kavatsatud, on olnud peaaegu kõigi suurte elutööde saatus.

*

Kuigi Caesar pidas sõdasid suurema osa oma elust, siiski on huvitaval kombel hilisem aeg temale andnud väarika koha maailmakirjanduseski. Ta peateos on *Commentarii de bello Gallico*,

milles kirjeldab Gallia sõja sündmusi aa. 58—52 kuni Vercingetorix'i võitmiseni. See on kirjan-
duslikuks teoseks viimistletud teenistusaruanne,
nagu seda maavalitsejad igal aastal pidid esitama
senatile. Sisult on ta sageli vähe objektiivne,
ajaloolise teosena pigem ainult toormaterjal.
Aruande vormi kohaselt jutustamisviis lihtne,
selge, vähesõnaline ja asjalik. Siiski on sõna-
kehvusest hoolimata tema vorm arenenud oma-
päraseks kunstivormiks.

Teine ajalooline teos, *Commentarii de bello Civili* kirjeldab sündmusi 1. jaan. 49 kuni Cae-
sari sissepiiramiseni Aleksandrias nov. 48. See
on võrreldes eelmisega ainult skits, kirjutatud
nähtavasti hiljem mälestuse järgi, mille tõttu
tõsiasjad on sageli jutustatud suure ebatäpsu-
suga. Samuti on vorm viimistlemata. Ses teoses
näeme kirjanikku peagu töö juures, loomulik-
kude ebajärjekindluste ja vigadega, kuid ka seal
on keel jõuline ja lihtne, lause lühike ning selge,
kirjeldus rahulik ja kireta.

Poliitilise tegevusega otseselt seotud on
peale Munda lahingut kirjutatud pamflett Cato
vastu, *Anticato*, kahes raamatus, milles ta oma
väärrika vabariikliku vastase, ühe viimseist Vana-
Rooma suurejoonelisist iseloomudest, laseb paista
kõige halvemas valguses. Ses teoses näib ta, nii-
palju kui selle vähesed jäänused tõendavad, loo-
bunud olevat igast hingelisest suursugususest ja
taktitundest. Kalendrireformiga ühenduses ni-
metatakse astronoomilist teost *De Astris*, mille
autentsuse juures aga kaheldakse. Arvatakse
kõige enam, et ta selle juures võis kuidagi kaas-
tegev olla. Mainitud on juba grammatikaline
teos *De Analogia* (kevadel 54 või ka 52), mis
samuti kui *Anticato* ja *De Astris* on väga puu-

dulikuna säilinud. Tema keeleliste nõuete kohta puudub siin ruum kõnelda; jätkub mainimisest, et ladina grammatika hiljem paljudes asjades teisiti arenes kui Caesar nõudis. Tema hindamisel, isegi ta kirjandusliku ja keelelise päranduse hindamisel pole see tähtis.

*

Mõtlemine lõpuks korraldaks ka Caesari välimusele. Ilus, kõrge, natuke kõhn keha, liigutused elegantselt lödvad, hoolikalt riietatud ja välist silmapaistvust armastav. Alati piinliku hoolega lõigatud habe ja juuksed. Täidlane nägu kõrge laubaga, pikk kitsas nina, väga suur suu, väike, aga kindlalt etteulatuv lõug. Silmad on elavad mustad, hääl pehme ja kõlav.

Noorena nõrga tervisega, mehena vastupidavamaid vastupidavate hulgas, hiljem kannatas epilepsia ja piinavate peavalude all. Kuid need ei vähenda tööjõudu. Alati vastutulelik, heatahtlik, õrn ja rõõmsameelne, käitumises lihtne ja otsekõhene — seejuures siiski piiritult iseteadev. Välisele hiilgusele pani ta palju rõhku, oli aga muidu karske ja vähenõudlik. Piinavana tundus talle isegi säärane väike defekt kui juusteta pealagi; pärast oli tal rõõm loorberpärjast, sest et see seda varjas.

Sõpru alati vähe, hiljem mitte ainustki enam; selle asemel käsualused, teenrid, orjad, meelitajad. Üksinda eraelus samuti kui üksi oma kavatsusis.

Seletusi.

1. Patriitsid — Rooma kuningate ajal (753—509) kõik vabadena sündinud, kes moodustasid täieõiguselise rahva, *populus*'e. Hiljem kujuneb sellest Rooma aadel, mis vabariigi lõpuks kokku sulab, sest et ta asemele tuleb ametiaadel, *nobiliteet* (vt. sel. 5), mis koosneb nii pleebstist kui patriitsiast. Patriitside partei nimeks oli Gracchustest saadik *optimaadid* (*optimates* — paremad, kõrged, hiilgavad), vastandiks populaarparteile, rahvaparteile (*populares* — tavalised, lihtsad, rahvalikud).

2. Kliendid — esialgu kodanikuõigusteta patriitsi-sugukondade liikmed. K. sai patroonilt maa kasutamiseks, mitte omanduseks. Kohtus esindab kliente patroon. Patrooni tütre kaasavara muretsemisel, vangistusest vabastamisel, trahvide maksmisel ja sõjateenistuses pidi klient teda aitama. Pärast kaob klientide vali olenevus ja nad sulavad plebsiga (vt. sel. 5).

3. Tiberius ja Gaius Gracchused. Tib. G. (162—133) esineb 133. a. maaseadusega, mille järgi keegi ei tohtinud omada üle 500 iugeri (*iugerum* = 2500 □-m; 0,25 ha) riigimaad (*ager publicus*). Ülejäänud osa jagatagu 30 morg. kaupa vae selle kodanikele päriseks. Viib aristokraatia terava vastupanu kiuste oma seaduse vägivaldselt läbi. Järgm. aastaks, 132, jälle rahvatribuuniks (vt. sel. 15) saada tahtes, tapetakse senaatorite poolt. Gaius G. (sünd. 153) on tribuuniks 123. a. Uuendab venna maaseadust. Seab sisse viljajagamise rahvale. Muud seadused: sõjateenistuse pehmendamine, surmaotsuste tegemine rahvakoosolekule, piiratakse senati omavoli provintside andmisel, vandekohtud võetakse senatilt ja antakse rüütliseisusele (vt. sel. 14). Paneb ette Rooma pare-

maile liitlasile Itaalias anda kod.-õigusi. Tapetakse aristokraatide poolt a. 121.

4. **K o n s u l i d.** Pärisid endiste kuningate kompetentsi. Esi algu võidi valida ainult patriitse. Alates 366. a. ka pleebsi. Vanus vähemalt 43 a. Enne pidid olema olnud vähemasti preetorid (vt. sel. 7). Valiti rahvakoosolekul. Ametisse astumine 1. jaan. piduliku ametivande andmise ja ohverdamisega Kapi tooliumi templis. Võim piiratud teise konsuli läbi, kelle vastuseisimine võis ühe ettepanekud ja korraldused seisma panna. Esindasid riiki, kutsusid kokku senatit ning rahvakoosolekut ja juhatasid neid, valvasid täidesaatva võimu teostamise järele. Ülesanded jagasid omavahel. Samal ajal linnas olles täitsid kohuseid vaheldumisi kuukaupa. Organiseerisid ja juhatasid sõjaväge. Neile allus sõjakohus. Sõjaväljal ühes olles juhatasid vaheldumisi päevaviisi. Vabariigi lõpul peale konsulaadiaastat anti neile provintse valitseda.

5. **P l e b e i l i n e a a d e l** — ametiaadel, nobilitet, millesse pääses plebeilise päritoluga kodanik peale kõrgemate riigiametite kandmist. Pleebsi algeline kokkuseade pole teada. **N i e b u h r'i** järgi vaba, mitteadlik, maadomav rahvas, kes põlvnes võidetud ladinlaste vabadest isikuist. **M o m m s e n'i** järgi alguses identne klientidega. Üldse: kogu vabade kodanikkude hulk väljaspool patritsiaati.

6. **P u u n i a s õ j a d** — sõjad Kartaagoga. Kartaagolasi roomlased nimetasid puunialasiks. I Puunia sõda: 264—241, II: 218—201, mida kartaagolaste pool juhatas Hannibal; III: 149—146.

7. **P r e e t o r** — konsulile eelnev kõrgem ametnik. Esi algu konsulid kandsid preetori nime. 366. aastast eriamet. Tegevusala kohtumõistmine. 337. aastast peale ka plebeilisi preetoreid. Esi algu üks. 242. a. peale, kui võõraste (*peregrini*) hulk Roomas suurenes, luuakse nende kohtuasjade arutamiseks teine preetori koht. Esimene preetor—*praetor urbis*—mõistis kohut ainult linnakodanike üle. Pärast valiti neid ka provintssidesse. Kui hiljem alatised kohtukojad asutati, jäid nad ametiaastaks Rooma ja läksid alles pärast provintssidesse (propreetor). Valiti rahvakoosolekuil. Käsitati neid kui konsulite kolleege.

8. **L e e g i o n** — Rooma väeühik. Esi algu kogu sõjajõudude üldnimetus. Kuningate ajal 3000 jala-

meest + 300 ratsanikku. Vabariigi leegion: 4200 jala-meest + 300 ratsanikku. Kodusõdade ajal I sajandi algul jaguneb leegion 10 kohorti, mis on taktikaliseks allühikuks. Caesari ajal leegion 5000—6200 meest.

9. **S e n a t** — algeliselt vanade (*senes*) kogu. Ülesandeks nõuandmine kuningale ja valitsemine selle surma järel uue valimiseni. Liikmete arv alguses 100, pärast 300. Esiialgu ainult patriitsid, 46. eluaastast alates, pärastpoole pääsesid ka plebeid senatisse riigiametite kaudu, arvatavasti juba 509. a. alates. Sullal ajal saab normaalseks senaatorite arvuks 600. Caesari ajal kuni 900—(1000?). Senaatorite minimaalne vanus langeb 30, 27, lõpuks 25 aastani. Senaatori riietus: tooga laiade purpurlintidega (*toga praetexta*), erilised kingad ja kuldsõrmus. Senatile kuulus: järelevalve riigisuse, kultuse, äraariumi (riigivara), rahanduse ja provintside valitsemise üle, välispoliitika juhtimine, saadikute saatmine ja vastuvõtmine. Ametnikud ei allunud senatile, said sellelt aga ülesanded, peamiselt sõjalised ja provintsid valitsemiseks. Gracchusteni vandekohtute liikmed olid ainult senaatorid.

10. **Marcus Terentius Varro**, sünd. 116 e. Kr. Oli ameteis pretuurini. Võitles kodusõjas Pompeiuse pool. Caesari ülesandel korraldab Rooma esimest avalikku raamatukogu (vt. lk. 116). Mitmekülgne kirjanik ja õpetlane. Kirjutanud palju ladina keele, Rooma religiooni, kommete, õiguse, riiklikkude institutsioonide jne. üle. Peateos: *De lingua latina* (Ladina keele üle). Suur enamik ta teoseist on läinud kaotsi.

11. **E n n i u s** — andekas luuletaja (239—169). Mitmekülgne: poeesia, proosa, komöödiad, tragöödiad. Enamikus kreeka eeskujudel. Komöödiad vähe edukad, seda enam tragöödiad. Peateos *Annales*, mille 18 raamatus kirjeldab poeetiliselt Rooma ajalugu. Toob heksameetri Rooma luulesse. Ebaharilik vormi-
anne, jõuline ja tuline, kuid puudub elegants.

12. **O l i g a r h i a** — väheste valitsus. Aristokraatliku korra halvenemine väheste isikute huvide teenistuseks.

13. **K v e s t o r** — rahandusametnik. Kuningate ja varasema vabariigi ajal kaks — esialgu kuningate abilised. Hiljemini kasvab kompetents: nende ülesandeks saab juba mainitu kõrval kriminaalkuritegude

uurimine, arhiivide hoidmine. V sajandi kestel saavad rahva poolt valitavaiks. Amet alguses patriitsiline, pärast ka plebeiline. Arenes hiljem eelastmeks kõrge-
maile ameteile. Sellest saadik saavad peale ameti-
aastat koha senatis.

14. R ü ü t l i d = „ratsanikud“ — *equites*. Esi-
algu rikkad patriitsid, kes sõjaväes hobuseil teenisid. Olid Rooma sõjaväe kõrgeimal seisev klass. Servius
Tullius poolt määrati rüütlite konstantseks arvuks
1800 (18 tsentuuriat), kuhu ei kuulunud enam ainult
patriitsid, vaid ka plebeid. Esi-algu palgata, pärast
saavad palka kolm korda niipalju kui leegioni sõdurid.
Hääletamisel rahvakoosolekuil nad andsid hääle esi-
mestena. Rüütliks saamisel hiljem oli vaja varanduse-
määr 400 000 sestertsi. Kasvava jõukusega suurenes
 nende arv, kuid Tullius poolt määratud tsentuuriate
 arvu ei suurendatud. Neist kujunes rikkam kod-
 kiht, mõnesuguste eesõigustega kohtupidamises, mak-
 suderentijad, ka kaupmehed.

15. R a h v a t r i b u n — administratiivse
 ringkonna esindaja. Alati plebeiline. Algas 494. a.
 pleebsi poliitilise mõju taotlemise tagajärjel. Valiti
 plebeilise rahvakoosoleku poolt. Ei olnud vastutav.
 Isikupuutumatu (*sacrosanctus*). Ei tohtinud ilmasti
 veeta ööd väljaspool linna. Seaduseandliku ja kohtu-
 mõistmise õigusega. Hiljem sai iga senati-otsuse
 täitmine temast olenevaks.

16. *Palatinus mons, Mons Capitolinus*'e
 ligidal, 50 m ü. m. Ebareeglipärane nelinurk. Kuul-
 saim Rooma seitsmest künkast, sest sellele ehitas Ro-
 mulus traditsiooni järgi vanima Rooma. Esi-algu olid
 seal aset leidnud vaid templid (Victoria, Jupiter
 Stator, Magna Mater), hiljem ka eraelamud.

17. *Cornelia* at ülistati Rooma anderikkaima
 ja kõrgeloomulise naisena ning ema-eeskujuna.

18. *Perikles* (493—429) — Ateena suurim
 riigimees. Konservatiivne ja rahuarmastaja. Oli ha-
 ritumaid ja mitmekülgsemaid omaaja isiksusi. Omas
 suursuguse iseloomu ja selle tõttu kaasaegsele Atee-
 nale haruldaselt suure mõju.

19. *Aleksander Suur* — Makedoonia ku-
 ningas (336—323; sünd. 356). Aristotelese õpilane.
 Tagajärjekas sõjamees. Vana-aja suuremaid stratege
 ja poliitikuid. Iseloomult äge, kirglik ja metsik.

teises otsas poolümmarguselt lõppev saalhoone turu- ja kohtupidamiseks), mälestussambad ja legendaarne Romuluse (Rooma asutaja) haud.

26. Kuruulne ja plebeiline ediil. Kuruulseks ediliks võis esialgu saada ainult patriits, hiljemini ka plebei. Valiti rahva poolt. Madalam konsulist ja preetorist. Plebeiline ediil ei oma ametirüüd ega liktoreid ja toimetab ametitalitused pingil istudes. Kuruulne ediil omab *sella curulis*'e ja *toga praetexta*. Ametiaja möödumisel parem koht senatis. Isikupuutumatus. Ülesanded: linna valitsemine, turuliiklemise ülevaatus, osavõtt kohtumõistmisest, uulitsate sillutuse ja puhtuse järele valvamine, templite ja lõbumajade ülevaatus. Lõbunaised registreerusid tema juures. Pühade paikade ja kultuse järelevalve. Valve kaevude ja avaliku veevärgi üle. Korraldada rahvale jagatava vilja ostmist. Valve avalike mängude üle.

27. Kuruulsed ametid, mille kandjad omavad õiguse *sella curulis*'e peale. Suursugusemad ja enam respektieritud (kvestor, preetor, konsul, *pontifex maximus*, *flamen Dialis* jt.). Said nimetuse ametitooli *sella curulis*'e järgi. See on kokkupandav, kantav ameti-iste elevantiluust, hiljem ka kullast, selja ja külgtugedeta. *Curulis* = vankri juurde kuuluv. Pärit etruskidelt.

28. Liktorid — kõrgemate ametnikkude avalikud teenrid. Kõndisid ametniku ees, tegid talle teed ja valvasid, et vajalikku aupakkumist näidataks. Täitsid ametnike käsud ja korraldused, samuti kohtuotsused. Alati madalamast rahvakihist, aga vabad inimesed.

29. Bona Dea pidustusi peeti öösel, üks kord aastas, mitte templis, vaid preetori või konsuli korteris. Isegi isased loomad eemaldati majast, meeste kujud ja pildid kaeti riidega. Tseremooniast teame, et ruum oli ehitud viinapuuokstega ja tantsul ning muusikal oli selles tähtis osa. Bona Dea oli paljude jumalannade liignimeks — käesoleva puhul me ei tea õiget nime. Seda mehed üldse ei tohtinud teada. Arvatavasti mingi maajumalanna, nagu Fauna, Ops, Maia jne.

30. Imperaator — vabariigi ajal võiduka pealiku austusnimi. Komme nõudis, et see tiitel an-

taks suure võidu eest. Imperaatori nimi kestab triumfini ja seda võib hiljem uute võitude puhul uuesti anda.

31. **Ä r a a r i u m** — riigivara. Hoiti Saturnuse templis. Jagunes tavaliseks varaks, mida kasustati jooksvaiks väljaminekuiks, ja salajaseks varaks (*aerarium sanctum*), mida hoiti hädakorriks. Seda valitsesid kvestorid. Ametlik nimi: *aerarium populi Romani* = Rooma rahva aare.

32. **P o m e r i u m** — maaala sees- ja väljaspool vanalinna müüri, mis — alguses vist fortifikatsiooni (kindlustamiskunsti) otstarbel — oli igasuguseks tarvitamiseks keeldud ja püha.

33. **L e g a a t** — algupäraselt mingi poliitilise missiooniga väljasaadetud senaator. Väepealikute ja maavalitsejate alatine abiline, nende poolt määratud ja kasustatav oma heaksarvamise järgi.

34. **K a l e n d r i r e f o r m** — Rooma kalendrist enne Caesarit teame vähe. Sellal oli juba tarvitusel päikeseaasta, jaotatud 12 kuuks, kuid ajaarvamise kooskõlas hoidmiseks astronoomilise aastaga tarvitati päevade juurde- ja väljalülimise meetodit. Seda tegid preestrid, kes seejuures talitasid meelevaldselt, mille tõttu ajaarvamises valitses täieline segadus. Caesaril ajal oli aasta algus, s. o. esimene jaanuar, mis 153. a. saadik, määratuna uute konsulite ametisseastumise päevaks, sai ühtlasi ka kalendriaasta alguseks, nihkunud sügisele pööripäeva ümber. 46. aastal Caesar tegi senisele segadusele järsu lõpu, võttes aluseks puhta päikeseaasta. Esimeses kolmeaastas tsüklis oli iga aasta 365 päeva, teises 366-päevane aasta, mille ühte päeva oli liidetud eelmiste aastate järelejäänud tunnid. Preestrite oskamatus põhjustas varsti juba jälle ajaarvamises segadusi. Julianuse kalender võeti kristlaste poolt muutmata vastu ja jäi maksusele 1600 aastaks, kuni paavst Gregorius XIII-nda bulla 24. veebr. 1582 asendas selle nn. gregorianuse kalendriga, mis osas euroopa mais võeti kohe tarvitusele, luterlikul Saksamaal 1700. a. paiku suure vastupanu järel, Venemaal alles 1917. aastal. Samast ajast maksvel ka meil.

35. **T r i u m f** — võiduka pealiku sissesõit Rooma. Triumfik oli vaja luba senatilt, kes selleks määras summad äraariumist. Rongkäigu eesotsas samusid Kapitooliumi ametnikud ja senat, neile järgne-

sid muusikud ning lauljad, siis võidetud saak, olenevalt riikidelt võitjale saadetud kuldkroonid, võitja tegudest jutustavad pealkirjad ning pildid, ohvriks määratud valged loomad, ahelais vangid, nende järel liktorid purpurses tuunikais *. Neile järgneb erilisel triumfaalvankril võitja, peas loorberpärg, käes elevandiluust kepp, mille tippu ehib kotkas, teises loorberioks, seljas purpurne kullaga ehitud tuunika ja kuldsete tähtedega (*stellae*) ilustatud purpurne tooga **. Ta järel ratsutavad tema perekonna liikmed, legaadid ja tribuunid. Siis võidukas sõjavägi, lauldes kiidulaule oma juhile, vahel ka jämedaid pilke-laule, mis Rooma kombe järgi oli lubatud. Kapitooliumi templis triumfaator ohverdab jumalaile.

36. *Luperci* — erilised preestrid Faunus'ele või sellesarnasele jumalale Lupercusele (*Iupus + arceo*, „huntide peletaja“), kes hoidis karju. Seni oli kaks lupertside kolleegiumi, Jupiteri ja Saturnuse auks. Iga aasta 17. veebr. peeti luperkaaliaid, ohvipidusid karjadedehoidjale Lupercusele, mis algasid oinaste ohverdamisega koopas, milles emahunt on sünnitanud kaksikud Romuluse ja Remuse. Sama ohvrit korralditi Palatinuse jalal. Selle järel puudutati verise noaga kahel poisil või noormehel laupa, mis asendas inimohvrit. Lõpp-

* Asendas särki, ilma või poolpikkade varrukatega, puusade ümbert vööga kinni. Selle üle tõmmati teine tuunika, samuti varrukateta, kitsalt ümber keha. Senaatoreil tuunikas kaks laia punast ülevalt alla jooksvat triipu, mis olid sisse kootud, rüütleil samasugused kitsad. Naiste pealmine tuunika esines vaid poole käsivarreni ulatuvate, kokkuõmblemata varrukatega.

** Roomlase väljaskäimise riietus, mida võisid kanda ainult kodanikud. Oli poolümmar riidetükk, mis asetati vasakult õlalt alates üle selja, parema käe alt läbi, teise terava servaga tagasi vasakule õlale. Vabariigi lõpu ajal muutus tooga suuremaks, nii et ta koosnes mitmest kokkuõmmeldud poolringist. Hari-likult valgest villasest riidest — *toga virilis* (meheetooga). Kõrgemal ametnikel, allapoole kuruulise ediliini valge purpurpalististega — *toga praetexta*. Seda kandis ka poiss enne täisikka jõudmist (14.—16. aastani).

tseremoonia seisis lupertside ringijooksmisses ümber vanima linna, riidetatuina ainult tapetud oinaste nahkadesse ja hoides käes nendest lõigatud rihmu. Vastutulevad naised lasksid endid meeeldi rihmadega lüüa, selle läbi lootes saada sigivaks.

37. Actium — praegune La Punta, linn ja neem Kreeka Akarnaania loodepoolseimas tipus. 2. sept. 31 e. Kr. võitis seal Octavius Antoniuse ja Kleopatra ning kindlustas seega lõplikult oma võimu maailmariigi üle. Lahingu kaotamine oli suurelt osalt Kleopatra süü. Actiumi lahingu järel a. 30 laseh Octavius tappa Kaisarioni.

Kasustatud kirjandust.

1. *Suetonius*: Caesar.
2. *Plutarchos*: Caesar.
3. *G. Veith*: Cäsar, Leipzig 1912.
4. *Adolf von Mess*: Caesar, Leipzig 1913.
5. *Georg Brandes*: Gaius Julius Caesar.
6. *Eduard Meyer*: Caesars Monarchie u. Principat des Pompeius.
7. *Matthias Gelzer*: Cäsar, Stuttgart u. Berlin 1921.
8. *Theodor Mommsen*: Römische Geschichte III Bd. Siebente Aufl. Berlin 1881.
9. *Pauly-Wissowa*: Real-Encyclopädie der class. Altertumswissenschaft. 1907. ja 1917.
10. *Otto Richter*: Topographie der Stadt Rom. München 1901. (Sellest Forumi plaan lk. 17.)
11. Kaardilisaad:
Prof. G. Droysen: Allgemeiner Historischer Handatlas. Leipzig 1886.

Sisukord.

	Lk.
1. Caesari miljö	5
2. Lapsepõlv	19
3. Vastuhakkaja ning sõdur	24
4. Poliitiline tõus	32
5. Konsul	55
6. Gallia prokonsul	65
7. Kodusõda	93
8. Jumalik Caesar	107

L i s a d :

Seletusi	130
Kasustatud kirjandust	139

Vana maailma hukkimine.

Mis kõneleb see meie ajale?

*Kirj. prof. G. Ferrero, järelsõna prof. P. Treiberg.
10 pildi, tabeli ja kaardiga. 116 lk.*

Sisukord: I. Mõtteid ja võrdlusi. 1. Keiser ja senat. 2. Vana ja uus aristokraatia. 3. Sõjaväe hirmuvalitsuse algus. Aleksander Severuse surm. 4. Kodusõdade ajajärk ja kultuuri hävinemine. 5. Seaduslikkuse põhimõtte purunemine. II. Kolmanda sajandi kriis. 1. Segaduste algus ja esimesed 30 aastat. 2. Korralageduse tagajärjed: poliitiline, majanduslik ja sotsiaalne kriis. 3. Aurelianuse reformid: katse teostada idamaa müstilist ainuvalitsust. 4. Aasialiku ainuvalitsuse idee ja ristiusk. III. Diocletianus ja keisririigi reform. 1. Uus valitsussüsteem. 2. Keiserliku võimu jumalikkus. 3. Administratiivsed uuendused. 4. Sõjaline edu. 5. Paganus ja ristiusk. IV. Constantinus ja ristiusu võit. 1. Diocletianuse süsteemi purunemine. 2. Constantinus ja Maxentius. 3. Milano edikt. 4. Constantinus ja Licinius. 5. Keisririigi ümberkorraldamine. 6. Dünastiline põhimõte. 7. Constantinus ja arianism. 8. Teoloogilised tülid ja nende tähtsus. 9. Tsiivilisatsiooni hukkimine ja taassünd. P. Treiberg. Järelsõna. Kirjandust. Kronoloogiline tabel. Rooma keisririigi kaart.

Juba maailmasõjast peale ja ühenduses praeguse majanduskriisiga uuesti kõneldakse tihti „Õhtumaa hukkimisest“. Ja korduvalt tõuseb meelde mälestus kogu Kreeka ja Rooma kord nii õitsva tsiivilisatsiooni suurest ja kohutavast kokkuvarisemisest. Mis olid selle põhjused? Kas need ei ähvarda tõesti jälle ka meid? Maailma kuulus itaalia ajaloolane prof. Ferrero püüab sellele vastata oma kokkuvõtlikus ja väga algupärases uurimuses ning ta leitud sarnasused tolle- ja nüüdisaegse distsipliini ja riiklustunde languse vahel on õigegi mõtlemapanevad.

Rooma keisririik oli tolleaja maailmas suhteliselt võimsam kui ükski praegune suurriik ja teda ei ole enam. Ja isegi mitte pärast sajanditepikkust surmaheitlust, nagu seni arvatud, vaid ainult mõne aastakümnega on sündinud selle hukkimise kõige tähtsam järk. Kogu endine riiklik võimsus kaob, majanduslik jõukus hävineb, usk ja haridus purunevad, toores võimuvalitsus astub aastatuhande jooksul ülesehitatud õigusliku korra asemele, iga sõjaväeosa kuulutab diktaatoriks oma juhi.

See teos ei selgita mitte ainult maailma ajaloo tähendusrikkaimat pöördepunkti, vaid on ühtlasi ka väga suure aktuaalse huvitavusega. Siit näeme, milles seisab meiegi aja rahvaste ja riikide jõud ja mis seda ähvardab.

Sissejuhatus poliitikasse I.

Poliitiliste aadete ja vormide areng Vana-Kreeka linnriigist nüüdisajani.

Kirj. prof. T. J. C. H e a r n s h a w ja prof. G. D. H. C o l e.
104 lk.

Sisukord: A. Poliitiliste aadete areng Platonist renessansini I. Kreeka. Poliitilise mõtluse koit. Platon. Aristoteles. II. Rooma Üleminek Kreekalt. Epikuurlased ja stoikud. Rooma poliitilised teoreetikud III. Varajane ristiusu kirik. Uue Testamendi poliitikud. Tagakiusamiste ajajärk. Constantinusest Augustinuseni. IV. Keskaeg. Püha Rooma riik. Kaks võimu (riik ja kirik). Poliitilised mõtlejad. B. Poliitilise organisatsiooni teooriad ja vormid renessansist nüüdisajani. Rennsanss ja reformatsioon. Hobbes. Inglise revolutsioon. Rousseau. Prantsuse revolutsioon. Filosoofilised radikaalid. Hegel ja Marx. Darwinism ja poliitika. Astroloogia ja psühholoogia. Poliitiline pluralism. Sõda ja revolutsioon. Kommunism ja fašism. Korporatiivne riik. Väljakutse parlamentarisismile. Sotsialism kapitalismi vastu.

Poliitiline haridustöö on praeguse kriisi ja igasugu rahutuste ajajärgul otse esmajärgulise tähtsusega eriti demokraatlikus riigis, kus iga kodanik peab teadlikult kaasa elama oma riikliku tervikuga ja tundma selle juhtimise põhimõtteid. Käesolev anne tuntud inglise teadusmeeste sulest tahab anda ainult esialgse ajaloolise ülevaate sellest, mis Euroopas senini on poliitika ja riigi sihtide all mõistetud ja kuidas ühiskondlikku elu soovitatud korraldada. See on õieti inimsoo poliitiliste ebaõnnestumiste ajalugu, mis teeb meid skeptikuiks ka uute „ideaalriikide“ utopiate suhtes ja hoiatab nende nimel ohverdada senini kättevõidetud inimsuskultuuri põhiväärtusi.

Lõpus avaldatud autori isiklikkude arvamistega äratas see anne meil mõnede parteipoliitiliste tegelaste poolt teravaid vastuvaidlusi, kuid prof. Cole'ile tehtud etteheited sihilikkuses või koguni asjatundmatuses on ligemal läbiarutusel leitud olevat ilma olulise aluseta.

Elava Teaduse 1932. a. lugejad oma ankeedivastustes asetavad selle ande oma teema aktuaalsuse ja huvitavuse poolest kõige esimeste hulka.

Sissejuhatus kunstivooludesse.

Esindavaid stiilinäiteid vanakreekast nüüdisajani.

Kirj. A. I. Aspel. 22 pilti, 112 lk.

Sisukord: Sissejuhatus. **Antiik-kunst** — lihtsus ja tasakaal, jõud ja harmoonia. **Rooma kunst** — monumentaalsus, keskendus, võim. **Algkristlik kunst** — rõhutud koopatunne, rõhtloodis edasitung; karm usuind, katakomb ja kohtusaal. **Romaani stiil** — sõja-aja karmus ja tüse raskus; kindluskirik. **Gooti stiil** — taevast taotlev kõrgusse tung ja peenenenud vormitunne. **Renessans** — uuestileitud maine suurus ja avarus, uhkus ja elurõõm; losskirik. **Barokk** — kirg ja liikumine, paatos ja toredus. **Rokokoo** — kergus ja mänglus; salong. **Klassitsism** — tagasi-soovitud rahu ja tõsidus. **Romantism** — tundevalandus, dramaatiline sisepeinge; elamuste jaht fantaasiamaail. **Realism** — argielu ja loodusteadus. Kirjandust. Piltide register.

Kui igavad ja kuivad faktikimbud võivad olla väikesed konspektid, kuhu püütakse kuhjata kogu maailma kunsti-ajaloo tähtsamad sündmused, loetella kõik tähtsamad kunstnikud ja teosed! Kui sootu teisiti on see kõik Aspeli raamatus! Kuigi ka tema annab meile ülevaate kõigest Euroopa kunsti tähtsamaist arengujärkudest, teeb ta seda ainult igast peavoolust valitud üksiku tüüpilise esindusnäite — mingi ehitise, raidkuju või maali — ja selle üksikasjalise analüüsi abil. Elanedes viimastesse, esteetiliselt jälgides ja nautides üksikuid suurteoseid, mõistame nende kaudu orgaaniliselt ka kogu voolu ja seda sünnitanud ajajärgu elutunnet ja stiili. Viimaseks aitab autor kaasa ka omapoolsete psühholoogiliste iseloomustustega ja kõigepealt ajajärgu majanduslik-ühiskondliku aluse selgitusega, millest sündinud teatav vaateviis ja elutunne nagu iseendast andsid ka ajajärgu kunstile omase stiiliühtluse.

Nii on see teos tähelepanev, vähemalt meil ainulaadne isegi juba oma käsitlusviisiga, kus on rakendatud kõik moodsa kunstiteaduse meetodid ja tähtsamad saavutised. Vähemalt see (nagu küll nii mitmed teisedki El. Teaduse numbrid) tohiks olla huviga loetav mitte üksi laiale hulgale, vaid ka eriteadlastele, igatahes ka muil aladel spetsialiseerunud haritlastele. Ja keskkoolides võiks just see raamat täita ka kunstiajaloolise õpperaamatu aset, mis meil seni ikka puudub. Ilma selleta aga lonkab ka kogu meie haritlastiku kunstilise hariduse, huvi ning maitse kasvatus ja vastavalt ka kogu meie kunstiline kultuur.

ELAV TEADUS NR. 1—34.

- Nr. 1. Suur maailmasõda. Kirj. H. G. Wells.
 „ 2. Uued teed tervisele. Kirj. dr. C. Thomalla.
 „ 3. Esimene teekond ümber maailma. Kirj. A. Pigafetta.
 „ 4. Otstarbekohane ja ilus kodu. Kirj. A. Rimmel.
 „ 5. Vana-maailma hukkumine. Kirj. prof. G. Ferrero.
 „ 6. Moodne töötehnika ja majanduskriis. Kirj. Eduard Poom.
 „ 7. Okultism ja teadus. Kirj. prof. A. Messer.
 „ 8. Sissejuhatus poliitikasse I. Kirj. Hearnshaw ja Cole.
 „ 9. Jeesuse elu ja õpetus. Kirj. prof. W. Bousset.
 „ 10. Energia. Kirj. prof. Oliver Lodge.
 „ 11. Näüdne maailmapoliitika ja Eesti. Kirj. prof. A. Piip.
 „ 12. Eesti rahvausundi maailmavaade. Kirj. dr. O. Loorits.
 „ 13. Kehaehitus ja iseloom. Kirj. dr. med. K. Lellep.
 „ 14. Tehnika võidukäik I. Kirj. dr. J. Kranig.
 „ 15. Elu ja inimese põlvnemine. Kirj. H. G. Wells.
 „ 16. Eesti kroonika 1932. Koost. E. Ein, E. Poom, A. Palm,
 M. Martna, H. Tammer.
 „ 17. Parlamentarism ja Eesti Põhiseadus. Kirj. E. Maddison.
 „ 18. Iluaiaid ja kodu ümbruse kaunistus. Kirj. dr. J. Port.
 „ 19. Lapsepõlv ja iseloom. Kirj. A. Elango.
 „ 20. Rõivastuskunst ja mood. Kirj. A. Rimmel.
 „ 21. Enesearendus ja edasiõppimine. Kirj. A. Kurvits.
 „ 22. Itaalia renessanss I. Kirj. prof. W. Söderhjelm.
 „ 23. Sissejuhatus kunstivooludesse. Kirj. A. Aspel.
 „ 24. Romantika ja realism. P. Kogani j. t. järgi H. Paukson.
 „ 25. Lühike eesti kirjanduslugu. Kirj. Fr. Tuglas.
 „ 26. Erakonnad Eestis. Kirj. E. Laaman.
 „ 27. Uni ja unenäod. Loomade mõtlemine. Kirj. prof. K. Ramul.
 „ 28. Eesti kroonika 1933. H. Tammer, J. Taklaja, A. Elango,
 O. Urgart.
 „ 29. Kaugenägemine, pilditelegraaf ja kaugekino. V. Koern.
 „ 30. Raamat ja tema sõbrad. Kirj. Fr. Puksov.
 „ 31. Alateadvus ja psühhoanalüüs. Kirj. K. Holtzmeyer.
 „ 32. Aine saladused. Aatomid ja molekulid. Kirj. W. Bragg.
 „ 33. Uued teed toitluses. Kirj. O. Kesk.
 „ 34. Elekter igapäevases elus. Kirj. A. Põdrus.

Soodustatud tellimistingimused.

12 eri raamatut	Kr. 9.—	12 eri raamatu hind
6 „ „	„ 5.—	Kr. 9.— võib tasuda
3 „ „	„ 2.75	osakaupa:
1 raamat	„ 1.—	Kr. 3.50, 2.50, 2.—, 1.—.

Kõide: ilukõide 12 raamatut Kr. 5.—, 6 raamatut Kr. 2.50
 1 raamat Kr. —.50, rahvaraamatukogu kõide Kr.—.40 iga raamat.
EESTI KIRJANDUSE SELTS TARTUS, TEL. 6-01.

BIOGRAAFILINE SEERIA

SUURMEESTE ELULOOD

SENI ILMUNUD NUMBRID.

Nr. 1. Roald Amundsen	H. 1.50	Nr. 12. Louis Pasteur	" 1.75
" 1. Isaac Newton	" 1.50	" 13. Charles Darwin	" 1.50
" 3. Muhamed	" 1.50	" 14. George Washington	1.75
" 4. Abraham Lincoln	" 1.50	" 15. Michelangelo	" 2.—
" 5. Honoré de Balzac	" 1.50	" 16. Ludwig van Beethoven	" 1.50
" 6. Ignatius Loyola	" 1.50	" 17. Giuseppe Garibaldi	1.75
" 7. Victor Hugo	" 1.75	" 18. Elias Lönnrot	H. 1.50
" 8. Aleksander Suur	" 1.75	" 19. Richard Wagner	" 1.50
" 9. Thomas Alva Edison	1.50	" 20. Jakob Hurt	" 1.50
" 10. Vergilius	H. 1.75	" 21. Cervantes	" 1.50
" 11. Aleksis Kivi	" 1.75		

Soodustatud tellimistingimused.

3 eri raamatut 4 krooni, 6 eri raamatut 7 kr. 50 s. 6 eri raamatu hinda Kr. 7.50 võib tasuda ka osakaupa: Kr. 3.—, 2.50, 1.25 ja —.75. Kummagi esimese osamaksu tasumise järgi saadetakse välja 2 raamatut, kummagi viimase osamaksu tasumise järgi 1 raamat. Kõide: ilukõide 50 senti eksemplari pealt ja 2 kr. 50 s. 6 eks. pealt. Rahvaraamatukogu kõide 40 s. eksemplar.

Teised elulood (eelmistest erinevates kaustades):

A. Kallas: Tähelend (Koidula elulugu)	H. 3.50
A. Jürgenstein: C. R. Jakobsoni elu ja töö	" 1.30
A. Raag: Elisabeth Aspe elu ja looming	" 1.—
R. Rolland: Tolstoi elu	" 2.—
Eelmised kalingurkõites 1 kr. 50 s. kallimad.	
A. Maurois: Ariel ehk Shelley elulugu	2.—
ilukõites 50 s. kallim.	

SUURMEESTE ELULOOD 1934. A. NR. 18—23.

salsdab 6 elulugu, 120—160 lk., järgmisest valikust:

Lönnrot, Wagner, Hurt, Cervantes, Caesar, Faraday, Dostojevski, Gladstone jne.

Tellimishind 7 kr. 50 s., mida võib tasuda ka osakaupa: 3 kr. tellimisel, 2 kr. 50 s. 1. aprilliks, 1 kr. 25 s. 1. juuliks ja 75 s. 1. oktoobriks. Poolaastas (3 nrit) 4 kr., üksiknumber 1 kr. 50 s. Kõide: ilukõide 6 nr. 2 kr. 50 s., 1 nr. 50 s., rahvaraamatukogu kõide iga number 40 s.

Tellides maksta raha Seltsi po sti jooksvale arvele nr. 0-36 või saata Seltsile kirjas markides. Tellimishinna ettesaamisel kannab saatekulud Selts. Jooksvat aastakäiku saab tellida aja-kirjana ka kõigist postiasutistest.

EESTI KIRJANDUSE SELTS TARTUS, TEL. 6-01.

HIND 1 KR. 50 S.